

Bódi Jenő – Polyák Gábor – Urbán Ágnes

Az álhír fogalmának átalakulása a közszolgálati híradóban

A Hirado.hu álhírekkel kapcsolatos tartalmainak elemzése 2010–2020

Magyarországon 2020-ban, a koronavírus-járvány megjelenése után azt figyelhettük meg: a kormányzati kommunikáció mindennapos elemévé vált, hogy a kormánnyal szemben kritikus médiát álhírek létrehozásával vádolja. Ez a populista politika jellemző eszköze. Ráadásul Magyarországon új színezetet is kapott: az álhír-vádakat ellenzéki politikusokkal szemben is alkalmazták. Ez az elemzés a magyar közszolgálati média hírportálja, a Hirado.hu felületén vizsgálja, hogyan jelentek meg az álhírekre vonatkozó tartalmak az elmúlt évtizedben. Nem az ott esetleg megjelenő álhírekkel foglalkozunk, hanem azzal, hogy a Hirado.hu cikkei alapján mit jelent ez a fogalom a közbeszédben, és miként alakult át jelentései időközben; megjelentek-e például 2020 előtt a médiára és a hazai ellenzékre irányuló populista álhírvádak?

Kulcsszavak: álhírek, hírmédia, közszolgálati média, MTVA, populizmus, tartalomelemzés

1. Az álhír fogalmáról

Az álhírek problémája az internet és a közösségi média hatására átalakuló újságírás vizsgálatának egyik fontos témája lett az utóbbi években. Ennek legfontosabb oka az a félelem, hogy az álhírek veszélyeztethetik a szabad sajtó és a nyilvánosság működésének normáit (Mourão & Robertson 2019: 3). Donald Trump amerikai elnökké választása, 2016 után azonban a fogalom jelentésének átalakulását figyelhettük meg: a populista politikusok a közbeszédben az őket bíráló sajtót az álhírek terjesztésének vádjával próbálják hitelteleníteni. A témával az utóbbi években foglalkozó szakirodalmi források ezért már azt hangsúlyozzák, hogy érdemes elkülöníteni az álhír fogalmának legalább két meghatározását: az álhír egyrészt hagyományosan értelmezhető mint a nyilvánosságban megjelenő tartalmak sajátos műfaja, másrészt mint a közbeszédben megjelenő politikai címke, azaz vád (Egelhofer et al. 2019: 2–12).

Műfaji értelemben az álhírek mint nyilvánosan terjesztett, szándékosan megtévesztő információk definiálhatók (Krekó 2021: 21). Az álhírek e magyarázatának visszatérő problémája a hamis hírek, s bennük a ténytudás szintjének azonosítása (Tandoc et al. 2017: 147), a szándékos megtévesztés és a nem szándékolt félretájékoztatás elválasztása egymástól – e problémák pedig tulajdonképpen visszavezethetők az újságírói objektivitás megkérdőjeleződéséhez. A témát vizsgáló kutatók ezért többnyire azt mutatják be, hogy az álhírek különböző típusai műfaji szempontból a hamis vagy félrevezető információk széles skáláján helyezhetők el (Nielsen & Graves 2017, Wandt 2017). Az álhíreket tartalmazó műfajok e spektruma a satírától és a paródiától a „szegényes” újságírás, a félrevezető és csaló tartalmak különböző típusain – mint a propaganda vagy egyes üzleti hirdetések – át egészen a szándékosan fabrikált hamis tartalmakig terjed (Nielsen & Graves 2017: 3, Tandoc et al. 2017: 141–147). Az álhírek e különböző műfajai pedig magyarázhatók a félrevezető hírek létrehozása mögött rejlő motivációk és elfogultságok alapján, amelyek megjelenhetnek alacsony színvonalú újságírás, paródia, a provokáció szándéka, szenvedély, pártos elfogultság, profithajszs, politikai hatáskeltés és propaganda formájában is (Wandt 2017).

A műfajként értelmezett álhírekkel szemben a fogalom második, közéleti címkeként való értelmezése már arra utal, hogy az álhírek a politikai közbeszéd egyik eszközüvé váltak: használatuk célja pedig a hagyományos hírmédia delegitimálása. Donald Trump példája óta egyes politikai szereplők számára a különböző médiumokkal szembeni álhírvádak arra szolgálnak, hogy lejárássák a saját álláspontjuknak ellentmondó médiumokat, miközben azt sugallják, hogy azok politikai szempontból elfogultak (Egelhofer et al. 2019: 9). A közéleti szereplők természetesen régen is bírálták a sajtót annak elfogultsága miatt. A hasonló bírálatok korábban azonban főleg a jó és a rossz újságírás megkülönböztetéséről szóltak, mértékük, intenzitásuk nem érte el a kortárs politikai kommunikációt jellemző szintet (Egelhofer et al. 2019: 9, Quandt et al. 2019: 3). Az „álhírek” fogalma manapság már nemcsak a tudományos diskurzus része, hanem politikai használata miatt hétköznapi beszédtemává is vált. Ennek során a hagyományos sajtó démonizálására használhatják (Tandoc et al. 2017: 140), miközben az újságírók információit minden esetben elfogult véleményként, és nem tényként értelmezik (Quandt et al. 2019: 4).

A médiát érő álhírvádak tehát egy nagyobb és alapvető váltást is kifejeznek a kortárs közbeszédben: az álhírek politikai címkeként való használata a nyílt és demokratikus vitát gátolhatja. A Trumphoz hasonló, a példáját követő populista politikusok a közösségi média segítségével kerülhetik ki a hagyományos média kapuőreit, és közvetlenül érhetik el közönségüket. Az álhírvádakban kifejeződő állandó médiakritikájuk elitellenes politikai retorikájuk egyik jellegzetes eszközüvé vált (Egelhofer et al. 2019: 11–12). Mindez a politikai vélemények polarizálását is szolgálhatja, mint a „post-truth” korszak nyilvánosságának jellemző példája, amelyben az érzelmek és a vélemények fontosabbak a tényeknél.

Az előzőek tükrében nem meglepő, hogy az utóbbi években az álhír fogalma a tudományos, a politikai és a hétköznapi beszédben meglehetősen elkopott, jelentése bizonytalanná vált (Farkas & Schou 2018: 298–299, Mourão & Robertson 2019: 1), és a dezinformáció fogalma vette át a helyét. Éppen ezért egyes kutatók szerint az álhír fogalmának harmadik lehetséges megközelítése annak üres „buzzword”-ként, azaz divatszóként való értelmezése (Egelhofer et al. 2000: 3). A nyilvános beszédben minden olyasmit jelölhetnek vele, ami nem a szándékosan félrevezető tartalmakra vagy a média lejáratására utal, hanem bármire, ami „hamis” (Egelhofer et al. 2020: 6). Használata tulajdonképpen az igazság bizonytalanságát fejezi ki a kortárs társadalmakban (Egelhofer et al. 2020: 4). Nem véletlenül merült fel, hogy az álhírek hagyományos és meglehetősen elhasznált terminusa – a „fake news” – helyett érdemes lenne új fogalmat – mint például a „junk news” – használni az elsőként említett típus, a fabrikált, szándékosan hamisított hírek megnevezésére (Quandt et al. 2019: 4).

2. Az elemzés célja és módszere

Elemzésünk tárgya, a Hirado.hu 2001 óta működik,¹ 2004 óta pedig olyan hírportálként, amely főoldalán kezdetben a Magyar Televízió különféle műsoraihoz kapcsolódó híreket kínált. Szélesebb tematikájú hírportállá 2008-ban vált. A hasonló hírportálokhoz képest megállapíthatjuk, hogy a Hirado.hu cikkei műfaji szempontból elsősorban hírek vagy tudósítások, s hiányoznak a felületéről az olyan sajtóműfajok, mint a riportok, a publicisztikák, a kritikák és az élő közvetítések. Ahogy az elemzésből is kiderül, a Hirado.hu-n publikált cikkek elsősorban az MTVA különböző csatornáit és az MTI (hír)anyagain alapulnak. A Hirado.hu 2021 májusában Magyarországon a 34. leglátogatottabb weboldal volt, 1 195 304 egyedi látogatóval.²

Elemzésünk forrásai a Hirado.hu 2010 és 2020 között megjelent³ azon cikkei voltak, amelyek a weboldal sajtókeresője szerint tartalmazták az „álhír” szót: az előbbi eszköz szűrése alapján 756 ilyen cikket publikáltak ebben az időszakban. Az elemzés mintájaként azokat az álhírekkel foglalkozó híradásokat választottuk, amelyek az adott évek április-május, valamint szeptember-október hónapjaiban jelentek meg. Ahogy az 1. táblázatban

1 A weboldalakat archiváló archive.org mentései alapján: https://web.archive.org/web/*/hirado.hu.

2 Lásd: <https://e-public.gemius.com/hu/rankings/281/545909>.

3 Azért ez az időszakot, azaz 11 évet választottunk az elemzés intervallumaként, mert a Hirado.hu felületén a 2010 utáni cikkek érhetőek el.

láthatjuk, összesen 289 darab publikációt elemeztünk. A 1. táblázat azt is jól illusztrálja, hogy a témával foglalkozó cikkek száma a 2010-es évek közepétől növekedni kezdett, majd 2020-ban a hasonló híradások száma megsokszorozódott. A források mennyiségét áttekintve jól látszik, hogy a 2020-as cikkek száma (377) szinte megegyezik az azt megelőző tíz évben publikált hírekével (379), a mintába került híradások esetében viszont a 2020-as cikkek mennyisége valamivel nagyobb (2020: 159, 2010–2019: 130).

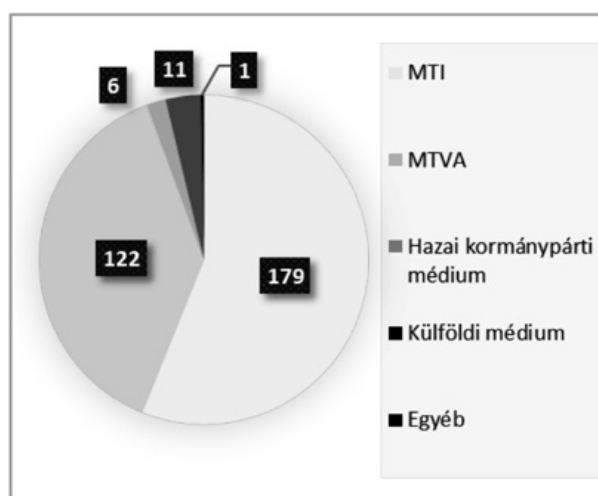
1. táblázat
A minta

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Összesen
Az összes cikk száma	11	11	9	25	30	18	21	47	109	98	377	756
A mintába került cikkek száma	4	4	3	12	10	4	1	13	33	46	159	289

3. A vizsgált cikkekben említett források

Az 1. ábra az elemzett cikkek esetében feltüntetett forrásokat mutatja be. Ennek kódolása során nemcsak az adott cikk fejlécében, a cím alatt szereplő forrásokat rögzítettük, hanem bizonyos esetekben azokat a szövegben említett médiumokat is, amelyekre a Hirado.hu forrásként hivatkozott az álhírek témája kapcsán. Jól látható, hogy a 289 hír esetében 318 darab forrást találtunk. Ezek döntő többségét a Magyar Távirati Iroda vagy az MTVA saját tartalmai jelentették. Érdekes, hogy csak néhány olyan cikket publikált a hírportál, amelynek szerzőit is feltüntették – ezeket végül nem kódoltuk önálló kategóriaként, hanem a szerző nélküli cikkekkel együtt az MTVA kód alatt szerepelnek.

1. ábra
Az elemzett hírekben említett források (össz.: 318) fajtái

A hivatkozott, említett források között nagyon kevés hazai médiumot találtunk. Bár az elemzés során használni próbáltuk a „független média” kategóriáját is, a Hirado.hu általunk vizsgált 289 darab cikke között nem

szerepeltek ilyen médiumok forrásként. A kormánypárti médiumok esetében – mint a Magyar Nemzet, az Origó vagy a Hír TV – többnyire ezek valamelyik írásáról vagy műsoráról készült összefoglalókat találtunk. Az egyetlen nehezen kategorizálható, ezért az „egyéb” kód alatt szereplő médiumot pedig a sztárokkal kapcsolatos pletykákkal foglalkozó – ma már inaktív – „internetes tévé”, a Tabu TV jelentette.

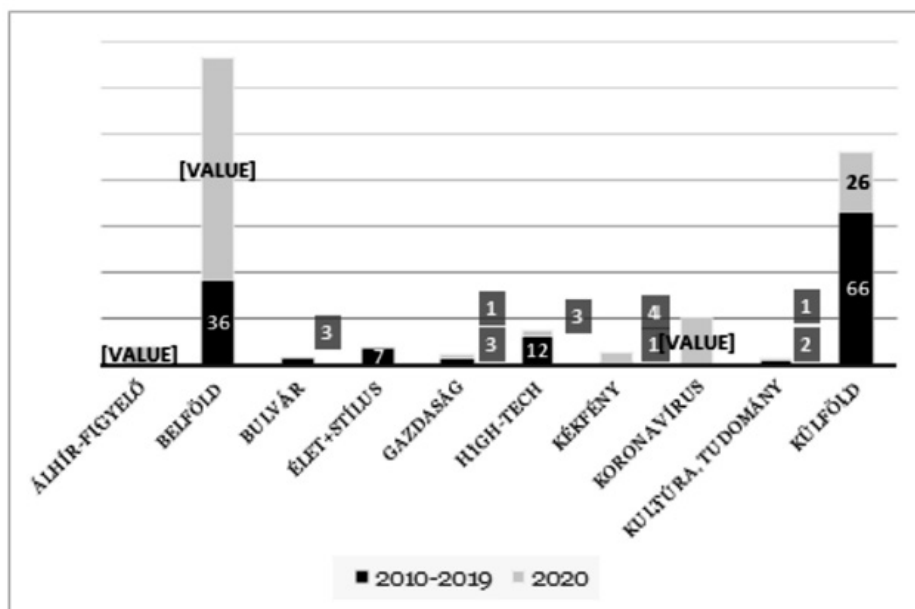
A forrásként használt – szintén eléggé kis számú – külföldi médium között egy-egy esetben megtaláltuk a New York Times-t, a Guardiant és a Bloomberg.com-ot is. Ezek a hírek azonban többnyire politikailag semleges, az internetes technológiákkal kapcsolatos írások voltak. A 11 darab írás közül 6 foglalkozott ilyen témával; ezek egyike például a kínai internetfelügyelet a „világháló tisztaságáért” folytatott kampányát mutatta be a kínai „állami média” nyomán. Külpolitikai témák kapcsán hivatkoztak olyan németországi médiumokra, mint a ZDF, a Die Welt és a Welt am Sonntag. Érdekes, hogy az álhírekkel foglalkozó cikkekben oroszországi médiumra való közvetlen utalást is csak egyszer fedeztünk fel: a szíriai Dúma városában 2018 áprilisában elkövetett vegyitámadás híre kapcsán jegyezte meg a Hirado.hu, hogy azt „az orosz hírügynökségek álhírnek nevezték”.⁴

4. Az elemzett cikkek rovatai

Ha az elemzett cikkeket a publikálásuk rovatai felől vizsgáljuk, akkor a 2. ábra azt is jól érzékelteti, hogy 2020-ban miként változott meg az álhírekkel kapcsolatos hírek tematikája. Míg a 2010 és 2019 között publikált 130 darab híradást a „Külföld” rovatban (50,77 %) szereplő cikkek dominálják, addig az elemzett 139 darab 2020-as cikk döntő többsége már belföldi eseményekkel kapcsolatos.⁵ A 2010 és 2019 közötti cikkek érdekessége az „Élet+stílus” (7 hír) és a „High-tech” (12 hír) rovatok tartalmi hasonlósága volt: e cikkek között többnyire a digitális technológia problémáival, az álhírek és a Facebook viszonyával foglalkozó írások kaptak helyet.

2. ábra

A vizsgált cikkek rovatok szerinti megoszlásának időbeli változása

⁴ Megérkeztek az első vegyifegyver-ellenőrök Szíriába, Hirado.hu, 2018. IV. 13., <https://hirado.hu/kulfold/cikk/2018/04/13/megerkeztek-az-első-vegyifegyver-ellenorok-sziriba>.

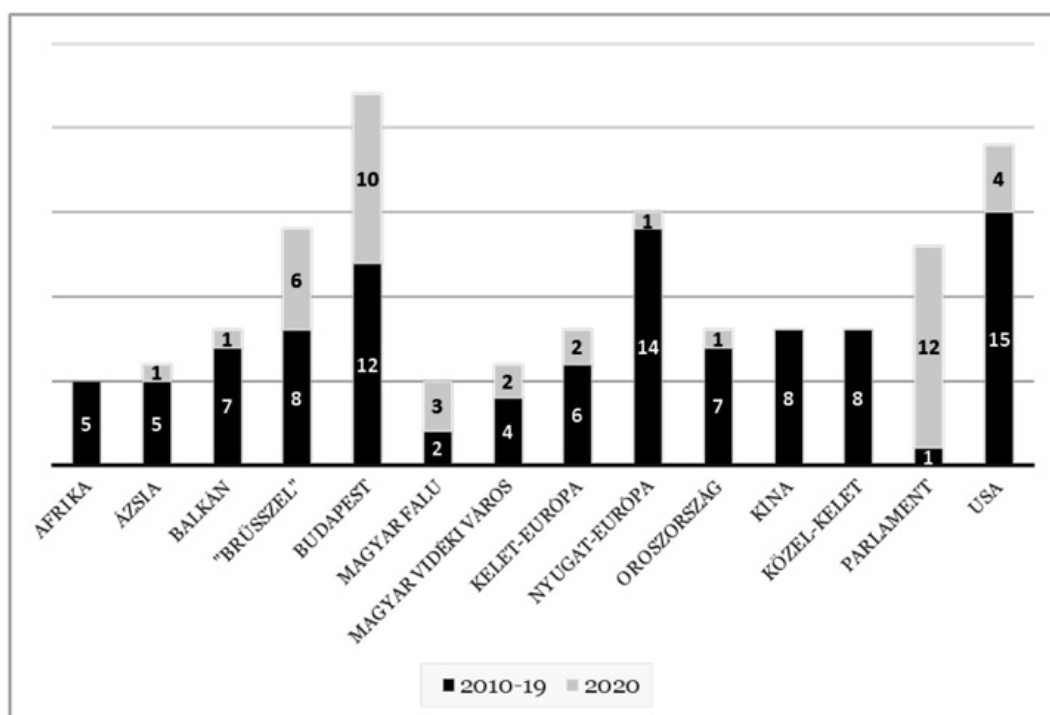
⁵ Az alábbiakban az elemzés során az időbeliség szempontjából két időszakot, a 2020-as évet és az azt megelőző tíz esztendő cikkeit hasonlítjuk össze. Mint említettük, a két időszakból nagyjából hasonló mennyiségű híradást találunk a mintában, a 2010-es évtized elején pedig az egy év alatt publikált híradások száma nagyon alacsony.

2020 áprilisától a Hirado.hu külön cikksorozatot szentelt a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos álhírek leleplezésének. Ezeket az írásokat már a címükben is jól látható módon, az „Álhír #” címkével és sorszámozva jelölték. Kezdetben a „Koronavírus” rovatba kerültek, majd a főoldalon lévő „Álhírfigyelő” rovatban szerepeltek, időnként azonban – bizonyára szerkesztői következetlenség miatt – a „Belföld” rovatba helyezték őket. Ez is mutatja, hogy az „Álhírfigyelő” nyolc és a „Koronavírus” rovatok húsz darab 2020-as írása egyaránt magyarországi vonatkozású volt, ráadásul már a kezdetektől se csak egészségügyi álhíreket igyekeztek cáfolni e rovatokban, hanem belpolitikai témák is szóba kerültek itt. Ez azt is eredményezte, hogy a korábbi időszakkal ellentétben 2020-ban már az általunk vizsgált cikkek több mint háromnegyede (77,9 %) hazai történésekhez kapcsolódott – a Hirado.hu-n az „álhírek” Magyarországra érkeztek.

5. A vizsgált cikkekben az álhírek kapcsán szóba került helyek

Az előbbi változások jól nyomon követhetők a 3. ábrán, amely az álhírekkel kapcsolatos történések földrajzi helyeit illusztrálja: összesen 145-ször említettek a Hirado.hu cikkei olyan tereket, helyeket, amelyekhez az álhírek egyértelműen kötődtek. Feltűnő, hogy 2020 előtt a témával foglalkozó híradások térbeli szempontból is jóval változatosabbak voltak, közöttük egyaránt szerepeltek a különböző földrészekhez és az Európán belüli régiókhoz kötődő hírek.

3. ábra
Az álhírekhez kapcsolódó terek és helyek

Ezek többnyire világpolitikai jelentőségű eseményekkel vagy az álhírek társadalmi szerepével, az ellenük való fellépéssel foglalkoztak. Ilyenek voltak például az Egyesült Államokkal kapcsolatos hírek, amelyek Donald Trump állandó álhírvádjairól vagy a választásokat befolyásolni igyekvő álhírekről és a közösségi média hasonló problémáiról szóltak. Oroszország esetében az álhírek problémája a szíriai válság, az Ukrajnával való konfliktus és a nyugati országokkal folytatott viták (például a Szkripal-ügy) miatt került szóba. Érdekes, hogy

ebben az időszakban a nyugat-európai országokkal és Kínával kapcsolatban szinte kizárólagosan az álhírekkel szembeni fellépést mutatták be a cikkek. A kelet-európai híradások leginkább az ukrán-országi konfliktushoz kötődtek, míg a balkáni országokat az álhírek miatt elsősorban a migrációval kapcsolatban említették.

Az elemzett 2020-as cikkek között csak a „brüsszeli” és a budapesti eseményekhez kapcsolódó híradások maradtak a 2010-es évekhez hasonlóan jelentősek. Az először említett kategóriával az Európai Unió különböző intézményeivel foglalkozó híreket jelöltük. Ebben egyaránt találtunk olyan cikkeket az előző évtizedből, amelyek különböző EU-s politikusok álhírekkel szembeni fellépésével, esetleg Mark Zuckerbergnek, a Facebook vezérigazgatójának az Európai Parlamentben történt meghallgatásával foglalkoztak. Ezek közé sorolható a magyar igazságügyminiszter 2020-as nyilatkozata is, aki a magyar ellenzéket azzal vádolta, hogy „egymással versengve terjesztik az álhíreket Brüsszelben”.

A „budapesti álhírek” pedig többnyire belpolitikai eseményekhez, leginkább sajtótájékoztatókhoz kötődtek, ahol a megszólaló politikusok foglalkoztak az álhírekkel vagy vádolták politikai ellenfeleiket azok terjesztésével. A cikkekben említett helyek elemzésének legérdekesebb tanulsága azonban az, hogy 2020-ban a parlamenti viták és az erről szóló beszámolók váltak az álhírek tematizálásának eszközévé a Hirado.hu-n. Míg az elemzett 289 cikk között mindössze egyetlen 2010 és 2019 között született hasonló híradást találtunk, 2020-ban már 12 darab parlamenti tudósításban kerültek szóba az álhírek.

6. Álhírek: „vádlók” és „vádlottak”

Az előbb bemutatott tartalmi változások jól utalnak arra az átalakulásra is, amellyel az alábbi részben foglalkozunk. Az elemzés során egyaránt vizsgáltuk azt, mely közéleti szereplők, politikai intézmények, szervezetek tagjai azok, akik a Hirado.hu írásaiban megszólaltak az álhírek kapcsán, és azt, hogy ennek során milyen más politikai szereplőket, intézményeket neveztek meg az álhírek létrehozóinak. Ezek elemzése megmutathatja, hogy az álhírek témája mennyire vált a Hirado.hu felületén 2010 és 2020 között olyan politikai címkévé, váddá, amellyel a nyilvános tér szereplői egymást igyekeznek bírálni, esetleg lejáratni.

Az általunk elemzett 289 darab híradás közül 208 darab cikkben 233 olyan megszólalót azonosítottunk, akit az MTVA hírportálja az álhírekkel kapcsolatos nyilatkozata, véleménye miatt idézett – a maradék 81 cikkben maga a Hirado.hu beszélt az álhírek problémájáról. A 4. ábra illusztrálja, hogy 2020-ban – a korábbi évekkel ellentétben – az álhírekkel kapcsolatos tartalmakat a magyar kormánypártoknak és a kormányzat képviselőinek megszólalásai határozták meg.

A 2010 és 2019 közötti időszakban a hazai kormányzathoz, kormánypártokhoz tartozó megszólalókra többnyire az volt jellemző, hogy aktuális belföldi események (például a budai várnegyed lakásainak tulajdonviszonyai, a fővárosi patkányhelyzet vagy a Corvinus-egyetem átalakítása) kapcsán az álhírekről semlegesen, olykor azokat cáfolva beszéltek; esetleg a külpolitikai eseményeket befolyásoló álhírekről nyilatkoztak (például az ukrán-országi konfliktus miatt), vagy a digitális technológia problémái kapcsán hozták szóba az álhíreket.⁶

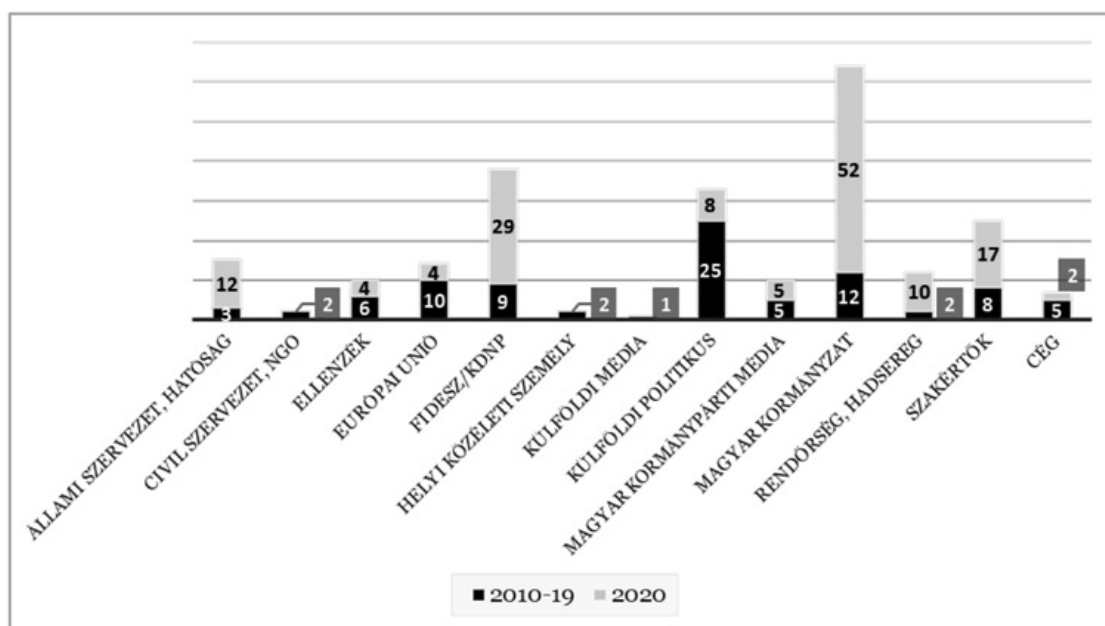
Ezek a témák meglehetősen hasonlítottak az időszakot az álhírek kapcsán meghatározó külföldi vagy EU-s politikusok megnyilvánulásaihoz. Az előbbieket megszólalásai nemcsak térbeli, hanem tematikus szempontból is meglehetősen változatosak voltak. Éppúgy szóba kerültek politikusok cáfolatai – esetleg bírósági fellépése, mint Macron francia elnök esetében – az ellenük szóló álhírekkel szemben (Romániától Egyiptomig), mint a nemzetközi konfliktusokat élező álhírek (Szíriában vagy Ukrajnában), vagy éppen populista politikusok (mint Trump) médiára irányuló bírálatai. Az európai uniós politikusok ezzel szemben szinte kizárólag az álhírek elleni küzdelemről és az álhírekről mint a demokratikus nyilvánosságot és a 2019-es választásokat veszélyeztető jelenségről beszéltek az elemzett hírekben.

⁶ Ritka és korát megelőző kivétel volt Szijjártó Péter, aki már 2010-ben – még a Fidesz-szóvivőjeként és a miniszteri fizetések kapcsán – vádolta az MSZP-t „álhírek gyártásával.” Fidesz: változatlan marad a miniszterek fizetése, Hirado.hu, 2010. V. 16., <https://hirado.hu/2010/05/16/fidesz-valtozatlan-marad-a-miniszterek-fizetese/>.

Az ellenzék csekély számú megszólalása általában a velük kapcsolatos (ál)hírek politikai cáfolatát jelentette, illetve már 2020 előtt is előfordult, hogy – például Jobbikos politikusok – a kormányt vagy a kormánypárti médiát vádolták álhírek terjesztésével. Az általunk vizsgált cikkekben mindössze kétszer szólaltak meg civil szervezetek az álhírekkel szembeni fellépés kapcsán – ilyen volt például az egyébként külföldi Határok Nélküli Tudósítók. Hasonló okok miatt kerültek szóba internetes cégek és platformok is, amelyek – mint a Facebook hatszor és a YouTube egyszer – az álhírek terjedése ellen folytatott saját tevékenységükről beszéltek.

4. ábra

Az álhírek kapcsán megszólaló közéleti szereplők a Hirado.hu-n

Ahogy a 4. ábrán látjuk, a Hirado.hu 2020-as álhírekkel foglalkozó cikkeit már szinte teljes mértékben a magyar kormányzathoz kötődő szereplők uralják. Az összesen 143 darab 2020-as megszólaló közül 52-en képviselik a kormányt, 29-en a kormánypártokat, ötször idézték a kormánypárti sajtót, és 12 alkalommal különböző állami szervezetek és hatóságok, valamint tízszer az erőszakszervezetek képviselői beszéltek az álhírekről a közmédia hírportálján. Az utóbb említettek többszöri 2020-as megszólalását nyilván a koronavírus-járvány és az azzal kapcsolatos álhírek terjedése, valamint az ellenük irányuló rendőrségi fellépés magyarázza. Ez az állítás már kevésbé érvényes az álhírek miatt megnyilvánuló szakértőkre: az ő 25 darab 2010 és 2020 közötti megszólalásuk közül mindössze 9 tulajdonítható olyan független szakértőnek, aki köztudottan nem a magyar kormányzathoz áll közel, vagy nem olyan szervezethez tartozik, mint az Alapjogokért Központ, a XXI. Század Intézet vagy a Századvég Alapítvány.

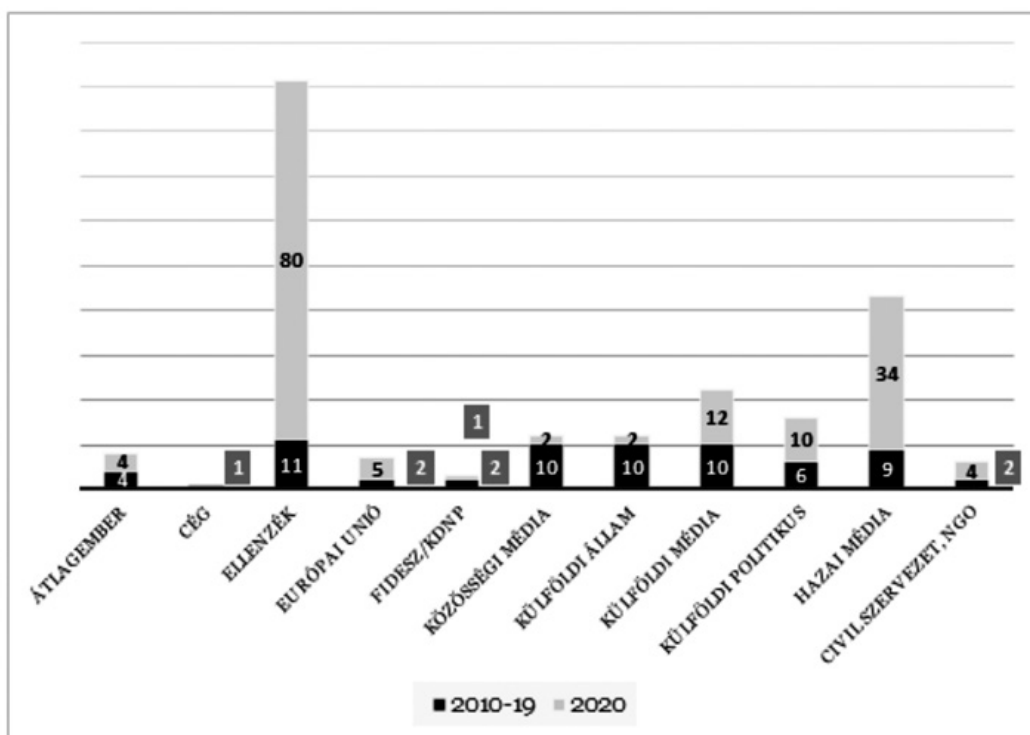
A Hirado.hu-n 2020-ban már egyre inkább politikai eszközként, címkeként használt álhírvádak teljesebb megértését segítheti, ha megvizsgáljuk az álhírek vélelmezett felelőseit is. Az elemzett 289 darab, 2010 és 2020 között megjelent híradás közül 192 cikkben és 221 esetben találtunk olyan közéleti személyt, szervezetet, intézményt, akit vagy amelyet a Hirado.hu vagy az általa megszólaltatott, idézet szereplők mint az álhírek létrehozóit, terjesztőit vádoltak.

Az 5. ábra azt mutatja, hogy 2020 előtt a Hirado.hu cikkeiben nagyjából egyenlő mértékben kötötték az álhíreket bel- és külföldi szereplőkhöz. Gyakran előfordult, hogy különböző nemzetközi konfliktusok szereplői – akár politikusi vagy állami szinten – egymást vádolták álhírek terjesztésével, a külföldi médiát többnyire – magyar vagy nemzetközi – populista politikusok bírálták, a közösségi médiában terjedő álhírekkel szembeni fellépés pedig állandó téma volt a vizsgált időszakban. Miután 2020-ban a kormányzati kommunikáció egyik alapvető

témájává az ellenzék és a független média vélelmezett „álhíreinek” bírálata vált, a Híradó.hu felületén is megszorozódott a hasonló tartalom. Ahogy az ábra illusztrálja, a konkrét álhírvádak több mint fele (114 eset) 2020-ban hangzott el, és az ellenzékre vagy a hazai médiára irányult. A hasonló – a magyar ellenzékét és médiát bíráló – álhírvádak 2018 előtt még csak esetlegesen jelentek meg a Híradó.hu felületén. Demeter Márta 2018-as „álhírbotránya” kapcsán publikálták az első olyan cikkeket, amelyek már ettől az esettől függetlenül, több más példát bemutatva tárgyalták azt, hogy „kilenc hónapon keresztül terjesztett álhírt az ellenzéki média”.⁷

5. ábra

Az álhírek terjesztésével vádolt közéleti szereplők a Híradó.hu elemzett cikkeiben

2020-ban a médiára irányuló álhírvádak elsősorban a koronavírus-járványhoz kapcsolódtak. A Híradó.hu többször – például a már említett „álhírfigyelő” rovatában – a független média olyan híreit cáfolta, amelyek egészségügyi szakmai kérdéseket érintettek; például a lélegeztetőgép-kapacitások szűkösségét vagy a gyors tesztek használhatóságát. Olyan témákat, amelyek kapcsán a média eleve nem rendelkezhetett ebben az időszakban elegendő információval az egészségügyi tájékoztatás hiánya miatt. Az álhírek terjesztésével vádolt médiumok között legtöbbször a Népszavát és a 444-et említették, de szóba került a HVG, a Magyar Hang, a Magyar Narancs, az Index, a 24.hu, a Privatbankar.hu vagy „Soros György blogjának, a 444-nek áltudományos rovata, a Qubit”,⁸ és említették az MSZP-közeli portált, a Hirklikk.hu-t, valamint az Ezalenyeg.hu-t is.

Az álhírekkel kapcsolatos vádak jellemzőit jobban megérthetjük, ha a témáról megszólalók és az álhírekkel vádolt szereplők kapcsolatát is megvizsgáljuk. A 2. táblázat mutatja be, hogy az álhírek kapcsán a Híradó.hu-n megnyilvánulók (és a függőleges tengelyen láthatók) jellemzően kiket neveztek meg az álhírek felelőseiként. Ez a táblázat jól illusztrálja, hogy a kormánypártok képviselői nagyrészt az ellenzékét illették az álhírek létrehozásának

⁷ Távozásra szólította fel a Fidesz a hamis információt terjesztő Demeter Mártát, Híradó.hu, 2018. X. 18., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2018/10/18/azonnali-tavozasra-szolította-fel-a-fidesz-demeter-martat>.

⁸ Origo: Teljesen belezavarodott saját propagandájába a baloldal, Híradó.hu, 2020. IX. 20., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/09/20/origo-teljesen-belezavarodott-sajat-propagandajaba-a-baloldal>.

vádjával, viszont a magyar kormány, a kormánypárti média és a Hirado.hu által megszólaltatott szakértők már külföldi politikusokat és médiumokat, valamint a hazai médiát is bírálták az ellenzéki politikusok mellett.

2. táblázat

*Álhírvádak a Hirado.hu-n: mely közéleti szereplők (függőleges tengely),
kiket vádoltak álhírek terjesztésével?*

	Átlagember	Cég	Civil szervezet	Ellenzék	Európai Unió	FIDESZ/KDNP	Hazai média	Külföldi állam	Külföldi média	Külföldi politikus	Közösségi média
Állami szervezet, hatóság	2	0	0	2	0	0	4	0	0	0	1
Cég	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Ellenzék	0	0	0	0	0	3	1	1	0	0	0
Európai Unió	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	1
Fidesz/KDNP	0	0	0	29	3	0	2	0	1	0	0
Külföldi média	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Külföldi politikus	0	0	1	0	0	0	0	6	7	4	1
Magyar kormányzat	0	1	1	28	1	0	7	0	5	8	0
Magyar kormánypárti média	1	0	0	5	1	0	6	0	2	1	0
Rendőrség, hadsereg	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Szakértők	0	0	2	7	2	0	5	1	2	1	1

A külföldi politikusokkal szembeni álhírvádakra jellemző volt, hogy csak nagyon ritkán voltak konkrétak, inkább politikusok egy csoportjára utaltak a magyar kormányt képviselő megszólalók, így például Orbán Viktor, aki néppárti politikusoknak szóló levelében 2020 májusában „a Magyarország ellen zajló példátlan támadásról és dezinformációs kampányról” írt.⁹ Varga Judit nyugat-európai politikai vezetőkről nyilatkozott, akik a hazai ellenzékkel együtt „lejárató információk és álhírek terjesztésétől sem riadtak vissza”.¹⁰ Orbán Balázs pedig a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos magyar kormányzati döntések külföldi bírálata kapcsán 2020 májusában bocsánatkérésre szólította fel a „álhírek íróit és terjesztőit, a magyar ellenzékét, nemzetközi sajtóorgánumokat és liberális politikai szereplőket”.¹¹ Hasonlóan Sziijártó Péter külügyminiszterhez, aki egy hónappal korábban beszélt arról, hogy „számos kolléga egész héten önfeledten terjesztette a magyar koronavírus-törvényről szóló hazugságokat, csúsztatásokat, álhíreket”.¹²

9 Átpolitizált támadássorozat zajlik Magyarország ellen, Hirado.hu, 2020. V. 6., <https://hirado.hu/kulfold/cikk/2020/05/06/atpolitizalt-tamadassorozat-zajlik-magyarorszag-ellen>.

10 Júniusban megszűnhet a rendkívüli jogrend Magyarországon, Hirado.hu, 2020. V. 18., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2020/05/18/juniusban-megszunhet-a-rendkivuli-jogrend-magyarorszagon>.

11 Két héten belül dönthet az Országgyűlés a veszélyhelyzet megszüntetéséről, Hirado.hu, 2020. V. 26., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2020/05/26/ket-heten-belul-donthet-az-orszaggyules-a-veszelyhelyzet-megszunteteserol/>.

12 Sziijártó: Hazugságokat terjesztenek a magyar „koronavírus-törvényről”, Hirado.hu, 2020. IV. 5. <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2020/04/05/szijarto-hazugsagokat-terjesztenek-a-magyar-koronavirus-torvenyrol>.

A kormánypárti álhír-vádak nagyságrendjéhez képest töredék mennyiségű ellenzéki bírálóat egyenként is felsorolható: Tordai Bence (Párbeszéd), Harangozó Tamás (MSZP) és Mirkóczki Ádám (Jobbik) a Fideszt, Lukács László György (Jobbik) a közmédiát, Botka László (MSZP) pedig – még 2018-ban miniszterelnök-jelöltként – Oroszországot vádolta álhírek létrehozásával. Oroszország szerepére a 2019-es európai parlamenti választások előtt három alkalommal EU-s politikusok is utaltak.

7. Álhírnarratívák a Hirado.hu-n

Az előbb bemutatott kvantitatív szempontokat árnyalja, ha az álhírekről szóló híradásokat mint sajátos elbeszéléseket, narratívákat is elemezzük. Ez lehetővé teszi, hogy az álhírek kapcsán megszólaló és bírált különféle közéleti szereplők azonosítása mellett azok egymáshoz való viszonyát is értelmezhessek, továbbá azt vizsgáljuk, milyen ok-okozati viszonyok (Császi 2010), folyamatok, társadalmi, politikai érdekek, szándékok rejlenek az álhírekkel kapcsolatos közéleti megnyilvánulások mögött.

A fentiek során már röviden szóba kerültek az álhírekről való nyilvános beszéd lehetséges narratívái, például az EU-s politikusok által gyakran említett küzdelem az álhírek ellen vagy a politikusok médiát bíráló álhírvádjai. Nyilvánvalóan egy másik lehetséges narratíva érvényesül a magyar kormányzat 2020-as kommunikációs kampányában, amely a koronavírus-járvánnyal kapcsolatban az ellenzékkel szembeni álhírvádokon alapul. Az alábbiakban az álhírekről szóló cikkekben megjelenő nyolc különböző narratívát mutatjuk be, amelyeket a tartalomelemzés során külön kódoltunk.

7.1. Az álhír mint semleges kifejezés

Az álhírek az általunk vizsgált cikkek egy részében semleges kifejezésként kerültek szóba, azaz a fogalmat a hétköznapi életben terjedő pletykák, szóbeszéd, téves információk, esetleg rémhírek szinonimájaként használták. Éppen ezért hiányoznak ezekből a cikkekből a következő narratívák jellemzői, vagyis az álhírek forrásának, terjesztésének azonosítása, illetve a különféle közéleti szándékok feltételezése ezek mögött. Ahogy a 6. ábrán, a 3. táblázatban és a 4. táblázatban láthatjuk, 2020-ban az álhírekkel kapcsolatos tartalmak ötödik, 2020 előtt pedig a harmadik legnagyobb csoportját alkották a hasonló megszólalások, amelyek a szereplők típusai és térbelisége szempontjából is viszonylag sokfélék voltak. Mindez utalhat a kifejezés hétköznapi divatszavá válására is.

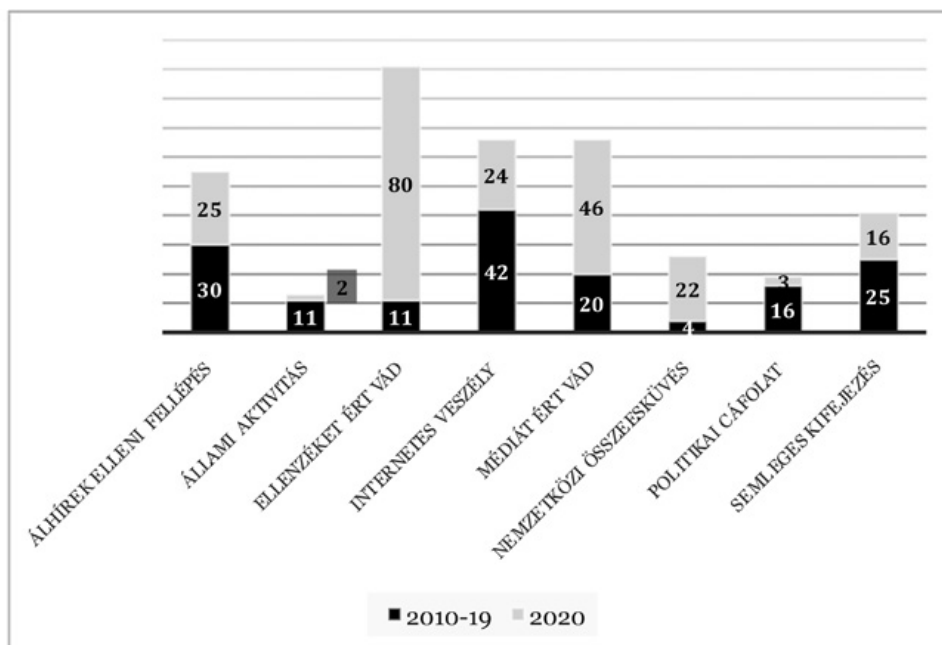
A Hirado.hu általunk elemzett híreiben 2010 után találtunk például különféle bűncselekmények után a helyi közösségekben elterjedő álhírekről szóló beszámolókat. Előfordult, hogy egy népszerű színművész „felháborodott egy róla szóló álhíren”, vagy a Hirado.hu a tőkepiacon terjedő álhírekről közölt tudósítást. Szóba kerültek az álhírek – a már említett műfaji értelemben – a satirikus hírek, az április tréfa vagy a „médiahekk” értelmében is. 2020 tavaszán a Bükk Nemzeti Park például azt az álhírt volt kénytelen cáfolni, miszerint „a medvéket, farkasokat a BNPI telepítené be a régióba”. 2019-ben a II. kerületi polgármester foglalkozott a lomtalanítás kapcsán azzal, hogy „hamis szórólapokon félretájékoztatták a lakosságot”.

Időnként politikai kontextusban is előkerült a kifejezés semleges használata. Például az Innovációs és Technológiai Minisztérium közleménye az átalakított Corvinus Egyetem ingyenes képzési lehetőségeinek megszüntetéséről szóló álhírt cáfolta, illetve egy helyettes államtitkár az állampolgárság megszerzésével kapcsolatos álhírekről beszélt. A koronavírus-járvány első, 2020-as tavaszi hulláma idején Lakatos Tibor, az operatív törzs tagja „a területi lezárásokról vagy az áruellátási hiányokról szóló rémhíreket” említette. A hasonló külpolitikai hírek példája lehet több tudósítás is, amely a migránsok között a határnyitásról terjedő álhírekről számolt be, máskor a szíriai „dzsihadisták haláláról érkező álhírek” kerültek szóba. Az egyik legérdekesebb híradás pedig 2013-ban egy nigériai álhírelles kampányról elterjedt álhírről foglalkozott.¹³

¹³ Befellegzett az álhíreknek: pletykaellenes plakátkampány indult, 2013. IV. 21., Hirado.hu, <https://hirado.hu/2013/04/21/befellegzett-az-alhreknek-pletykaellenes-plakatkam/>.

6. ábra

Az álhír-narratívákat képviselő megszólalások száma a Hirado.hu elemzett cikkeiben

3. táblázat

Az álhír-narratívákat képviselő közéleti szereplők

	Álhírek elleni fellépés	Állami aktivitás	Ellenzékekért vád	Internetes veszély	Médiát ért vád	Nemzetközi összeheszküvés	Politikai cáfolat	Semleges kifejezés
Állami szervezet, hatóság	4	0	2	7	4	0	0	2
Cég	5	0	0	6	0	0	0	0
Civil szervezetek	1	0	0	1	0	0	0	0
Ellenzék	0	1	0	0	2	0	2	4
EU	10	3	0	2	0	0	1	0
Fidesz/KDNP	0	0	30	0	3	2	3	1
Helyi közéleti személy	0	0	0	0	0	0	0	2
Külföldi média	0	0	0	0	0	0	1	0
Külföldi politikus	6	7	0	2	6	1	8	6
Magyar kormánypárti média	0	0	4	1	7	3	0	0
Magyar kormányzat	4	0	28	4	13	14	3	6
Rendőr, katona	3	0	0	4	0	0	0	4
Szakértő	6	1	7	7	8	5	0	2

4. táblázat
Az álhírnarratívák térbelisége a Hirado.hu elemzett cikkeiben

	Afrika	Ázsia	Balkán	„Brüsszel”	Budapest	Magyar falu	Magyar vidéki város	Kelet-Európa	Kína	Közel-Kelet	Nyugat-Európa	Oroszország	Parlament	USA
Álhírek elleni fellépés	1	3	1	7	3	0	1	0	7	1	5	0	0	3
Állami aktivitás	1	1	0	1	1	0	0	1	0	1	2	2	0	0
Ellenzéket ért vád	0	0	0	1	9	0	0	0	0	0	0	0	10	0
Internetes veszély	1	3	3	3	3	2	2	3	6	2	5	0	1	8
Médiát ért vád	2	0	1	0	5	1	0	1	1	0	2	1	1	3
Nemzetközi összeesküvés	0	0	1	3	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Politikai cáfolat	0	0	0	0	1	0	1	1	1	4	1	4	0	3
Semleges kifejezés	1	0	3	1	4	2	2	3	0	2	3	1	2	4

7.2. Az álhír mint internetes veszély

Mint a 6. ábra mutatja, a Hirado.hu elemzett cikkeinek jelentős hányada az álhíreket olyan tevékenységként értelmezi, amely az internettel mint kommunikációs eszközzel hozható összefüggésbe. Ez a narratíva jellemezte legjobban a 2020 előtt készült cikkeket. A 3. táblázat azt is bemutatja, hogy a narratívát képviselő közéleti szereplők összetétele is viszonylag heterogén, a 4. táblázat pedig érzékelteti, hogy a téma térben is változatosan jelent meg. Az álhírekről való beszéd e narratíváját egyaránt jellemzi, hogy felfedezhető benne az álhíreknek az a sokfélesége, amelyet a fogalom – klasszikus – műfaji meghatározása is hangsúlyozott: találtunk olyan cikkeket, amelyek az interneten terjedő hoaxokat cáfoltak vagy politikai célokból fabrikált álhíreket mutattak be.

Ugyanakkor az álhírekről szóló hasonló hírekben gyakran felvetődtek a probléma társadalmi hatásainak, szerepének kérdései, legtöbbször az internetes kommunikációhoz kapcsolódó veszélyek formájában. Több írás foglalkozott a terjedő álhírek politikai következményeivel, a demokratikus választásokba való beavatkozással, a szélsőséges társadalmi nézetek, a hamis valóságérzékelés terjedésével. A Hirado.hu 2017-ben beszámolt az European Network Against Racismnek, a rasszizmus ellen harcoló civil szervezetek hálózatának a szélsőjobboldali pártok támogatottságának növekedéséről szóló jelentéséről, amelyben „az internetes közösségi médiában terjesztett, riasztó és kattintásvadász álhíreknek is nagy a szerepük”.¹⁴ Az álhírek közbeszédre tett hatása kapcsán pedig 2019-ben a közmédia hírportálja az Európa Tanács jelentését idézte egyik anyagában, amely szerint az álhírek „rongálják az újságírás minőségét”.

Külföldi beszámolókból – különböző járványok kapcsán – már 2019-ben szóba került a Hirado.hu-n, hogy az álhírek olyan társadalmi nézetek terjedéséhez is hozzájárulhatnak, mint az oltásellenesség. 2018-ban egy cikket publikáltak, amely a több dél-indiai faluban kialakult hisztérikus közhangulatról tudósított, amit gyerekekre vadászó emberrablókra figyelmeztető internetes álhírek okoztak. Az előbb említettek mellett a narratívára sokszor jellemző, hogy a híradásokban az álhírek létrejöttét olyan jelenségekkel magyarázzák, amelyek

14 Növekedhet a bevándorlók elleni erőszakcselekmények száma, Hirado.hu, 2017. V. 2., <https://hirado.hu/2017/05/02/novekedhet-a-bevandorlok-elleni-eroszakcselekmenyek-szama/>.

társadalmi normákat sértenek vagy éppen kriminalizálhatók. A Hirado.hu cikkei bemutattak olyan eseteket, amelyek hekkerek tevékenységével és álhírek létrehozásával foglalkoztak. Olvashattunk internetes bűnözőkről, akik például álhíreket is tartalmazó weboldalakon terjesztettek a Közel-Keleten egy olyan androidos kártevőt, amelynek célja a felhasználók adatainak megszerzése volt. Különösen érdekes – a menekültválság kormányzati narratívájába nem illeszkedő – példa, hogy 2017-ben a Hirado.hu a Guardian nyomán egy összefoglalót közölt arról, hogy migrációból hasznot húzó embercsempész-csoportok álhíreket terjesztenek annak érdekében, hogy lekicsinyítsék az Európába való tengeri átkelés veszélyeit.¹⁵

7.3. Az álhírek elleni küzdelem

Ahogy a 6. ábra bemutatja, a negyedik leggyakoribb narratíva középpontjában az álhírekkel szembeni védekezés állt – ráadásul ez a téma 2020-ban is fontos maradt a Hirado.hu felületén. A fenti ábrákon láthatjuk, hogy a megszólalók alapján leginkább EU-s és egyéb külföldi politikusokhoz, szakértőkhöz és technológiai cégekhez, földrajzilag pedig főleg az Európai Unióhoz és a nyugat-európai országokhoz, valamint Kínához kötődik ez a narratíva. Az álhírekkel szembeni küzdelem problémája három szempontból is felmerült az elemzett cikkek alapján. Egyrészt a Hirado.hu azon cikkeit jellemzi, amelyek mintegy a hírportál felvilágosító tevékenységét képviselik. Ezekben többnyire szakértők és az illetékes hatóságok segítségével a közönséget igyekeztek eligazítani – leginkább 2020-ban a koronavírus-járvány kitörése után – az álhírek világában.¹⁶ E híradások jelentős részben az NMHH álhírek elleni kampányához is kapcsolódtak.

Ez a narratíva másrészt hazai és külföldi politikusok vagy hatóságok nyilatkozataiban, tevékenységének bemutatása során is érvényesült, akik az álhírekkel szembeni politikai fellépéssel, az álhírek szabályozásával, korlátozásával foglalkoztak. A Hirado.hu több olyan cikkében is megjelent ez a narratíva, amely főleg európai uniós politikusokat – például Jean-Claude Junckert, Charles Michelt, Vera Jourovát – idézte, akik az álhírek elleni hatékony kommunikációs fellépést a demokratikus társadalom és a plurális, szabad közélet megőrzése érdekében hangsúlyozták.

A 2010-es évek elején a Hirado.hu több cikket publikált viszont a kínai hatóságok álhírek elleni fellépéséről, amelynek során például „210 ezer online bejegyzést töröltek a kínai hatóságok és 42 weblapot zártak be alig egy hónapon belül”.¹⁷ Később arról is tudósított, hogy a kínai sajtó „megtisztítása” közben a kiemelt médiumok igyekeztek megszabadulni a hamis híreket előállító munkatársaiktól.¹⁸ E beszámolóiban azonban nem merült fel az a probléma, hogy vajon ezek az esetek értelmezhetőek-e a véleményszabadság korlátozásaként.

Azt, hogy az álhírekkel szembeni fellépés a valóság bemutatásáért folytatott harc és a szabad vélemények elnyomásának eszköze is lehet, egészen másféle perspektívából vetette fel a Hirado.hu 2017-es, „Harcot indít a teljes kontrollért Soros György” című cikke. Eszerint az amerikai milliárdos célja, hogy:

...a hozzá kapcsolódó szervezetek ellenőrizhessék az álhíreket az interneten. ... Szakértők szerint gyakorlatilag arról szól a csata, hogy ki legyen az, aki egy hírről eldönti, hogy igaz vagy hamis.¹⁹

15 A Facebook is fellép az embercsempészek ellen, Hirado.hu, 2017. IX. 3., <https://hirado.hu/2017/09/03/a-facebook-is-fellep-az-embercsempeszek-ellen/>.

16 Például az egyik 2020-as cikkük a koronavírus-járvány kapcsán „csodaszereket” áruló internetes kuruzslókra figyelmeztetett: „Csodaszereket” áruló internetes kuruzslókra figyelmeztet az ITM, Hirado.hu, 2020. IX. 29., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/09/29/csodaszereket-arulo-internetes-kuruzslokra-figyelmeztet-az-itm>.

17 Rémhírterjesztéssel vádolt weblapokat zártak be Kínában, Hirado.hu, 2012. IV. 12., <https://hirado.hu/2012/04/12/remhrterjesztessel-vadolt-weblapokat-zartak-be-kna/>.

18 Álhírek, álújságírók nyomában a kínai médiafelügyelet, Hirado.hu, 2014. IV. 3., <https://hirado.hu/2014/04/03/alhitek-alujsgirok-nyomaban-a-kina-mediafelugyelet/>.

19 Harcot indít a teljes kontrollért Soros, Hirado.hu, 2017. IV. 5., <https://hirado.hu/2017/04/05/harcot-indit-a-teljes-kontrollert-soros/>.

Ehhez hasonlóan keretezte az álhírek elleni fellépést Deák Dániel, a XXI. Század Intézet vezető elemzője is a közmédiának nyilatkozva, az Európai Bizottság által támogatott, az Európai Unió működésével kapcsolatos hamis vádakot leleplezni próbáló hírportál kapcsán. Az elemző szerint, amikor

...álhírekről vagy olyan tartalmakról beszélnek, amelyeket tiltani és törölni kell, az a hátsó szándék sejlik fel, hogy ezeket a bevándorlásellenes, a mainstream politikai állásponttal szembehelyezkedő véleményeket igyekeznek ellehetetleníteni, letiltani, és azt elérni, hogy csupán azok a politikai álláspontok jelenjenek meg, amelyeket ez a balliberális elit is képvisel.²⁰

Harmadrészt ezt a narratívát képviselik azok a híradások is, amelyek a technológiai cégek egyebek mellett az álhírek terjesztése miatt kialakított önkritikájával és önszabályozásával foglalkoztak. Mint Mark Zuckerberg a Macron francia elnökkel való találkozója után elmondta, „annak érdekében, hogy az emberek bízhatnak az internetben”.²¹

7.4. Az álhír mint állami aktivitás

Az álhírekkel foglalkozó cikkek sajátos narratívája az, amely az álhírek létrehozását állami tevékenységként értelmezi. Az ilyen híradások többnyire államok közti külpolitikai konfliktusokat mutattak be. Az általunk vizsgált cikkek között mindössze egyetlen esetben fordult elő, hogy egy adott állam és a politikai ellenzéke kapcsolatával foglalkozott egy hasonló hír a Hirado.hu-n: ebben az egyiptomi Muzulmán Testvériség vádolta az államot egy ellenük szóló álhír terjesztésével.

E narratíváról viszonylag kevés cikket találtunk, azonban a 13 darab megszólalás közül 11 esetben Oroszország volt a megszólalók álhírvádjainak célpontja – bár volt olyan eset, amikor Oroszországot csak körülírták. A megszólalók többsége nyugat-európai vagy európai uniós politikus volt, illetve külpolitikai szakértők is foglalkoztak a témával. A vádak Oroszország tevékenységét gyakran egy szélesebb, dezinformációs jellegű propaganda részeként értelmezték, amely például az ukrán-orosz konfliktushoz vagy az USA elnökválasztásának befolyásolásához kapcsolódott. Ez a narratíva jellemezte azt a nemzetközi konfliktust bemutató híradást is, amelyben Örményország vádolta Azerbajdzsánt egy, az örmény hadseregére vonatkozó álhír elterjesztésével.

7.5. Az álhír mint politikai cáfolat

A narratívát képviselő 19 megszólalásban – amelyek közül mindössze 3 darab 2020-as – ugyancsak az álhírek politikai ellenfelet bíráló címkeként való használata figyelhető meg. Ezek viszont jelentős mértékben különböznek a hazai ellenzéket bíráló narratívától, hiszen az álhírvádat ezúttal nem a magyar kormányzat és a kormánypártok képviselői használják, hanem más politikusok egymás közti vitáiban jelenik meg az – ezért is tartottuk fontosnak önállóan elkülöníteni ezt a narratívát. Mint a 6. ábrán és a 3–4. táblázatban láthatjuk, a megszólalók többsége külföldi politikus, a híradások térbelileg többnyire a Közel-Kelethez, Oroszországhoz és az Egyesült Államokhoz kötődnek. A narratíva jellemző híreiben orosz politikusok cáfolják álhíreknek minősítve nyugati politikusok egyes állításait – például a szíriai helyzet kapcsán. De itt olvashatjuk Donald Trump megszokott álhírvádjainak egyikét, vagy éppen azt is, hogy Hillary Clinton cáfolta elnökjelölti aspirációjának áhírét 2018-ban.

20 Alig foglalkozik a migrációval Brüsszel tájékoztató weboldala, Hirado.hu, 2019. IV. 24., <https://hirado.hu/kulfold/kulpolitika/cikk/2019/04/26/alig-foglalkozik-a-migracioval-brusszel-tajekoztato-weboldala>.

21 A Facebook vezetője üdvözölte a francia kezdeményezést a gyűlöletbeszédrel kapcsolatban, Hirado.hu, 2019. V. 10., <https://hirado.hu/tudomany-high-tech/cikk/2019/05/10/a-facebook-vezetoje-udvozolte-a-francia-kezdemenyezest-a-gyulobeszedrel-kezesben/>.

Ebben a narratívában jelennek meg az ellenzéki politikusok egyes álhírvádjai is. Ezek célpontja akár kevésbé konkrét is lehet, mint ahogy Vona Gábor 2012-ben „az elmúlt hetek lejárató kampányainak álhíreiről” beszélt. Ez lehet az ellenzéki pártok és politikusok közti vita része is: például Ander Balázs jobbkios politikus 2020-ban vádolta álhírek terjesztésével Hadházy Ákost. Kormánypárti megszólalók 2020 előtti azon nyilatkozatai is ezt a narratívát képviselik, amelyek álhírnek minősítve cáfolnak egyes információkat anélkül, hogy megneveznék, megvádolnák a velük kapcsolatos álhírek forrását.

7.6. Az álhír mint a médiával szembeni vád

Ahogy elemzésünk elején, a fogalom tárgyalása során említettük, az álhírek politikai szerepe a közbeszédben 2016 után, Donald Trump hatására jelentős mértékben átalakult: olyan politikai címkévé vált, amelyet a politikusok az őket bíráló médiumok hiteltelenítésére kezdtek használni. Az elemzett 289 cikk közül 66 esetben találtuk meg ez a narratívát. Feltűnő, hogy ezek több mint kétharmada, 46 megszólalás 2020-ban született, s ezek közül 33 eset a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos. A narratívát képviselő 43 megszólaló többnyire hazai kormányzati politikus, szakértő vagy valamelyik kormánypárti médium, kisebb számban pedig – főleg 2020 előtt – külföldi politikus. Mindössze két hasonló ellenzéki véleményt találtunk. Az előbbi számok nyilván azt is jelentik, hogy 23 esetben maga a Hirado.hu használta a médiakritika narratíváját az álhírek kapcsán.

2010 és 2019 között, mint az álhírekről megszólaló szereplők elemzésekor említettük, főleg aktuális belpolitikai ügyekhez – mint Demeter Márta álhírbotránya – vagy külföldi politikusok megszólalásaihoz kapcsolódtak a médiára irányuló álhírvádak. E narratíva hangsúlyosan a koronavírus-járvány kezdete után és a közmédia hírportálján az „álhírfigyelő” rovat létrehozásakor jelent meg. Az utóbbi célja azonban nemcsak a már említett egészségügyi (és médiahasználati) felvilágosítás volt a járvány kapcsán, hanem a rovat nagyon hamar a kormány járványügyi intézkedéseit kritizáló sajtó bírálatának eszköze lett.²² 2020 áprilisának végén Deák Dániel, a XXI. Század Intézet elemzője éppen a közmédiának magyarázta el, hogy „az elszaporodó álhírek mögött egy összehangolt sajtótámadás áll, aminek az a célja, hogy a kormányzati intézkedésekbe vetett társadalmi bizalmat rombolja”.²³

E narratíva jellemző érvelésmódja volt, hogy a kormánnyal szemben kritikus közéleti szereplőt azzal igyekezett a Hirado.hu cáfolni, hogy megkérdőjelezte a nyilatkozatát közlő médium hitelességét. Például a volt országos tisztifőorvos, Falus Ferenc kapcsán, aki a járványügyi védekezés hibáiról beszélt a Hirklikk.hu-nak, megjegyezték, hogy egy olyan baloldali portálon nyilatkozik rendszeresen, amelyről korábban már bebizonyosodott, hogy hamis információkat tett közzé.²⁴ Ehhez hasonlóan a hvg.hu-t „már többször is hamis információkat közlő portálnak” nevezte a közmédia hírportálja 2020 áprilisában egy olyan cikke alapján, amely a koronavírus-járvány kezelésére kapott EU-s támogatásokról szól.²⁵ Azonban feltűnő, hogy a hvg.hu eredeti tudósítása²⁶ egyrészt az RTL Klub híradójára hivatkozik, másrészt közölte a kormány cáfolatát is – ebben az esetben a Híradó.hu álhírvádja valójában maga is álhír?

2020 tavaszán több cikkben hasonlóan kezelte a közmédia hírportálja a CNN-t, a „világ egyik legnagyobb, nyíltan balliberális hírtelevízióját”, amelyről viszont Szijjártó Péter élő interjúja során „bizonyosodott be”, hogy álhírt terjeszt. A magyar külügyminiszter súlyos hibát talált a csatorna riportere, Christiane Amanpour

22 A Híradó.hu e rovatával hosszabban foglalkozott a Mérték Médiaelemző Műhely blogja is: <https://mertek.atlatszo.hu/az-alhir-az-uj-soros>, 2020. VI. 05.

23 Koronavírus: egyre több az álhír, Híradó.hu, 2020. IV. 29., <https://hirado.hu/cikk/2020/04/29/koronavirus-egyre-tobb-az-alhir>.

24 Az ellenzék továbbra is álhírek gyártásával „veszi ki a részét” a védekezésből, Híradó.hu, 2020. X. 21., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/10/21/az-ellenzek-tovabbra-is-alhirek-gyartasaval-veszi-ki-a-reszet-a-vedekezesbol>.

25 Álhír #12: Egy tanulmányban összehasonlítás szerepel arról, hogy Olaszország és Magyarország mennyi pénzt kap az uniótól, Híradó.hu, 2020. IV. 21., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/04/21/alhir-12-egy-tanulmanyban-osszehasonlitas-szerepel-arrol-hogy-olaszorszag-es-magyarorszag-allitolag-mennyi-penzet-kap-az-uniotol>.

26 Hvg.hu, Százmilliárdokat kap Magyarország az EU-tól koronavírus elleni védekezésre, 2020. IV. 19., https://hvg.hu/itt-hon/20200419_Szazmilliardok_Magyarorszagnak_koronavirus_elleni_vedekezesre.

munkájában, aki azt állította a beszélgetés közben, hogy a parlamentet felfüggesztették Magyarországon, viszont a külügyminiszter cáfolata nyomán „elismerte, hogy mindez neki új információ, vagyis, hogy az interjúra valótlan tartalmú hírekből készült fel”.²⁷ Néhány nappal később a Hirado.hu már egy Elon Musk-kal kapcsolatos hír cáfolata nyomán számolhatott be arról, hogy „újabb álhírt terjesztett a CNN”.²⁸

E hírek másik jellemzője, hogy sokszor olyan egészségügyi kérdésekről szólnak, amelyek túlságosan is szakmai jellegűek az olvasók számára, vagy nem teljes mértékben ellenőrizhető tényekkel kapcsolatosak. Az előbbire példa a kormány által vásárolt lélegeztetőkészülékek használhatóságának problémája, vagy a (Magyarországon hiányzó) tömeges tesztek témája, illetve az a kérdés, hogy a házi orvos tesztek nélkül, pusztán a tünetek alapján vírusfertőzöttnek minősíthet-e valakit. A független sajtó által felvetett hasonló kérdéseket a közmédiában általában valamelyik állami szervezet képviselőjének – többször Müller Cecíliának – az állításával cáfolta, majd egyúttal álhírnak is minősítette.

A sajtó által teljes egészében nem ellenőrizhető tényekre példa a kórházi kapacitások mértékéről²⁹ és 2020 tavaszán az egészségügyi személyzet rendelkezésére álló védőeszközök mennyiségéről folytatott vita. Az utóbbi miatt a közmédiában például a német ARD-t vádolta álhírek terjesztésével, amelynek Budapest környékén maszkokat osztogató és velük kapcsolatba lévő házi orvosokra hivatkozó ellenzéki politikusok nyilatkoztak a járvány első hulláma alatt hiányzó eszközökről. Állításukat a Hirado.hu a Budakeszi Egészségügyi Központ vezetőjének segítségével cáfolta,³⁰ s egyben álhírek terjesztésével és a tényellenőrzés elmulasztásával vádolta a német közmédiát.³¹

E példák jól látszik, hogy e narratívát miként mozgatta az a szándék, hogy a koronavírus-járvány miatt felmerült bonyolult szakmai kérdéseket, az egészségügyi helyzettel kapcsolatos információk hiányát a közmédiában hatékonyan leegyszerűsítse, és egyben figyelmen kívül hagyja a hírt közlő médiával szembeni álhírvádak segítségével. Ezek alkalmazhatók voltak arra is, hogy összemossák a szándékos félretájékoztatás és a hazugság az újságírók esetleges szakmai hibáival és tévedésével, így a kormányt ellenőrizni, kritizálni próbáló médiával szemben morális fölényt biztosítsanak, és hiteltelenné tegyék a független sajtó közéleti szerepét.

7.7. Az álhír mint az ellenzékért vád

A 6. ábrán láthatjuk, hogy az álhírekkel kapcsolatos leggyakoribb narratíva az ellenzék bírálataival foglalkozott. Szinte kizárólag fideszes politikusok vagy kormányzati megszólalók képviselték (lásd a 3. táblázatot), térben pedig jellemzően Budapesthez és a parlamenti vitákhoz kötődött (lásd a 4. táblázatot). Mint említettük, az ellenzékkel szembeni álhírvád 2018 előtt már 2010-ben megtaláltuk Szijjártó Péter egy nyilatkozatában, de valószínűleg e narratíva születése Demeter Márta álhírbotrányához köthető. A 2020 előtti időszakban azonban mindössze 11 megszólalás képviseli e narratívát, míg 2020-ban már 80 – köszönhetően annak, hogy a koronavírus-járvány időszakában az ellenzékkel szembeni álhírvád napi politikai téma lett a magyar kormányzati kommunikációban.

Az ellenzékre irányuló álhírvádak egy része a 2020-as járvány egészségügyi intézkedéseinek kritikáit próbálta semlegesíteni. A Hirado.hu vagy az általa megszólaltatott szereplők jellemzően az ellenzéki politikusoknak a járvány kapcsán tett állításait minősítették álhírnak. Hasonlóképpen cáfolták például Tóth Bertalan véleményét, aki a járvány kapcsán elérhető egészségügyi információk hiányáról nyilatkozott az ATV-ben 2020 áprilisában,

27 Álhír #6: A veszélyhelyzetben nem dolgozik a magyar parlament, Hirado.hu, 2020. IV. 14., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2020/04/14/az-alhirekkel-ellenteben-ma-is-ulesezett-a-parlament>.

28 Újabb álhírt terjesztett a CNN, Hirado.hu, 2020. IV. 18., <https://hirado.hu/kulfold/cikk/2020/04/18/ujabb-alhirt-terjesztett-a-cnn/>.

29 Álhír, amit a Népszava terjeszt, miszerint nincs elég lélegeztetőgép, Hirado.hu, 2020. IX. 19., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/09/19/alhir-amit-a-nepszava-terjeszt-miszerint-nincs-eleg-lelegeztetogep>.

30 Lejárato riportot mutatott be a német közszolgálati televízió Magyarországról, Hirado.hu, 2020. V. 16., <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2020/05/16/lejarato-riportot-mutatott-be-a-nemet-kozzszolgalmati-televizio-magyarorszagrol>.

31 Hallgat a német közszolgálati adó a Magyarországot lejárato riport kapcsán, Hirado.hu, 2020. V. 17., <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2020/05/17/hallgat-a-nemet-kozzszolgalmati-ado-a-magyarorszagot-lejarato-riport-kapcsan>.

vagy Gyurcsány Ferencet, aki a betegek számára felszabadított kórházi ágyak arányáról beszélt Facebook-oldalán; Komáromi Zoltán DK-s egészségpolitikus 2020 szeptemberi sajtótájékoztatóján állította azt, hogy két budapesti kórházban nem elegendő a lélegeztetőgépek száma. Az utóbbi hírt az EMMI közleményére hivatkozva cáfolta a Hirado.hu, miközben megjegyezte, hogy „az álhír terjesztésébe Gyurcsány Ferenc pártja is bekapcsolódott”.³² Nyilván a leggyakoribb egészségügyi téma e narratívában a rendelkezésre álló kapacitások és szakszemélyzet mértékével kapcsolatos ellenzéki állítások cáfolata volt.

A Hirado.hu ellenzéki álhírekkel szembeni hevületére jellemző, hogy még a Momentum nagykanizsai elnökének véleményével is foglalkozott,³³ aki 2020 tavaszán a helyi médiában a járvány lehetséges következményeiről és az egyéni felelősség fontosságáról beszélt, miközben erőteljes retorikai túlzással arra figyelmeztetett: „Ha [a beteg] már lélegeztető gépre kerülne, az már egyben a halálos ítéletet is jelenti számára.” Ezt a Hirado.hu az operatív törzs sajtótájékoztatóján elhangzott adatok alapján cáfolta és minősítette álhírnek: „Magyarországon már kilenc koronavírusos beteg kerülhetett le a lélegeztetőgépről és hagyhatta el az intenzív osztályt.”

Az e narratívához tartozó álhírvádak többsége azonban inkább a koronavírus-járvány körüli általános politikai vitákhoz kötődött. A Hirado.hu – és „álhírfigyelő” rovata – előszeretettel leplezte le az ellenzéki politikusok állításait például a felhatalmazási törvény, a hitelmoratórium, a munkavédelmi hitelprogram, a pénzügyi mentőcsomag nagysága vagy akár Hadházy Ákosnak a „dudálás tüntetés” miatt a Budapesti Rendőrfőkapitánysággal kialakult vitája kapcsán.³⁴ A narratíva többségét azonban fideszes politikusok állításai jelentik, akik 2020-ban – nagyon hasonló kommunikációs paneleket ismételve – számtalanszor állították szembe egymással a felelős, a járvány miatt cselekvő kormány és a járványügyi védekezést akadályozó, helyette álhíreket terjesztő ellenzék képét.

Az előbb említettekhez hasonlóan tárgyalta a Hirado.hu a magyar kormány járványügyi intézkedései, illetve a felhatalmazási törvény miatt az Európai Parlamentben folyt vitát, amelyben a kormánypárti megszólalók – például Varga Judit – érvei szerint az ellenzéki politikusok „egymással versengve terjesztik az álhíreket Brüsszelben”.³⁵ 2020 októberében például több híradásban is foglalkoztak Donáth Anna momentumos EP-képviselővel, akinek a Vera Jourovával való viszonyával kapcsolatos ellentmondásosnak vélt nyilatkozatait idézték, és akit egyben álhírek terjesztésével is vádoltak.³⁶

7.8. Az álhír mint nemzetközi összeesküvés

Akár az utóbb említett téma kiterjesztése lehet a következő narratíva, amely az álhíreket a Magyarország elleni nemzetközi összeesküvés eszközeként mutatja be. A 6. ábra bemutatja, hogy ez elsősorban a Hirado.hu 2020-as anyagaiban jelent meg, a 3. táblázat alapján pedig láthatjuk, hogy nagyjából az előző – az ellenzékét vádoló – narratívával megegyező megszólalók képviselik.

Az álhírvádak itt elsősorban az Európai Parlamentben – a koronavírus-járvány kapcsán megalkotott – magyar felhatalmazási törvényről lefolytatott vita során alakultak ki. Ennek során a magyar kormányzatot képviselő különféle megszólalók nem (csak) a magyar ellenzékét, hanem általában „a nemzetközi liberális mainstream”-et, a „liberális politikai szereplőket” vádolták Magyarország elleni álhírek terjesztésével. Közéjük tartozhatnak európai néppárti politikusok, „néhány európai uniós tagállam politikai vezetője”, mint például Dánia, Finnország, Izland, Norvégia és Svédország külügyminiszterei, akik levelet írtak a magyar felhatalmazási törvény kapcsán

32 Újabb járványügyi álhír söpört végig a baloldali médián, Hirado.hu, 2020. IX. 18., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/09/18/ujabb-jarvanyugyi-ahir-soport-vegig-a-baloldali-median>.

33 Álhír #10: „Ha lélegeztetőgépre kerül, az egyben a halálos ítéletet is jelenti”, Hirado.hu, 2020. IV. 17., <https://hirado.hu/cikk/2020/04/17/ahir-10-ha-lelegeztetogepre-kerul-az-egyben-a-halalos-iteletet-is-jelenti>.

34 Álhír #26: A budapesti rendőrfőkapitány megfenyegette az ellenzéki pártokat, Hirado.hu, 2020. V. 14., <https://hirado.hu/ahirfigyelo/cikk/2020/05/14/ahir-26-a-budapesti-rendorfokapitany-megfenyegette-az-ellenzeki-partokat>.

35 Varga: Kérjenek bocsánatot a Magyarország elleni kampány irányítói, Hirado.hu, 2020. IV. 30., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2020/04/30/varga-kerjenek-bocsanatot-a-magyarorszag-elleni-kampany-iranyitoi>.

36 Menczer: Újabb momentumos bukta, Hirado.hu, 2020. X. 13., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2020/10/13/menczer-ujabb-momentumos-bukta>.

az Európai Tanács főtitkárának, és ezért a magyar külügyminiszter szerint „álhírt terjesztettek, nem mondtak igazat”.³⁷ Ahogy magyar kormánypárti politikusok hangsúlyozták, az Európai Parlamentben álhírek alapján tárgyalták a magyar felhatalmazási törvényt, mert a magyar ellenzék – például Varga Judit szerint –

...karöltve a nyugat-európai politikai vezetőkkel, a liberális fősodratú médiával és a jól ismert szatellit civilszervezeteikkel, mással sem voltak elfoglalva, mint hogy egy soha nem látott intenzitású, koordinált politikai támadást intézzenek hazánk ellen.³⁸

Ebben az időszakban a Hirado.hu néha általános értelemben is foglalkozott az álhírek problémájával. 2020 májusában bemutatták a Századvég Alapítványnak a magyarok álhírekhez való viszonyáról készített közvéleménykutatását, amelyet az motivált, hogy

...az elmúlt hónapokban – magyar politikai szereplő és külföldről finanszírozott NGO-k tevékenységének köszönhetően – két álhír is komoly nemzetközi visszhangot kapott Magyarországon veszélyhelyzeti intézkedéseivel kapcsolatban.³⁹

Szánthó Miklós, az Alapjogokért Központ igazgatója 2020 áprilisában azt elemezte, hogy „a hírhamisító-gyárak és terjesztők pontosan a nyugati liberális elitkör tagjai közül kerülnek ki”.⁴⁰ A Hirado.hu 2020 őszén a Magyar Nemzet írásai alapján – és Földi László szakértő segítségével – két cikkben is Gerhard Knaus osztrák társadalomtudóssal, a European Stability Initiative egyik alapítójával foglalkozott, aki „a Soros-lobbi kulcsfigurája”, és „képes órák alatt teleszórni a világsajtót álhírekkel”.^{41, 42}

8. Összegzés

Az előző narratívákat áttekintve megállapíthatjuk, hogy az álhír fogalma – mint a kortárs politikai kommunikáció „buzzword”-je – a Hirado.hu elmúlt évtizedben megjelent cikkei alapján még sokféle jelentésárnyalattal rendelkező kifejezés volt. Ugyanakkor a hírportál álhírekkel foglalkozó cikkeinek elemzése során egyrészt bemutatottuk azt is, hogy 2020-ban, amikor a koronavírus-járvány hatására a magyar kormányzati kommunikáció a populista politika jellegzetes retorikai eszközét, a kritikus véleményekkel szemben megfogalmazott álhírvádakat kezdte alkalmazni, miként változtak meg a vizsgált híradások tartalmi jellemzői. Tulajdonképpen az álhírekkel foglalkozó cikkek tematikus leegyszerűsödését figyelhettük meg: az álhíreket műfajként értelmező írások helyét az álhírvádak politikai eszközként való alkalmazása vette át. Ezzel párhuzamosan a térben is változatos külföldi híradások helyett előtérbe kerültek a belföldi témák, az álhírek említésének legfontosabb helye pedig az Országgyűlés lett. A témáról addig legtöbbször nyilatkozó szereplők, a külföldi politikusok helyébe pedig

37 Szijjártó: Hétfőn berendelik öt európai ország nagyköveteit, Hirado.hu, 2020. V. 10., <https://hirado.hu/kulfold/kulpolitika/cikk/2020/05/10/szijasrtó-ez-a-hetvege-sem-mult-el-a-nemzetkozi-liberalis-mainstream-alhirterjesztese-nelkul>.

38 Júniusban megszűnhet a rendkívüli jogrend Magyarországon, Hirado.hu, 2020. V. 18., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2020/05/18/juniusban-megszunhet-a-rendkivuli-jogrend-magyarorszagon>.

39 A magyarok többsége felismeri az álhíreket, Hirado.hu, 2020. V. 16., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/05/16/a-magyarok-tobbsege-felismeri-az-alhireket>.

40 Megtervezett agitációs propaganda, amit a nyugati elit egy része indított Magyarországon ellen, Hirado.hu, 2020. IV. 5., <https://hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2020/04/05/megtervezett-agitacios-propagandatevekenyseget-inditott-a-nyugati-elit-egy-eresze-magyarorszag-ellen>.

41 Aki a Facebookon Dobrev Klárával „beszélget”, adatai a Bajnai–Gyurcsány-hálózathoz kerülnek, Hirado.hu, 2020. IX. 12., <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/09/12/aki-a-facebookon-dobrev-klaraval-beszelget-a-bajnai-gyurcsany-halozat-kezei-koze-kerulnek-az-adatai>.

42 Földi László: El akarják takarítani Magyarországot, Hirado.hu, 2020. X. 4. <https://hirado.hu/belfold/cikk/2020/10/04/foldi-laszlo-el-akarjak-takaritani-magyarorszagot>.

a magyar kormánypartok és a kormányzat képviselői kerültek, akik az álhírek terjesztésével már a médiát és az ellenzéki politikusokat vádolták.

Az álhírek mint sajátos narratívák vizsgálata során pedig azt láttuk, hogy 2020 előtt ez a kérdés a Hirado.hu írásaiban is elsősorban az interneten zajló hálózati kommunikáció sajátos problémájaként jelent meg, annak lehetséges politikai és társadalmi következményeivel, valamint az ellene való fellépéssel együtt. 2020-ban ez megváltozott, és az álhírekkel való vádaskodás a hazai független média, az ellenzék és a nemzetközi liberális elit elleni kommunikációs küzdelem eszközévé vált.

Johan Farkas és Jannick Schou elemzése (2018) szerint az álhírek kapcsán három alapvető társadalmi diskurzust azonosíthatunk a kortárs politikai vitákban: egyrészt a digitális kapitalizmus kritikáját, másrészt a jobboldali politika és média bírálatát, harmadrészt a liberális fősodratú újságírás kritikáját. A Hirado.hu-n általunk elemzett álhírnarratívák alapján észrevehetjük, hogy ezek közül két diskurzus is megjelent a hírportál cikkeiben az elmúlt évtizedben, viszont hiányzik belőlük az álhíreknek a jobboldali politikával és médiával való azonosítása és bírálata. Ugyanakkor a Hirado.hu 2020-as, az álhírekkel kapcsolatos cikkei éppen e jobboldali, populista diskurzusnak a politikai közbeszédben való mindennapos alkalmazását bizonyítják Magyarországon.

Irodalom

Császai Lajos (2010): Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban. Egy Mónika-show szövegének „közeli olvasata”. *Médiakutató*, 10. évf. 1. sz. 69–81. o.

Egelhofer, Jana Laura & Sophie Lecheler (2019): *Fake News as a Twodimensional Phenomenon: A Framework and Research Agenda*. *Annals of the International Communication Association*, pp. 97–116.

Egelhofer, Jana Laura, Loes Aaldering, Jakob-Moritz Eberl, Sebastian Galyga & Sophie Lecheler (2020): From Novelty to Normalization? How Journalists Use the Term „Fake News” in their Reporting. *Journalism Studies*, pp. 1323–1343.

Farkas, Johan & Jannick Schou (2018): Fake News as a Floating Signifier: Hegemony, Antagonism and the Politics of Falsehood. *Javnost/The Public*, vol. 25, no. 3, pp. 298–314.

Krekó Péter (2021): *Tömegparanoia 2.0*. Budapest: Athenaeum.

Rachel R. Mourão & Craig T. Robertson (2019): Fake News as Discursive Integration: An Analysis of Sites That Publish False, Misleading, Hyperpartisan and Sensational Information. *Journalism Studies*, pp. 2077–2095.

Nielsen, Rasmus Kleis & Lucas Graves (2017): „News You Don’t Believe”: *Audience Perspectives on Fake News*. *RISJ Factsheet*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.

Thorsten Quandt, Lena Frischlich, Svenja Boberg & Tim Schatto-Eckrodt (2019): *Fake News*. In *The international encyclopedia of Journalism Studies*. Wiley Online Library, 1–6.

Tandoc Jr., Edson C., Zheng Wei Lim & Richard Ling (2018): Defining „Fake News”. *Digital Journalism*, vol. 6, no. 2, pp. 137–153.

Clarie Wardle (2017): *Fake news. It’s complicated*, <https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/>.

Abstract in English

The changing concept of fake news in public service news. An analysis of Hirado.hu’s content on fake news, 2010–2020

In Hungary in 2020, after the emergence of the Covid-19 pandemic, government communication began to accuse critical media of spreading fake news. This typical tool of populist politics has taken on a new colour in Hungary: fake news accusations have also been used against opposition politicians. This analysis looks into content on fake news published over the past decade on Hirado.hu, the news site of the Hungarian public service media. It does not study fake news items that may be published there, but looks into what the concept

means in the public discourse on the basis of the articles on Hirado.hu, and how the meaning of the term has evolved over time; for example, whether populist fake news accusations targeting the media and the domestic opposition appeared before 2020.

Keywords: content analysis, fake news, MTVA, news media, populism, public service media

Bódi Jenő kommunikációkutató, a PTE BTK-n szerzett diplomát szociológiából. Korábban a turizmus kulturális tanulmányozásával, a térbeli mobilitással és a digitális antropológiával foglalkozott. Óraadó oktató a PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékén. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „»Ebből a vírus pocsoljából...« A Balaton vízminőségével kapcsolatos 2014-es botrány elemzése” (2021. ősz–tél).

Polyák Gábor jogász, kommunikációs szakember. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Média- és Kommunikáció Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a Mérték Médiaelemző Műhely nevű civil szervezet vezetője. Korábban a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének vezetője volt. 2014 és 2016 között a münsteri Westfälische Wilhelms-Universität kutatójaként dolgozott, azt megelőzően a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója volt. 2020-ban elnyerte a Potsdami Egyetem Voltaire-díját a toleranciáért, a népek közötti megértésért és a különbözőségek tiszteletéért végzett munkája elismeréseként. Legutóbbi könyve: *Algoritmusok, keresők, közösségi oldalak és a jog – A forgalomirányító szolgáltatások szabályozása* (Budapest: HVG-Orac, 2020). Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „Az egészségügyi kommunikáció alkotmányos keretei” (Nagy Krisztinával, 2021. ősz–tél).

Urbán Ágnes a Budapesti Corvinus Egyetem Infokommunikációs Tanszékének tanszékvezető docense, a Mérték Médiaelemző Műhely kutatója. Fő kutatási területe az üzleti modellek változása, a médiafogyasztási szokások átalakulása, a magyarországi médiapiac fejlődése és a médiapolitika piaci kérdéseinek vizsgálata. Mintegy 50 hazai és nemzetközi publikáció szerzője média- és infokommunikációs témákban. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „A politikai tájékozódás mintázatai” (Polyák Gáborral és Szávai Petrával, 2019. nyár).

SZÓLÁSSZABADSÁG

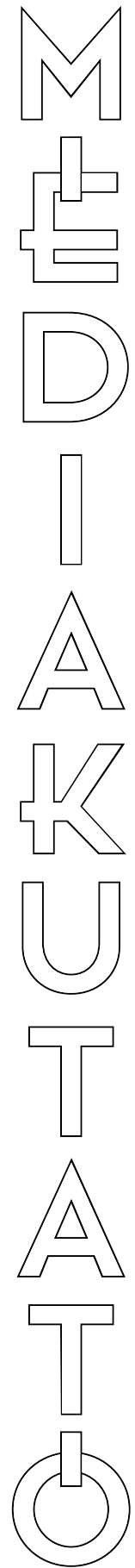
Bátorfy Attila

Felvásárolt nyilvánosság

A támogatott beszéd problémája és
a magyar kormány hirdetési gyakorlata

Gosztonyi Gergely

**A cenzúra tipizálása a politikai cenzúra
rövid történetének tükrében**

Bátorfy Attila

Felvásárolt nyilvánosság

A támogatott beszéd problémája és a magyar kormány hirdetési gyakorlata¹

A tanulmány az amerikai alkotmányjogban ismert támogatott beszéd fogalma és az általa generált, a sajtó- és szólásszabadságot érintő problémák alapján vizsgálja a magyar kormány médiatámogatási gyakorlatát, azon belül is különösen az állami hirdetéseket. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a kormány(párt) szóláshoz való joga mely pontokon ütközik az állampolgárok alapjogaival és a nyilvánosság érdekeivel. Az amerikai alkotmányjogi értelmezésekből és kommentárokból indul ki, majd az állami hirdetések piacon belüli versenytorzító szerepét a közgazdasági szakirodalom alapján elemzi. Amellett érvel, hogy az eddigi szakirodalom elméleti következtetéseit a magyar példa meghaladta. Végül arra a következtetésre jut, hogy a magyar kormány állami hirdetéseken keresztül megvalósuló támogatott beszéde számos alapjogot sérthet, amit egy későbbi szabályozásnál figyelembe lehet venni.

Kulcsszavak: állami hirdetés, állami támogatás, médiapolitika, nyilvánosság, szólásszabadság, támogatott beszéd

Bevezetés

Az amerikai alkotmány első kiegészítéséről szóló jogi viták egyik központi kérdése az, hogy a kormánykommunikációnak milyen határai vannak, és hogy a kormánykommunikációval szemben az állampolgárokat milyen alapjogok védik. Az első kiegészítés szólásszabadságot érintő passzusaiából négy alapjogot lehet levezetni: 1. a szóláshoz való jogot (*right to speech*), 2. a nem-szóláshoz vagy csendben maradáshoz való jogot (*right against compelled/coerced speech*), amely alapjog védelmet nyújt azzal szemben, hogy az állampolgárt beszédre kényszerítsék, 3. a meghallgatás jogát (*right to listening*), vagyis azt, hogy az állampolgár meghallgathasson másokat, végül 4. a nem-meghallgatás jogát (*right against compelled listening*), amely védelmet nyújt az ellen, hogy az állampolgárt rákényszerítsék arra, hogy olyasmit hallgasson meg, amit nem akar (Corbin 2009). A fenti négy alapjoggal összefüggésben gyakran merül fel az európai jogban szinte ismeretlen támogatott beszéd (*subsidized speech*) fogalma, amely lehet a kormány szóláshoz való jogának mások általi érvényesülése, de lehet a nem-szóláshoz való jog megsértése is. Az eddigi alkotmányjogi szakirodalom azonban szinte semmit nem mond arról, hogy a támogatott beszéd bizonyos esetekben sérti a nem-meghallgatás jogát is. Tanulmányomban emellett érvelek, hogy a magyar kormány hirdetési gyakorlata és az általa létrehozott média-ökoszisztéma is vizsgálható a támogatott beszéd fogalmának alkotmányjogi kérdései felől.

A liberális demokráciák alkotmányos hagyományai között jelentős szerepet játszik az amerikai alkotmányos tradíció, még akkor is, ha az európai szabályozások ettől sok tekintetben különböznek. A szólásszabadságról és a média szabadságáról szóló európai vitákban és szabályozásban az amerikai gyakorlat, de legalábbis annak szelleme gyakran érvként hangzik el. Így azt gondolom, akár egy későbbi szabályozásnál, akár a jövőbeli uniós vitáknál használható koncepcionális kiindulópont lehet az amerikai dilemmákból leszűrt tapasztalat. Annál is

---

¹ A tanulmány végleges formája nem születhetett volna meg Hammer Ferenc, Polyák Gábor és Tófalvy Tamás meglátásai nélkül. Ezúton is köszönöm nekik.

inkább, mert a magyar kormány médiapolitikáját a szólás- és sajtószabadság érvényesülésének hagyományos feltételei, a cenzúra vagy a médiakoncentráció felől érő kritikák eddig hatástalanok maradtak. Arra pedig, hogy ezeknek a nyitott fogalmaknak a jelentését nemzeti-tagállami szinten a politikai elit könnyen kiforgathatja, a társadalom pedig széles körben elutasíthatja, már 2006-ban felhívta a figyelmet Kari Karppinen (2006: 64). Nem állítom, hogy a támogatott beszéd fogalmának bevezetése egy csapásra kifogná a szelet a kormány vitorlájából, ám a probléma tárgyalása tudományos és médiapolitikai szempontból is bírhat relevanciával.

A kormány helye a nyilvánosság alakításában

Arra vonatkozóan nem lehet univerzális szabályt felállítani, hogy az állam milyen eszközökkel és milyen mértékben vehet részt a nyilvános közbeszéd (*public discourse*), a közéleti vita vagy épp az újságírói gyakorlatok alakításában. Az amerikai alkotmányjog az állam, a kormány, a közösség és az egyén jogainak és érdekeinek ütközőzónájában maga is folyamatosan dilemmákba ütközik, ha az állam és a kormány nyilvánosságalkító jogairól és lehetőségeiről kell állást foglalnia. Még az állam médiapiaci semlegességének helyessége mellett érvelő Owen M. Fiss (2013: 58–59) amerikai alkotmányjogász is azon az állásponton volt, hogy: „Az állami cselekvés helytelenítése nem ugyanaz, mint annak feltétel nélküli elutasítása.” Számára a fő kérdés az, hogy felismerjük-e, az állam mikor cselekszik a beszéd barátjaként és mikor az ellenségeként. Ezt azért is fontos belátni, mert a kormányok éppen az ilyen dilemmák és univerzális szabályok hiánya miatt kreatívan tudnak érvelni saját „barátságos” beszéd-támogatási politikájuk mellett, vagy adott esetekben a saját nézőpontjaikat állandóan a helyzethez igazítva tudják váltogatni.

A hatalom és a nyilvánosság viszonyát taglaló elméletek vagy inkább koncepciók, politikák még ha nem is explicit módon, de az állam vagy a kormányok nyilvánosságalkító szerepét, valamint az újságírás viszonyát kijelölő diskurzusok termékei. A médiapolitikákról szóló elméletek azt vizsgálják, hogy bizonyos korokban és bizonyos országokban, esetleg kultúrkörökben mi a hatalom által elfogadott, általában a többség által támogatott ideológia vagy politikai filozófia az állam médiapolitikai szerepéről. Így kerülnek vizsgálat alá olyan kérdések, mint hogy mi az, amit az állam tilthat vagy támogathat, milyen médiafinanszírozási típusok jellemzőek az adott ország médiapiacára, vagy a hatalom hogyan keretezi a média és az újságírás feladatát a nyilvánosságban. Nem önmagukban a médiarendszer-elméletek a fontosak, hanem annak elfogadása, hogy tulajdonképpen a nyílt cenzúra az egyetlen olyan kormányzati eszköz, amelynek semmiféle pozitív konnotációja sincs sem az amerikai, sem pedig az európai irodalomban.

Fred Siebert, Theodore Peterson és Wilbur Schramm 1956-ban megjelent klasszikusa, a *Four Theories of the Press* tipológiája nyújt néhány támpontot számunkra, hogy az általuk megrajzolt négy médiarendszerben, a tekintélyelvű, a liberális, a társadalmifelelősség-vállaló és a szovjet/totalitárius médiarendszerben miképpen működik a sajtóirányítás, az újságírás és a média finanszírozása. A szerzők által idealizált liberális elvekre épülő médiarendszeren kívül a közpénz mindhárom másikban szerepet kap. Megállapításuk szerint a tekintélyelvű médiarendszerekben a közpénz (és amúgy a magánpénz is) a kormány politikájának képviselőjét és terjesztését szolgálja a médiapiacra. A társadalmifelelősség-vállaló rendszerben a közpénz becsatornázásának oka bizonyos, a piac számára értéktelen közszolgálati célok teljesülése, például a társadalom széleskörű reprezentációjának növelése. Végül a szovjet/totalitárius rendszerben eleve csak az állam pénzéből fenntartott média van, amelynek célja az államhatalom propagandájának terjesztése (Siebert et al. 1956/1984: 7).

Bár a médiarendszer-elmélet az elmúlt közel hetven évben összeírt szövegtöredékei lényegében Siebert, Peterson és Schramm megállapításainak és tipológiájának kritikája, korrekciója és továbbgondolása (összegzően lásd Nerone 1995, Christians et al. 2009: 3–65), itt most csak egy dologra hívom fel a figyelmet. A tekintélyelvű rendszerek – a megfigyelés szerint – a közpénzt arra használják fel a médiapiacra, hogy a kormány politikája a lehető legszélesebb körben ismertté és elfogadottá váljon. Természetesen a tekintélyelvű médiarendszerek arcélét nem ez az egy tulajdonság rajzolja ki, mivel Sieberték szerint ezzel párhuzamosan létezik a cenzúra és a negatív sajtóirányítás széles eszköztára is. Ahogy azt később látni fogjuk, a támogatott beszéd az alkotmányjogi kritikusi szemében is tulajdonképpen közpénzből fizetett indoktrinációnak és propagandának számít még a mintademokráciákban is.

Ezzel szemben azonban fellép és ismét egyre érvényesebb Európa-szerte is az az értelmezés, hogy mindez közszolgálat, társadalmi felelősségvállalás, társadalmi célú tájékoztatás, esetleg a kormány beszédhez való alapvető joga. Sieberték munkáját elemezve arra jutott John Nerone (1995: 19) is, hogy nem nehéz elképzelni, hogy miközben egy állam, illetve annak médiaberendezkedése szovjet/totalitárius, addig az újságírók öndefiníciójuk szerint a társadalmi felelősségvállalás jegyében végzik a munkájukat. John Merrill (1974: 90–93) tekert egyet ezen az ellentmondáson, amikor azt írta, hogy a társadalmi felelősségvállalás elvárása a sajtótól akár tekintélyelvű médiarendszerek kialakulásához is vezethet. Véleménye szerint azt, hogy a társadalom számára mi a fontos, illetve mi számít felelős újságírásnak, soha nem a sajtó dönti el, hanem a szociopolitikai környezet, amely rákényszeríti a sajtót autonómiája legalább részleges feladására, hogy olyasmikkel foglalkozzon, amivel alapból nem akarna.

Azok az elméletek – és ilyen Siebertéké is –, amelyek azt állítják, hogy a nyilvánosság és a demokrácia hosszú távú érdekét a kizárólag a magántulajdonra és a piaci finanszírozásra épülő liberális médiarendszerek szolgálják hatékonyan, valójában igen kevés empirikus adatot tudnak felhozni állításuk alátámasztására. Ahogy Nerone (1995: 21) felhívja a figyelmet rá, a *Four Theories of the Press* és követői leegyszerűsítő, dichotómikus szemlélete a szabad piacot teszik a szabadság érvényesülésének és a kormány elszámoltathatóságának letéteményesévé, míg az államot és a köztulajdont a kontroll melegágyává. Más kérdés, hogy a *Four Theories of the Press* a második világháború, a hidegháború és az Egyesült Államokban éppen akkoriban elinduló kormányzati beavatkozás friss tapasztalatából merített. Így a szerzőknek volt okuk attól tartani, hogy a kormányok folyamatos médiapiaci terjeszkedése a demokratikus nyilvánosság felszámolásához vezethet.

Egyesek a demokratikus nyilvánosságra leselkedő legnagyobb veszélynek viszont nem a kormányzati beavatkozást, hanem éppen annak hiányát látják. Érvelésük szerint ugyanis a kormányzati beavatkozástól, szabályozástól, valamint a társadalmi kontrolltól mentes kapitalista médiapiac lényege az anyagi és az információs egyenlőtlenségek létrehozásában és támogatásában gyökerezik. Alkotmányjogi szempontból így érvelt Fiss (2013: 59–60) is, ám ő ezt nem a piac gonoszságának, csupán korlátjának látta. David Croteau és William Hoynes (2013: 55) a piaci modellre épülő médiaberendezkedésről azt írja, hogy az nem a nyilvánosságot szolgáló erőforrásként, hanem termékként tekint a médiára, amelyet nem az állampolgároknak készít, hanem a fogyasztóknak árul. A piaci modellben szerintük a közérdek a népszerű tartalmak előállítására lesz, és nem a sokszínű, lényegét érintő és innovatív, bár sok esetben nem népszerű tartalomszolgáltatás. A piaci modell az innovációban és a sokszínűségben a jól jövedelmező szabványosított sémákra leselkedő veszedelmet lát, a szabályozásra pedig a piaci folyamatokba, illetve a profit érdekeibe való beavatkozásként tekint. Ez a megfigyelés pregnánsan jelentkezik már a nyolcvanas évek médiarendszer-elméleteinek és a kapitalista médiagazdaságtan kritikáinak legtöbb fontos művében is. Ben Bagdikian az amerikai média második világháború után végbement jelentős mértékű koncentrációjáról írt könyvében, a *The Media Monopoly*-ban (1983) azt állapította meg, hogy a valóban közérdekű információ már csak iparági melléktermék, ráadásul a szerkesztőségek még ezekért az információkért is szívességeket tesznek a kormányoknak.² Ennél erőteljesebb nézetet volt Herbert Altschull (1984), aki úgy vélte, hogy akármelyik médiarendszert is nézzük, végső soron mindegyikük a demokratikus nyilvánosság felett álló politikai-gazdasági hatalmat gyakorló ágenseiből áll. A szabadpiaci kapitalizmusra épülő, liberális szemléletű médiapolitika egyik legnagyobb ívű baloldali kritikáját megíró Robert Picard (1985) egyenesen addig a megállapításig jutott, hogy a kormányzati beavatkozástól mentes médiapiacok inherensen demokráciaellenesek. Álláspontja szerint azok a kormányzati médiapolitikák, amelyek a médiapiacra kizárólag a magánszektor szabadpiaci versenyét támogatták finansziális ösztönzőkkel vagy törvényekkel, végül rendre a nyilvánosság, a szólásszabadság és a médiapluralizmus csökkenéséhez vezettek. Picard szerint ez azért történt így, mert a magánkézben lévő médiavállalatok célja a profitmaximalizálás, és nem a nyilvánosság érdekében szolgálata.³ Így például az amerikai trösztellenes törvények hosszú távon képtelenek

2 Egyes közgazdászok, különösen Benjamin Compaine szerint az amerikai média koncentrációjára vonatkozó megállapítások jelentősen túlzók voltak, Bagdikianról pedig azt írta, hogy semmilyen kemény adattal nem tudta alátámasztani sem az állításait, sem pedig azt, hogy a koncentráció veszélyt jelentene a demokratikus nyilvánosságra.

3 A trösztellenes törvényeket és a koncentrációt akadályozó törvényi küszöböket a médiavállalatok arra hivatkozva szokták támadni, hogy sértik a tulajdonosok szóláshoz való jogát. Avval érvelnek, hogy a sajtó szabadsága a vállalatok azon szabadságát jelenti, hogy a tulajdonosok minél több emberhez juttathassák el a médiatermékeiket.

voltak megakadályozni a médiakoncentrációt. Picard szerint ennek a folyamatnak az eredménye nemcsak számos kisebb, akár országos, akár lokális hang felvásárlása és átfazonírozása volt, hanem az is, hogy az egyre növekvő méretű médiavállalatok már a reklámpiaci súlyuknál fogva is kiszorították a sokszínűséget garantáló kisebbeket, mivel az utóbbiak egyre kevesebb reklámbevételhez jutottak. Picard ebből fakadóan egyszerű képletet vázolt fel. Mivel a médiavállalatok fő tevékenysége nem az olvasók, illetve a demokratikus nyilvánosság, hanem a hirdetések kiszolgálása, az államnak kell kiegyensúlyoznia az ebből fakadó információs és reprezentációs egyenlőtlenségeket. A Picard által a skandináv országok mintájára követendőként felmutatott demokratikus-szocialista médiamodelben a kormányzati támogatás alappillére a média sokszínűségének fenntartása és az általános hozzáférés biztosítása. Természetesen Picard maga is tisztában volt a kormányzat gazdasági intervencióinak veszélyeivel, ám szerinte ezek az aggodalmak a „második” és a „harmadik” világ nem demokratikus államainak tapasztalataiból, illetve a nyugati demokráciák hosszú fejlődése során kisarjadt vadhajtásokból táplálkoztak (Picard 1985: 4–6 & 108–109).

Lényegében ezeknek a meglátásoknak a legradikálisabb összefoglalóját kínálta Noam Chomsky és Edward Hermann *Az egyetértés-gépezet* című könyve 1988-ban (Chomsky & Herman 1988/2016). Chomsky és Hermann a tömegmédiák működését eleve a politikai és gazdasági elit propagandagépezeteként értelmezte, amelynek célja annak a konszenzusnak a folyamatos legyártása, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek természetesek és maguktól értetődők. A szerzők úgy vélik, hogy a tömegmédiák működési elve eleve arra lett szabva, hogy a politikai és gazdasági elit üzeneteit közvetítse és az elégedetlenség hangjait a partvonalra szorítsa. Ez a működés a szerzők megállapítása szerint öt, egymással összefüggő szűrőn keresztül érvényesül: 1. a média tulajdonosi szerkezetének és vagyonának koncentrációja, 2. a reklámalapú finanszírozási modell dominanciája, 3. a kormány és a gazdasági elit információs monopóliuma, 4. a média megfigyelmezésére indított hadjáratok, valamint 5. „antikommunizmus” mint nemzeti vallás és kontrollmechanizmus (Hermann & Chomsky 1988/2016: 11–52).

Látható, hogy a fentebbi szerzőknél nem válik el élesen a kormányzati és az üzleti szektor érdeke, sokkal inkább egyfajta összefonódásról, szövetségről beszélnek. Legalábbis az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában. Ám ahogy Clifford Christians és munkatársai (2009: 10) rámutattak, a második világháború után a fasiszmus és a kommunizmus alól eltérő lépésekben felszabaduló kontinentális Európa országai az amerikai gyakorlattól eltérő, az állami szabályozásra és támogatásra nyitottabb médiarendszerek, továbbá különféle közszolgálati médiastruktúrák kialakításába kezdtek, különösen azok, amelyek Daniel C. Hallin és Paolo Mancini (2004/2008) vizsgálata alapján a „demokratikus korporatív” médiamodelt dolgozták ki. Ennek szükségét ezek az európai országok abban látták, hogy a piaci koncentrációból eredő veszélyeket tompítsák, és a média sérülékenyebb, nem profitorientált részének is lehetőséget biztosítsanak a fennmaradásra. Ezek az eszközök a terjesztési költségek általános állami szabályozásától egészen a sokat vitatott, a kiválasztott lapoknak juttatott közvetlen anyagi támogatásokig terjedtek. E módszereket Európában a médiapluralizmus és a politikai sokszínűség fenntartása, valamint a szerkesztőségek függetlenségének szavatolása elméletben igazolta. Más utat járt be a televíziós műsorszolgáltatás, amely Európa-szerte állami monopóliumként indult, és a törvényi és civil kontroll ellenére eleve minden országban ki volt téve az épp aktuális kormányok nyomásgyakorlási kísérleteinek. A televíziós műsorszolgáltatás piaci liberalizációja csak a hetvenes években indult el a kontinentális Európában.

Sieberték tipológiája a média és a demokráciák működésének szempontjából inkább egy keretrendszer vagy kiindulópont, amely segít eligazodni a főbb tulajdonságok erdejében. Éppen ezért azonban konkrét médiapiacok és újságírói szerepek összetettségét nehéz leírni az ő tipológiájukkal, ráadásul nem számolnak azzal, hogy akár egyetlen országon belül egyszerre is létezhetnek különböző médiarendszerek és újságírói szerepfelfogások. Többen is megpróbálták a szerzők négy kategóriáját újabbakkal kiegészíteni vagy másokkal lecserélni, továbbá a *Four Theories of Press* általánosításai helyébe empirikus adatokon alapuló módszertant állítani. E tanulmány szempontjából azokat tartom kiemelőnek, amelyek egyfelől a média feladatáról szóló uralkodó beszéd felől próbálták átdefiniálni a kategóriákat, illetve másfelől kifejezetten a poszt-szocialista országok médiarendszereivel foglalkoztak.

Christians és munkatársai (2009: 29–33) azt találták, hogy a demokráciákban alapvetően négy típusú média-szerep jelenik meg, amelyek azonban nem kizárólagosak, hanem ki is egészíthetik egymást. Eszerint a média betölthet megfigyelő-ellenőrző (*monitoring*), előmozdító (*facilitative*), radikális (*radical*) és együttműködő (*collaborative*) szerepet egy ország politikai-társadalmi életében. A megfigyelő-ellenőrző szerep Christiansék szerint nem az „örkunya” szerep megfelelője, hanem annál jóval tágabb jelentéssel bír. Ez a szerep a mindenféle

érdeklődésre számot tartó információk gyűjtését, közlését és elosztását tartja elsődleges fontosságúnak, forrása lehet a kormány, az üzleti szektor és a hirdetési piac vagy az állampolgár. Megfogalmazhat tanácsokat és figyelmeztetéseket is. Ugyanúgy kiszolgálja a közéleti, politika témák iránt érdeklődők információéhségét, mint a sport, a bulvártémák vagy a divat szerelmeseit. Az előmozdító szerep aktívan részt vesz a politikai és a társadalmi folyamatok alakításában, sokszor a politikai vagy a gazdasági elittel együttműködve. Nem csupán beszámol a különféle folyamatokról, hanem – önkéntesen – részt vesz ezeknek a folyamatoknak és változásoknak az erősítésében is. A radikális szerep lehetőséget biztosít arra, hogy a hatalommal, a tekintéllyel és a fennálló renddel szembeni kritikák platformot kapjanak, de ez lehet a saját belső meggyőződése is. Christiansék szerint a média radikális szerepfelfogása nélkül nincs képviseleti demokrácia. Végül az együttműködő szerep annyiban különbözik az elősegítő szereptől, hogy itt az együttműködés nem a társadalom egészével és a társadalom érdekében történik meg, hanem kizárólag a kormánnyal és szerveivel. Az együttműködő szerepet gyakran kísérik a nemzeti érdekre, a hazafiságra és a tekintély tiszteletére utaló szövegek. Ebben a szerepfelfogásban a társadalom, a nemzet és az állam érdeke összemosódik vagy kicserélődik a kormány partikuláris érdekeivel. Christiansék megjegyzik, hogy ezek a szerepek nem csupán egy médiatérben jelentkezhetnek párhuzamosan, hanem egy adott médiumon belül is. Ezek a médiaszerepek jelentős átfedést mutatnak továbbá az újságírói identitásokkal is (Hanitzsch & Vos 2016).

A támogatott beszéd szempontjából a lényeges kérdés az, hogy a különféle médiaszerepek közül az állam épp aktuálisan melyiket tartja kívánatosnak, és mit hajlandó megtenni azért, hogy az legyen a domináns. A demokratikus államokban az állam médiapolitikai szerepe politikai és társadalmi vitákon, egyeztetésen alapuló, hosszú távra szóló konszenzust vagy kompromisszumot jelent. Ettől még persze a kormány elképzelései kaphatnak nagyobb teret. Kivételes esetekben azonban egy kormány dönthet úgy, hogy – felvállalva a konfliktust – nagyobb, a médiatér struktúráját alapjaiban átszabó politikát folytat, mivel úgy gondolja, hogy a kormányon megörökölt helyzetet a demokratikus konszenzusereséssel nem lehet megoldani, így helyette inkább a drasztikus beavatkozást választja. Ezekhez az elképzelésekhez a kormány maga is támogatókat, együttműködő partnereket keres. Ez azonban nagyon könnyen átváltozhat a kormány kritikátlan támogatásává.

Természetesen el tudunk képzelni olyan helyzetet, amikor a radikális beavatkozás legitimitását nem pusztán „a győztesnek mindent szabad” elve nyújtja, hiszen ebben az esetben nem beszélhetnénk másról, mint amitől John Stuart Mill annyira óvta a demokráciákat: a többség zsarnokságáról. Egy médiarendszer, illetve vele összefüggésben a társadalom még egy demokráciában is szenvedhet például a piaci korrupciótól, a magas fokú piaci koncentrációtól, a szűkös tartalmi kínálattól, az alacsony újságírói szttenderdektől, a pártok politikai nyomásgyakorlásától, a társadalmi érzékenység hiányától vagy a piaci erőforrások egyenetlen eloszlásától. A kommunizmus bukása után a közép- és kelet-európai posztoszocialista, demokratizálódó országokban kialakult médiarendszerekre az eddigi kiterjedt vizsgálatok szerint ezek különböző mértékben, de általánosan jellemző vonások voltak (Jakubowitz & Sükösd 2008, Jakubowitz et. al. 2010, Hallin & Mancini 2012, Mihejl & Downey 2012, Dobek-Ostrowska & Głowacki 2015, Bajomi-Lázár 2017). Az említett problémák orvoslására tett kísérletek alighanem a legtöbbször rokonszenvet váltanak ki. A demokratikus és nyilvános kontroll mellett ezek egyik módszere a különféle médiumok, médiatartalmak közvetlen vagy közvetett kormányzati támogatása.

A támogatott beszéd fogalma

A szólás- és sajtószabadság korlátozásáról való gondolkodásunkat leginkább a cenzúra fogalma keretezi. Függetlenül attól, hogy a totalitárius diktatúrákra jellemző, tiltásra vagy akár fizikai retorzióra építő nyílt cenzúráról vagy a tekintélyelvű rezsimekre jellemző, kifinomultabb módszerekkel elért öncenzúráról, dermesztő hatásokról van-e szó, a végeredményüket tekintve azt jelentik, hogy valamilyen véleményt vagy tényt nem szabad kimondani/leírni, különben következményei lesznek.⁴ Ugyanakkor a *támogatott beszéd*, amely számos alapjogi

⁴ Természetesen minden ország alapos indokokkal korlátozhatja a szólás- és sajtószabadság száz százalékos érvényesülését, ahogy korlátozza is.

és alkotmányossági kérdést vet fel, anélkül is képes a demokratikus nyilvánosságot torzítani, hogy eközben a negatív médiairányítás klasszikus eszközét, a cenzúrát vele párhuzamosan kellene alkalmaznia egy kormánynak. Igaz, hogy a nyílt cenzúrához, ellenséges felvásárlásokhoz, zsarolásokhoz és megfélemlítésekhez képest kevésbé látványos eszköz, ám végeredményben ugyanúgy veszélyezteti a demokratikus nyilvánosságot, mint az előbbiek.

Noha a támogatott beszéd fogalma az utóbbi időben – egyebek közt épp a magyar médiahelyzettel kapcsolatban – gyakrabban került elő a nemzetközi irodalomban (Shinar 2021), maga a probléma és a terminus nem új. Talán nem meglepő módon az amerikai alkotmányjogi dilemmák egyik időről-időre felbukkanó szereplője, mivel az amerikai alkotmány egyik pillére éppen a nyilvánosság és a közbeszéd védelme a kormányzati beavatkozásoktól. Az amerikai szakirodalom a támogatott beszédet legtöbbször *subsidized speech*-nek nevezi, de előfordul még a *state supported speech* alakban is (Heymann 1999). A támogatott beszéd fogalma többet jelent, mint pusztán a kormány által elviekben vagy retorikailag is támogatott nyilvános diskurzus. A *subsidy* mögött ugyanis van egy kormányzati pénzügyi aktus, vagyis valójában – William T. Mayton (1944) amerikai alkotmányjogász után – a beszéd „felvásárlásáról” van szó. Az amerikai jogi esetekről szóló, főként alkotmányjogi szakirodalom általánosságban azt vizsgálja, hogy a kormányok pénzügyi támogatásért elvárhatják-e, hogy a támogatást kapó vállalkozások, szervezetek, magánszemélyek kiálljanak valamilyen ideológia, politika mellett, vagy hogy valamiről ne beszéljenek. Ez ugyanis elviekben ütközik az amerikai alkotmány első és negyedik, szólásszabadságot garantáló fundamentumaival, továbbá az *unconstitutional condition* (alkotmányellenes feltétel) doktrínájával, amely megtiltja a kormánynak, hogy bizonyos támogatások, előnyök juttatását az alkotmányban rögzített jog lemondásához kösse (Heymann 1999). Mayton (1994: 374–375) azonban azon az állásponton van, hogy ezekben az esetekben valójában az egyén/a vállalat szabadsága szemben áll a közösség érdekeivel, ami alkotmányossági szempontból sem triviális kérdés. Ugyanis nem sérül az egyén alapvető joga ahhoz, hogy elfogadja a támogatást, és beszéljen/ne beszéljen valamiről, ám más kérdés, hogy hosszabb távon e gyakorlat szembe megy-e a közösség érdekeivel.

Joseph Blocher (2015: 1107–1113), a Duke Law School professzora ezeknek a tranzakcióknak a jelentős részét *coerced*, vagyis kényszerített beszédnek nevezi, hiszen eleve nem egyenlő felek állnak szemben. Blocher ugyanakkor az alkotmánybírószági gyakorlatban szereplő támogatott beszéd egy másik típusával, a jutalmazott beszéddel szemben is kritikus. Jutalmazott beszéden Blocher azt érti, hogy a kormány olyan vállalkozásokat, magánszemélyeket és kezdeményezéseket támogat, amelyek és akik eleve egyetértenek a kormány egyes nézeteivel, hittételeivel, politikájával. Álláspontja szerint ugyanis igaz, hogy egy ilyen tranzakció nem sérti a szólásszabadság alapját, ám ez a gyakorlat arra ösztönzi a támogatásban reménykedőket, hogy olyan dolgokat kezdjenek el vallani, amelyekkel amúgy nem értenek egyet, vagy amelyekkel nem foglalkoznának, esetleg irreleváns lenne számukra. Ez könnyen oda vezethet, hogy nagyon sokan az állami támogatás reményében hajlandók kalibrálni nyilvános kommunikációjukat.

Ugyanakkor – ahogy erre Robert C. Post (1995: 152), a Yale Law School professzora felhívta a figyelmet – a támogatott beszéd intézményét nem pusztán a kormány nyilvános közbeszédbe való beavatkozásaként lehet értelmezni, hanem John Milton alapján a különféle nézetek, ideák, vélemények piacán való részvételeként is. Még tovább bonyolítja a dolgot, hogy a kormányzati támogatás és szerepvállalás nem tekinthető eredendően rossznak. Ezt nevezi Martin Redish és Daryl Kessler (1996: 556–559) a támogatott beszéd „Jekyll és Hyde-természetének”, és így különböztet meg negatív és pozitív támogatásokat. Kettejük érvelése szerint aligha vitatható, hogy például a kulturális és a művészeti szektor kormányzati támogatása növelheti a támogatottak autonómiáját, továbbá szolgálhat közösségi érdekeket.⁵ Úgy fogalmazzuk, hogy „orwelli lenne, ha az alkotmány első kiegészítésére hivatkozva a kormányt eltiltanánk attól, hogy az önkifejezést támogassa” (Redish & Kessler 1996: 557). Ezt a gondolatot továbbgördítve úgy fogalmazzuk, hogy „egy demokratikus társadalomnak engedélyeznie kell, hogy a kormány alkalmanként kommunikáljon a lakossággal, akár a saját hangján teszi ezt, akár mások hangján keresztül”. Emellett rámutatnak, hogy az indirekt támogatások olyan szereplőknek is hangot adhatnak, akiknek azok nélkül esélyük sem lenne a nyilvánosságban a reprezentációra (Redish & Kessler 1996: 558).

5 Ez a kultúrafinanszírozási eszme különösen Európában erős, ám az Egyesült Államokban is jelentős szereppel bír.

Mások azonban még ezekben a tranzakciókban is veszélyt látnak, hiszen senki sem harap könnyen az őt etető kézbe, még akkor sem, ha erre alapos oka lenne. Robert Kamenshine (1979: 1104) az aggodalmakat úgy foglalta össze, mint az attól való félelmet, hogy amennyiben a kormányoknak minden lehetőségük megvan arra, hogy a médiaforrások példátlan arzenálját és törvényi előjogait politikai céljaik szolgálatába állítsák, akkor ezt a lehetőséget arra fogják használni, hogy a velük szemben elhangzó kritika határfokát a nullára csökkentsék, aláásva ezzel az állampolgári kontroll és elszámoltathatóság alapelvét. Mark Yudof (1983/2009: 60) pedig attól tartott, hogy a kormányok a támogatott beszédben megnyilvánuló, kontroll nélküli indoktrinációs tevékenysége csak a kormány érdekeit szolgáló hamis konszenzusokat és részgazságokra épülő többségi akaratot kreál.

Amint Adam Shinar (2021: 2) rámutat, a támogatott beszéd alkotmányjogi problémája az európai/kontinentális jogban szinte ismeretlen, ám a gyakorlatban egyre nagyobb veszélyt jelent a demokratikus nyilvánosságra Európában is. Ugyanakkor úgy véli, hogy a támogatott beszéd erősödését nem lehet pusztán a szólásszabadság és a szóláshoz való egyenlő jog alapján megközelíteni. Szerinte ugyanis a támogatott beszéd már strukturális kihívást jelent az általa példaként elemzett három, szerinte demokratikus deficittel rendelkező országban: Izraelben, Lengyelországban és Magyarországon. Ezt a strukturális problémát Shinar *majoritarian entrenchment*nek, vagyis „a többség elbarikádozásának”⁶ nevezi, amely előidézésének célja az, hogy megakadályozza a demokratikus úton végbemenő változásokat.

A foglyul ejtett közönség és a nem-meghallgatás joga

Már az eddigiekből is kiderülhetett, hogy a támogatott beszéd problémája egyszerre több alapjog összeütközésének problémája. Caroline Mala Corbin (2009) azt az elsöre triviálisnak tűnő kérdést teszi fel, hogy a kormánynak jogában áll-e arra kényszeríteni az állampolgárokat, hogy meghallgassák az ő nézeteit például az erkölcsös életéről. Corbin sorra veszi, hogy az első kiegészítés és az alkotmánybírószági gyakorlat milyen korlátokat szab a kormánykommunikációnak, ám az alkotmányból egyértelműen következik, hogy a szóláshoz való jog a kormányt is megilleti.

Az amerikai alkotmányosságból három, a szólást érintő alapjog explicit módon vezethető le. Az első a beszédhez való jog. A második ennek párja, a nem-beszédhez való jog, vagyis annak védelme, hogy valakit ne lehessen rákényszeríteni a beszédre. A harmadik annak a joga, hogy meghallgassuk a beszédet. Ugyanakkor Corbin (2009: 940–941) úgy véli, hogy ez utóbbi párjára, vagyis a meghallgatás elutasításának/kikerülésének jogára az alkotmány nem ad elégséges fogódzókat. Van-e tehát joguk az állampolgároknak nem meghallgatni a kormány üzeneteit? Az amerikai alkotmány a *captive audience*, vagyis a foglyul ejtett közönség doktrínájára hivatkozva csak azokat a kormányüzeneteket tiltja, amelyek olyan fizikai helyzetekben érik az állampolgárokat, amelyeket valamilyen ok miatt nem tudnak kikerülni, vagy olyan térben éri őket, amelyet nem tudnak elhagyni. Tipikusan ilyen lehet a munkahelyi környezet vagy az otthon, ám a közterekre már nem vonatkozik a szabályozás. Ugyanakkor Corbin szerint például a kormány sajtóhirdetése a doktrína felől nem sértik a nem-meghallgatás jogát, mivel az olvasó egyszerűen átugorhatja őket. Ha azonban a kormány kötelezővé tenné a sajtóhirdetése elolvasását, akkor már sértené a nem-meghallgatás jogát (Corbin 2009: 943 & 980–981).

Persze elsöre könnyű azt mondani, hogy ha valakit nem érdekelnek a kormány üzenetei, akkor elfordítja a fejét a plakátról, átkapcsolja a tévét, a rádiót, vagy eleve nem fogyaszt olyan médiát, ahonnan a kormány üzenetei érkeznek. Ez egyfelől azt feltételezi, hogy mindenkinek egyenlő lehetősége van ilyen döntéseket meghozni. Másfelől az sem mindegy, hogy milyen médiakörnyezetben történik. A kormányok racionális célja, hogy az üzeneteiket lehetőség szerint minél nehezebb legyen kikerülni. Éppen ezért a kormányok hajlamosak rendkívüli anyagi erőforrásokat biztosítani arra, hogy az általuk támogatott beszéd legyen a domináns a nyilvános diskurzusban. Ennek egyik, az utóbbi években egyre nyilvánvalóbb eszközévé az állami hirdetés vált.

⁶ Shinar itt az *entrenchment* szót használja, amelynek szó szerinti fordítása sánc, árok. Az *entrenchment* azt a folyamatot jelenti, amely során bizonyos nézetek rögzülnek, és nem lehet őket megváltoztatni.

A támogatott beszéd és az állami hirdetések⁷

Az állami hirdetések piac- és nyilvánosságtorzító szerepének értékelése a támogatott beszéd problematikájának artikulációjánál valamivel későbbi. Ennek oka, hogy az Egyesült Államokban a kormányzatok és az adminisztráció különféle szereplői a nyilvánosságban elsősorban nem hirdetésekben és direkt támogatásokon, hanem támogatott programokon keresztül vesznek részt. Ez persze nem azt jelenti, hogy az állami finanszírozás, illetve az állam piaci szereplőként való megjelenése önmagában ne lett volna viták keresztjében. Ezt a közgazdasági irodalom *crowding out*nak, vagyis az állam kiszorítási aktusának hívja, amelynek különféle típusai léteznek. Ezek közül számunkra az a két megállapítás fontos, hogy az állam egyes cégeknek juttatott támogatása jelentős mértékben rontja más cégek versenyképességét, valamint hogy az állam piaci szereplőként való megjelenése, esetleg újrapozicionálása csökkenti a többi szereplő szolgáltatásai iránti igényt.⁸

A kormányzati beavatkozásoktól mentes szabad (médiapiac az általános elmélet szerint a demokrácia egyik sarkalatos követelménye. Eszerint a szabad és sokszínű médiapiac elengedhetetlen feltétele annak, hogy az állampolgárok hozzáférjenek a döntéseiket és a választásaikat megalapozó információkhoz. Ez az alapvetés azonban nem mond semmit a hirdetések alapvetően torzító természetéről. Ahogy arra már többen (Hamilton 2004, Reuter & Zitzewitz 2006, Starkman 2014) is rámutattak, a reklámbevételek növelése érdekében a tulajdonosok és a szerkesztőségek készek elfogultak lenni, bizonyos információkat szelektíven tálni vagy egyes tényeket eltorzítani, esetleg elhallgatni a közönségük elől. A piaci hirdetésekért cserébe tett kisebb-nagyobb szívességek önmagukban sem ártatlan szerkesztőségi csínytevések a nyilvánosság szempontjából, ám a probléma súlyosabban jelentkezik, ha a kormány a legnagyobb hirdető egy adott piacon (Di Tella & Franceschelli 2011).

A kormányzati/állami hirdetések a politikai gazdaságtan szempontrendszer szerint racionális jelenségek, amelyek veszélyeit egy egészséges médiapiac az eddigi elméletek szerint kompenzálni tudja. Timothy Besley és Andrea Prat (2006: 721) szerint a média kormányzati kontrolljára tett kísérletekben gazdaságossági okokat kell keresni. Úgy érvelnek, hogy egy sokszínű, sokszereplős médiapiac, amely független a kormány befolyásától, elégséges védelmet nyújt a kormány beavatkozási kísérletei ellen. Megállapításuk szerint ugyanis a kormány befolyásvásárlási tranzakciói aszimmetrikusan csapódnak le a piacon. Megfigyeléseik alapján arra jutottak, hogy ha egy kormány a pozitív híradások reményében vagy propagandisztikus célok érdekében elkezd hirdetni bizonyos médiatermékekben, akkor a piac többi szereplőjénél megnövekszik a kereskedelmi hirdetésekbeől származó bevétel. Ennek oka szerintük az, hogy a kormányzati hirdetésekbeől élő médiaszereplők kiszállnak a kereskedelmi hirdetésekért folyó versenybeől, így a piacból élő szereplőknek nagyobb kereskedelmi hirdetési tortaszemek jutnak. A szerzők szerint ebből az következik, hogy minél több médiumot akar egy kormány a hirdetésekkel megvásárolni, annál többet kell majd költenie további felületek és üzenetek megvásárlására, hiszen a még nem megvásárolt piacon eközben a hirdetési kereslet miatt úgy nőnek az árak, hogy közben egyre kevesebb a megvásárolható felület.

Scott Gehlbach és Konstantin Sonin (2014: 163–164) részben Besley és Prat „piaci mechanizmusait” felhasználva arra jutott, hogy a kormányzati hirdetések dinamikájának két eredője van. Az egyik a kormány *mobilitációs karaktere*, a másik a piac mérete. Gehlbach és Sonin azt figyelte meg, hogy minél nagyobb egy kormány mobilizációs, vagyis mozgósítási karaktere, annál többet hajlandó olyan információk terjesztésére vagy megvásárlására költeni, amelyek az érdekei szerint elfogultak. Úgy vélik, hogy mivel a közszolgálati/állami média hagyományosan alpból az épp regnáló kormányt támogatja, ezért a magánkézből lévő kereskedelmi média kiegyenlíti ezt az elfogultságot. Ebből azonban szerintük megérthető, hogy a kormányok miért tesznek kísérletet magánkézből lévő médiacégek hirdetésekkel való befolyásolására, mivel ez hosszabb távon még mindig olcsóbb

⁷ Ez a gondolati egység jelentős részben az Urbán Ágnessel írt „State advertising as an instrument of transformation of the media market in Hungary” című tanulmányunk elméleti keretére épít (Bátorfy & Urbán 2020).

⁸ Sehl, Fletcher és Picard (2020) ezeket az állításokat némely adatokkal letesztelte az európai közszolgálati médián, és nem talált negatív korrelációt a közszolgálati média állami finanszírozása és a piac bevételei között. Az ő megállapításuk szerint tehát nem bizonyított, hogy a közszolgálati média nagyobb állami támogatása kisebb piaci eredményekhez, kisebb profitabilitáshoz vagy éppen kisebb közönséghez vezetne.

befektetés, mint az állandó állami támogatás fenntartása. A szerzők egyetértenek Besley és Prat megállapításával, miszerint minél nagyobb a hirdetési piac mérete, a médiapiac annál kevésbé lesz elfogult a kormány iránt, ugyanis a kormánynak a piac méretéből adódóan egyre többet kellene költenie önmaga reklámozására. Ezt felismerve ugyanakkor a kormányok éppen ezért igyekeznek a hirdetési piac legnagyobb szereplőivé válni, mivel súlyuknál fogva leszoríthatják a saját reklámozásuk költségeit, és egyre több médiaterméket tehetnek érdekelté az állami hirdetések befogadásában.

Ezeket az elméleti megállapításokat mindkét szerzőpárosnál olyan piaci logikák és szabályok mentén működő médiapiaci konstellációk születtek, ahol minimum két feltétel egyszerre teljesült. Az egyik feltétel a megfelelően nagy, sokszereplős média- és hirdetési piac, a másik a kormányok korlátozott anyagi erőforrása, amelynek alapja a kormányok demokratikus kontroll szerinti átláthatósága és elszámoltathatósága. Ahogy azonban arra Gillian Doyle (2002: 15–16) felhívja a figyelmet, egy ország népessége és gazdasági teljesítménye alapvetően határozza meg az adott ország médiapiaci szereplőinek számát, tulajdonosi szerkezetet és hirdetési piacának méretét. Ennek eredményeképpen még a legkörülményesebb, legsemlegesebb médiapiaci szabályozás sem tudja megakadályozni, hogy a kisebb és szegényebb országokban az egyes médiapiaci szegmensekben ne két-három nagy szereplő dominanciája érvényesüljön. Egy ilyen felállásban egy kormánynak sokkal könnyebb és olcsóbb jelentős befolyást és nyilvánosságot vásárolnia a hirdetések keresztül, mint ha egyszerre több nagy szereplőt kellene megfizetnie ahhoz, hogy az ő érdekei szerinti üzeneteket közvetítsék (Baker 2007: 37). De még ezekben az esetekben is érvényesülne valamiféle piaci logika a kormányok részéről, hiszen az anyagi erőforrásai végesek, illetve dönthet úgy, hogy egy bizonyos ponton túl már nem éri meg a befektetés.

A hagyományos közgazdaságtani és a demokratikus alapelvekből levezethető logika azonban nem számol legalább két eshetőséggel. Az egyik az, ha egy kormánynak szinte korlátlan és kontroll nélkül felhasználható közpénz áll a rendelkezésére. A másik az, hogy a pénzügyi tranzakció nem elsősorban az információ közlésére vagy elhallgatására irányul, hanem az információ felnagyítására vagy az elhallgatás sugarának kiterjesztésére.

A magyar kormány és a támogatott beszéd

A 2010-ben kétharmados parlamenti többséggel hatalomra jutó és azóta is hatalmon lévő Fidesz–KDNP-kormányok médiapolitikájáról e tanulmány írásának időpontjában nem lehet újat írni. Akármelyik kormánytól független elemzést is vesszük elő, ha árnyalatokban különböznek is, alapvetően azonos állásponton vannak a tekintetben, hogy jelentős mértékben romlott Magyarországon a sajtószabadság helyzete az elmúlt tizenkét évben. Az értékeléseknek muníciót adó, represszív-opresszív kormányzati intézkedések és akciók hosszú felsorolásától most eltekintenek, megtettük ezt korábban többen is (Bajomi-Lázár 2017, 2020, Bátorfy 2017, 2019, 2020, Urbán et al. 2017, Bátorfy & Szabó 2021). E tanulmányban a legtöbb munkában csak epizódszerepet kapó támogatott beszédre vonatkozó részeket emelem ki.

A támogatott beszéd legláthatóbb magyarországi formájával, az állami hirdetésekkel és azok piaci hatásaival több tanulmány is foglalkozott korábban (Bátorfy & Urbán 2020, Szeidl & Szűcs 2021). A Mérték Médiaelemző Műhely (2021) állami hirdetések monitorozó oldalának friss adatai szerint a magyar állam csak 2020-ban listaáron 128,3 milliárd forintot költött a magyar médiapiacra reklámokra. Ha ennek a költségnek mindössze kétharmada, vagyis 66 százaléka a valós költség, akkor is 84,7 milliárd forintról beszélünk. A Magyar Reklámszövetség (2021) éves reklámtorta-kutatása szerint 2020-ban a hazai média teljes reklámbevétele a direktmarketing-költségeket leszámítva 223,1 milliárd forint volt. Ez azt jelenti, hogy az állam a teljes médiapiac reklámbevételeinek hozzávetőlegesen 40 százalékát szállította. A hagyományos közgazdasági megközelítések szempontjából még meghökkenőbb, hogy valóban nincs akkora ár, amekkorát a kormány ne lenne hajlandó kifizetni. Míg az Orbán-kormányok első teljes évében, 2011-ben egy felületért az állam átlagosan 2,7 millió forintot fizetett, addig tíz évvel később, 2020-ban már hatszor többet, vagyis 16,6 millió forintot (ezzel szemben 2011 előtt éveken keresztül stagnált az egy felület megvásárlására jutó átlagos ár). Már ez is épp elég figyelemre méltó lenne, de szintén a Mérték (2021) adataiból tudjuk, hogy az állami reklámköltségek nem egyenlően oszlanak el a médiapiac szereplői között. Ennek az összegnek 86 százaléka valójában a kormánypárti médiánál (magán+közmédia) kötött ki.

Emellé tegyük oda a közmédia állami dotációját, amely központi költségvetésből érkező támogatása 2021-ben 118 milliárd forint. Továbbá a Facebook Ad Libraryjének adatai szerint a Fidesz, a KNDP, a kormány, valamint a hozzájuk köthető civil szervezetek, Facebook-csoportok, alapítványok és egyéb kezdeményezések 2019. április 15-e és 2021. július 23-a között több mint 730 millió forintot költöttek összesen közel 17 000 hirdetés megjelenítésére, vagyis egyetlen hirdetésre átlagban 43 000 forintot szántak. Ez az ugyanebben az időszakban megjelentetett összes magyarországi Facebook-hirdetés harmada, és eközben minden más hirdetés átlagos ára 8400 forint volt.

Természetesen a kormány nem csupán a médián és a hirdetésekben keresztül vesz részt a nyilvánosságban. Tudjuk, hogy aktív és szervezett kommenthadsereget tart fenn (Haszán 2018). Emellett rendezvényeket szervez, különféle pr-eseményeket és konferenciákat finanszíroz, kutatóintézeteken és kiadókon keresztül ott van a könyvkiadásban, a folyóirat-kiadásban, és ezeken kívül a popzenében, a színházakban, a múzeumokban is. Képtelenség felbecsülni, hogy ezekben a tevékenységekben való közvetlen vagy közvetett részvétel mennyi adófizetői pénzt emészt fel. Ha azonban csak a tudott összeget nézzük, azt mondhatjuk, hogy a kormány a médiaüzenetekben, a hirdetésekben, a Facebook-bejegyzések promócióján keresztül a fentiek figyelembevételével évente hozzávetőlegesen 180–220 milliárd forint értékben van jelen a nyilvánosságban. A nem megbecsülhető tételeket is beleszámolva az összeg valószínűleg jóval magasabb. Ugyan nem a támogatott beszéd kategóriájába tartozik, de érdemes megjegyezni, hogy a kormányfüggetlen sajtó jelentős része, még ha kritikai megjegyzésekkel is, de továbbközli a kormány üzeneteit, ezért a tematizációból fakadó megszerzett médiaérték felbecsülhetetlen a kormány számára.

A támogatott beszéd nem létezne az azt támogató médiacégek nélkül. A Mérték Médiaelemző Műhely (2019) 2019-es számításai szerint a hírmédiapiacra a kormánypárti médiacégek súlya a cégek száma alapján 64,1 százalék, árbevételük alapján közel 77,8 százalék volt. Egy másik elemzés (Bátorfy 2020) a kormánypárti médiumok részesedését a napilapok piacán 75 százalékra, a megyei napilapok piacán 100, az országosan fogható rádiók piacán 60 százalékra, a hírműsorokat is sugárzó televíziók piacán 75 százalékra tette. Csak a hírportálok, online hírszolgáltatók piacán és a hetilapok piacán volt kisebbségben a kormánypárti média. Az előbbiben a részesedésük 39, az utóbbiban 40 százalék volt.

Ezek a számok önmagukban is számos kérdést vetnek fel a nyilvánosság kormánypárti dominanciájával kapcsolatban. Ne feledjük, hogy a magyar kormány tíz év alatt jutott el idáig, és minden évben nőtt a kormánypárti médiára fordított közpénz összege, akár az állami hirdetéseket, akár a közmédiát nézzük. A kormánypárti média súlya is fokozatosan nőtt, igaz, a kormány a 2014-es választások után láthatóan léptéket váltott. Ha az eddigi tendencia fog érvényesülni, akkor ezek a számok tovább nőnek majd a következő időszakban.

Kinek mihez van több joga?

A támogatott beszéd egyszerre áll elvek, szabadságjogok és érdekek ütközéspontjában. Az alapjogok intézményét eredetileg azért hozták létre, hogy az állampolgárokat védje a hatalommal szemben. Ugyanakkor az utóbbi években a nemzetközi joggyakorlat az alapjogokat egyre inkább horizontálisan is kiterjeszti, hiszen az alapjogoknak nem csupán a hatalom és az állampolgár között, hanem a privát szféra szereplői között is érvényesülniük kell.

Amikor egy kormány a nyilvánosságban a saját politikáját, nézeteit képviseli vagy képviselteti, akkor a közhatalom szóláshoz való jogát gyakorolja. Ha William Mayton vagy Caroline Mala Corbin álláspontját nézzük, akkor nem sérül a támogatott médiumok, civil szervezetek és egyéb közösségek nem-beszédhez való joga sem, hiszen nem az anyagi kényszer miatt vesznek részt ebben a tranzakcióban, hanem mert eleve egyetértenek a kormány politikájával. Joseph Blocher ezt inkább *jutalmazott beszédnek* hívja. Sokak párhuzamot vonhatnak a kereskedelmi hirdetői reklámozási gyakorlatával, ahol fizetett reklámokon, pr-cikkeken, márkázott tartalmakon keresztül próbálják eladni portékájukat vagy igyekeznek növelni pozitív imázsukat. Annyiban mindenképpen különbözik a két gyakorlat, hogy a kereskedelmi célú kommunikációt számos törvény szabályozza, míg a politikai kommunikációt csak kampányidőszakban a választási eljárásról szóló törvény.⁹ A választási időszakon kívül

9 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról.

a 2010-es médiatörvény értelmében nem lehet politikai célú reklámokat a médiában közzétenni.¹⁰ A Médiatanács több határozatban is közzétett értelmezésében azonban a kormány reklámjai nem politikai célúnak minősülnek, hanem társadalmi célúnak.¹¹ Továbbá a kereskedelmi hirdető kommunikációjában mindenképpen világosan ki kell derülnie, hogy fizetett tranzakcióról van szó, miközben a kormány politikáját önként hirdető média-termékeknel a tranzakció legtöbbször nem az üzenet továbbításának megvásárlására irányul, még akkor sem, ha a pénzügy elszámolásokban állami hirdetési bevételként szerepelnek bizonyos tételek. A pénz az üzenetek felerősítésére kell, valamint arra, hogy ezek az üzenetek a lehető legtöbb állampolgárhoz eljussanak.

A kormány szóláshoz való joga a jelenlegi média-ökoszisztémában azonban meglátásom szerint ütközik az állampolgárok nem-meghallgatáshoz való jogával, és egyben világos példa a foglyul ejtett hallgatóság/közönység doktrínájának megsértésére. Ez elsöre furcsának tűnhet. Az amerikai alkotmányjogi értelmezés szerint a foglyul ejtés aktusa kizárólag a fizikai térben valósulhat meg. Elképzelhető azonban, hogy maga a doktrína is frissítésre szorul. A médiatér uralásával ugyanis a menekülő útvonalak lezárása virtuálisan történik meg, így szinte képtelenség kikerülni a kormány üzeneteit. Ez utóbbi a gyakorlatban csak úgy valósulhatna meg, ha valaki semmiféle médiát nem fogyasztana, nem lenne fenn a közösségi médián, és el sem hagyná az otthonát.

Bonyolultabb kérdés, hogy a kormány szóláshoz való jogához társul-e a médiához való hozzáférés (*access to media*) joga is. John Merrill (1973: 103–104 & 114–115) libertárius nézőpontja szerint kizárólag a kormánynak van joga ehhez, már akkor, ha az állampolgárokat megilleti a „tudáshoz való jog”, amit viszont vitat. Merrill szerint ugyanis ha létezik is ez a jog, akkor az nem a sajtó joga, hanem az állampolgároké. A sajtó ugyanis nem tudja sem kikényszeríteni, sem érvényre juttatni az állampolgárok tudáshoz való jogát, mivel a sajtó nem képviseli az állampolgári akaratot, szemben a kormánnyal, amelyet megválasztottak. Ha a kormány nem hajlandó az állampolgárok e Merrill szerint amúgy nem is követelt jogát teljesíteni, akkor ez az állampolgárok és a kormány közötti ügy, és nem a sajtó és a kormány közötti. Ugyanő azonban vitatja, hogy a szóláshoz való egyetemes jog együtt járna azzal, hogy akárki nagyszínpadot ácsoltasson magának a véleménye közlésére. Ezért tagadja, hogy a kormányt vagy a privát médiacégeket szabályozással, pénzügyi ösztönzőkkel rá lehetne kényszeríteni partikuláris társadalmi csoportok, vélemények, nézőpontok reprezentációjára a sokszínűség és a társadalmi felelősségvállalás jegyében. Ez szerinte ugyanis sérti a sajtó szabadságát. Ha Merrill következetes, akkor ebből az következne, hogy a kormánynak sincs joga arra, hogy közpénzből nagyszínpadokat állítson és sátrakat verjen fel magának.

Ezzel szemben áll a például az a Robert Picard által képviselt álláspont, hogy ha a kormánynak van egyáltalán szerepe a nyilvános beszéd alakításában, akkor az épp az, hogy a társadalmi igazságosság jegyében olyan közösségeknek is hangot adjon, amelyeknek a piac hideg és könyörtelen logikája szerint esélyük sem lenne szóhoz jutni a médiában. De vajon nem ezt az érvet halljuk-e viszont a magyar kormánytól, amikor azt mondja, hogy 2010 óta nemhogy csökkent volna a magyar média sokszínűsége, hanem azóta nőtt csak igazán? A magyar kormány álláspontja szerint ugyanis a rendszerváltozás után eleve nem piaci versenyben kialakult úgynevezett „balliberális médiatúlsúly” a megválasztásukig elnyomta az olyan jobboldali identitást megtestesítő értékek, mint a kereszténység, a hagyománytisztelet, a hazafiság, a család és a nemzet reprezentációját a magyar médiában. Ebben az olvasatban egy társadalmilag felelős kormány tehát nem is tehet mást, mint támogatja, hogy ezek az értékek a társadalmi súlyuknak megfelelő arányban artikulálódjanak a médiában. Ebben a retorikában 2010 előtt a partikuláris kisebbségek messze felül voltak reprezentálva, míg a „normális többség” identitása el volt nyomva, 2010 után pedig a magyar kormány megteremtette annak a lehetőségét, hogy a médiatérben ezek az értékek is szóhoz jussanak. Ez az érvelés akkor állná meg a helyét, ha sikerülne bizonyítani, hogy a jobboldali értékek valóban el voltak nyomva, vagy nem jutottak a társadalmi súlyuknak megfelelő arányban megjelenéshez a médiában. Az eddig ezt az állítást vizsgáló tanulmányok és elemzések ennek az ellenkezőjére jutottak (Juhász 2004,¹² Bátorfy 2017). Mivel tudományos módszeren alapuló vizsgálatok alapján ez az állítás tarthatatlannak

10 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról.

11 Lásd például a Médiatanács 2016. február 11-i határozatát: https://nmhh.hu/cikk/169697/Mediatanacs_A_Borossinterju_aggalyos_de_nem_jogserto.

12 Az első, 1998 és 2002 közötti Orbán-kormány ugyanezt az érvet használta az akkori médiapolitikájának igazolására.

tűnik, a kormány egy polarizáló retorikai csúsztatással összemossa a média kormányfüggetlen részét, és azt állítja, hogy a kormányfüggetlen média a balliberalizmus különféle árnyalatait képviseli. Ezen túlmenően nem csupán a kormányfüggetlen médiát veszik a balliberalizmus kalapja alá, hanem a kereskedelmi hirdetők is, hiszen állításuk szerint a kereskedelmi hirdetők többsége nem hajlandó a kormánypárti médiában hirdetni. Ez pedig igazolná, hogy a kormány az állam hirdetési erőforrásainak jelentős többségét miért a kormánypárti médiában költi el, hiszen ellensúlyozni igyekszik a piaci logikából fakadó egyenlőtlenségeket. A Mérték állami hirdetéseket monitorozó oldalának adatai alapján valóban vannak olyan kormánypárti médiumok, amelyek reklámbevételének 50–60 százalék feletti része származik állami forrásból. Ezek azonban kisebb, jelentéktelenebb médiumok vagy jellemzően a vidéki napilapok. Ezzel szemben az igazán nagy piaci súllyal bíró kormánypárti média reklámbevételeinek nagyobbik része továbbra is a kereskedelmi hirdetőkől származik. A különbség az, hogy a kormányfüggetlen média alig részesül az állami hirdetésekből.

Mindez elvezet bennünket a tiltott állami támogatás uniós szabályozásához, amely egyebek közt tiltja egyes piaci szereplők állami pénzből való, szelektív előnyhöz juttatását. A Mérték Médiaelemző Műhely, a Klubrádió és Jávor Benedek EP-képviselő 2019 januárjában erre hivatkozva beadványban fordult az Európai Bizottsághoz, hogy vizsgálja meg, az európai szabályozás szerint az állami hirdetések nem minősülnek-e tiltott állami támogatásnak (később a panaszhoz csatlakozott a Magyar Újságírók Országos Szövetsége is). Ez az eljárás továbbra is folyamatban van. Az Európai Bizottság ezt a kérdést kizárólag versenyjogi szempontból vizsgálhatja, tehát annak bizonyítása vagy cáfolata lesz a kulcs, hogy az állami hirdetések torzítják-e a versenyt a médiapiacra. A Bizottság a versenyjog alapján nem vizsgálhatja, hogy az állami hirdetés miként befolyásolja a nyilvánosságot. Figyelmeztető lehet azonban egy másik, a Közép-európai Sajtó- és Média Alapítvány (KESMA) létrehozásának felülvizsgálatát kérő beadvány ügye. Noha a vizsgálat hivatalosan még nem zárult le, Vera Jourová, a Bizottság alelnöke 2021 májusában azt nyilatkozta, hogy a Bizottság a hatályos európai versenyjogi szabályozás alapján tehetetlen a KESMA ellen, mivel az összeolvadás mértéke európai szinten túl kicsi.¹³

A támogatott beszédnek a média-ökoszisztémában kettős funkciója van. Nem csupán a nyilvánosság kormányzati dominanciája a cél, hanem az is, hogy a támogatott beszéd keltette hangorkán tompítsa a kormányra nézve kellemetlen információk, hírek hangerősségét. Ezzel az állampolgárok egy részét korlátozzák az információkhoz való szabad hozzáférésben, és sérül az információ szabad áramlásának alapelve is. Ez még akkor is így van, ha elfogadjuk, hogy e kormányzati véleményeket magánvállalkozások közvetítik – ugyanis papíron a médiavállalkozások egy része független a kormánytól. Ez esetben az alapjogok horizontális felfogása alapján lehetne vizsgálni az információhoz való hozzáférés jogának sérelmét. Persze nem tudni pontosan, hogy a „hangtompító hatás” és szűrőmechanizmus mennyire hatékony. A Mérték és a Medián (2021) két évente elvégzett tájékozódásról szóló közvélemény-kutatásai alapján nagyjából 25–30 százalékra lehet tenni azoknak a szavazóknak az arányát, akik a kormánypártok korrupciós ügyeivel havonta vagy annál is ritkábban találkoznak. Érdekes azonban, hogy nincs jelentős eltérés e tekintetben a kormánypárti és az ellenzéki szavazók között. Megeshet azonban, hogy a hangtompító hatás inkább a kormánypárti értelmezéseken és reakciókon keresztül érvényesül. A kormánypárti média gyakori stratégiája, hogy egy-egy, a kormányt érintő botrányról addig nem számol be, ameddig nem a kormány hivatalos reakcióját felerősítve teheti ezt meg. Ezekben az esetekben sokszor az is nehezen derül ki, hogy mi volt az eredeti botrány, amelyre a kormány reagál.

Mindezeket figyelembe véve álláspontom szerint a magyar kormánypárt a támogatott beszédén keresztül 2010 óta visszaélészerűen gyakorolja a szóláshoz való jogát, ami ütközik az állampolgárok szintén a szólás szabadságából levezethető jogaival, továbbá ütközik az információhoz való szabad hozzáférés és az információk szabad áramlásának elvével is. Ne feledjük azonban, hogy a hatalom és az állampolgárok között aszimmetrikus a viszony, amit elméletben épp az alkotmánynak és az alapjogok intézményének kellene ellensúlyoznia. Ironikus módon azonban a kormány, illetve az alapjogok felett örökös ellenőrző szervek épp azokat az alapjogi érveket hozzák fel a kormány médiapolitikájának igazolására, amelyeket a hatalom túlkapásai elleni védelem szült.

13 Zsíros Sándor: Jourová: A Bizottság tehetetlen a KESMA ügyében. *Euronews*, 2021. V. 3.

Következtetések

A tanulmányban vázolt probléma kettős természetű, Nem csupán azt kellene felismernünk Fiss nyomán, hogy a kormány a demokratikus közbeszéd barátjaként vagy ellenségeként viselkedik-e, hanem azt is, hogy a magántulajdonú médiavállalatok eközben milyen szerepeket töltenek be a demokratikus nyilvánosságban. A piac diszfunkcionalitásából adódó nyilvánosságdeficitre gyógyírt rendre a kormány médiapolitikájától várunk, míg a kormány túlterjeszkedését a piacnak kellene kiegyensúlyoznia. Ez utóbbi elvárásunkat a kormányok gyakran kihasználják, és az állampolgárok érdekének védelmére hivatkozva a befolyásolási övezet határait az elvárásokon túlra is kiterjesztik. Ahogy arra a retorikai alakzatra Shinar is felfigyelt, a támogatott beszéd az általa elemzett három országban, Magyarországon kívül Lengyelországban és Izraelben is a nemzet nevében beszél, miközben jó esetben is csak az állampolgárok egy csoportját, de valójában inkább csak a kormány hatalmi érdekét képviseli. Eközben a politikai résztvevők közül értelemszerűen mindenki a hatalomba jutás érdekében igyekszik kihasználni a médiatér adta lehetőségeket. A szavazatokért folyó küzdelmet egyebek közt akkor nevezhetjük tisztességes versenynek, ha a pártok, politikusok, mozgalmak egyenlő eséllyel férnek hozzá a nyilvánosság fórumaihoz. A 2010 előtti „pártgyarmatosított” média (Bajomi-Lázár 2020) legalább külső pluralizmust biztosított, de jóval több volt az olyan szerkesztőség is, ahol a belső pluralizmus is érvényesült. A Shinar által „a többség elbarikádolásának” hívott kormányzati politika éppen arra épül, hogy ezt a pluralizmust a sarokba parancsolja. Az állampolgárok jelentős része úgy érezheti, hogy a kormány által épített falon belül biztonságban van. Ez a fal azonban nem a védelmükre, hanem az elkerítésükre épült. A falakon fegyverrel mászkáló emberek pedig nem végvári vitézek, hanem börtönőrök.

Irodalom

- Altschull, J. Herbert (1984): *Agents of Power: The Role of the News Media in Human Affairs*. New York: Longman.
- Bagdikian, Ben (1983): *The Media Monopoly*. Boston: Beacon Press.
- Bajomi-Lázár, Péter, ed. (2017): *Media in Third-Wave Democracies: Southern and Central/Eastern Europe in a Comparative Perspective*. Budapest: L'Harmattan.
- Bajomi-Lázár Péter (2020): *A patrónusi-kliensi médiarendszer*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Baker, Edwin C. (2007): *Media Concentration and Democracy. Why Ownership Matters*. Cambridge & London: Cambridge University Press.
- Bátorfy Attila (2017): Az állam foglyul ejtésétől a piac fogvatartásáig: Orbán Viktor és a kormány médiamodellje 2014 után. *Médiakutató*, 18. évf. 1–2. sz. 7–30. o.
- Bátorfy Attila (2019): A Country on the Path Toward an Authoritarian Media System. In: Angelos Giannakopoulos (ed.): *Media, Freedom of Speech, and Democracy in the EU and Beyond*, pp. 31–47. Tel Aviv: Tel Aviv University & S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies.
- Bátorfy Attila (2020): A magyar média elmúlt tíz éve. *ATLO*, 2020. VIII. 7.
- Bátorfy, Attila & Ágnes Urbán (2020): State Advertising as an Instrument of Transformation of the Media Market in Hungary. *East European Politics*, vol. 36, no. 1, pp. 44–65.
- Bátorfy, Attila & Krisztián Szabó (2021): *Media Pluralism Monitor 2021 – Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Hungary*. Florence, European University Institute, Robert Schuman Centre, Centre for Media Pluralism and Media Freedom.
- Besley, Timothy & Andrea Prat (2006): Handcuffs for the Grabbing Hand? Media Capture and Government Accountability. *American Economic Review*, vol. 96, no. 3, pp. 720–736.
- Blocher, Joseph (2015): New Problems for Subsidized Speech. *William & Mary Law Review*, vol. 56, pp. 1083–1118.
- Chomsky, Noam & Edward S. Herman & (1988/2016): *Az egyetértés-gépezet. A tömegmédiá politikai gazdaságtana*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Christians, Clifford G., Theodore L. Glasser, Denis McQuail, Kaarle Nordenstreng & Robert A. White (2009): *Normative Theories of the Media. Journalism in Democratic Societies*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

- Corbin, Caroline Mala (2009): The First Amendment Right Against Compelled Listening. *Boston University Law Review*, vol. 89, pp. 939–1016.
- Croteau, David & William Hoynes (2013): *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Di Tella, Rafael & Ignacio Franceschelli (2011): Government Advertising and Media Coverage of Corruption Scandals. *American Economic Journal: Applied Economics*, vol. 3, no. 4, pp. 119–151.
- Dobek-Ostrowska, Bogusława & Michal Głowacki, eds. (2015): *Democracy and Media in Central and Eastern Europe 25 Years On*. Bern: Peter Lang.
- Gillian Doyle (2002): *Media Ownership: The Economics and Politics of Convergence and Concentration in the UK and European Media*. London: Sage.
- Fiss, Owen M. (2013): *Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca*. Budapest: Wolters Kluwer Complex.
- Hallin, Daniel C. & Paolo Mancini (2004/2008): *Médiarendszerek. A média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet & Gondolat Kiadó.
- Daniel C. Hallin & Paolo Mancini, eds. (2012): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamilton, James (2004): *All the News That's Fit to Sell: How the Market Transforms Information Into News*. Princeton: Princeton University Press.
- Hanitzsch, Thomas & Tim P. Voss (2016): Journalism Beyond Democracy: A new Look Into Journalistic Roles in Political and Everyday Life. *Journalism*, vol. 19, no. 2, pp. 146–164.
- Heyman, William J. (1999): *State Supported Speech*. Wisconsin Law Review, pp. 1119–1199.
- Jakubowicz, Karol & Miklós Sükösd (2008): Twelve Concepts Regarding Media System Evolution and Democratization in Post-Communist Countries. In: Karol Jakubowicz & Miklós Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*, pp. 9–40., Chicago: University of Chicago Press.
- Jakubowicz, Karol, Bogusława Dobek-Ostrowska, Michael Głowacki & Miklós Sükösd, eds. (2010): *Comparative Media Systems. European and Global Perspective*. Budapest: CEU Press.
- Kamenshine, Robert. D. (1979): The First Amendment Implied Political Establishment Clause. *California Law Review*, vol. 67, pp. 1104–1153.
- Juhász Gábor (2014): A jobboldali hetilapok piaca 1989–2003. *Médiakutató*, 5. évf. 1. sz. pp. 61–70.
- Karppinen, Kari (2006): Media Diversity and the Politics of Criteria Diversity Assessment and Technocratisation of European Media Policy. *Nordicom Review*, vol. 27, no. 2, pp. 53–68.
- Mayton, William L. (1994): Buying up Speech: Active Government and the Terms of the First Amendment and the Fourteenth Amendments. *William & Mary Bill of Rights Journal*, vol. 3, no. 2, pp. 373–418.
- Merrill, John C. (1974): *The Imperative of Freedom. A Philosophy of Journalistic Autonomy*. New York: Hastings House.
- Mérték Médiaelemző Műhely (2021): Állami hirdetések 2006–2020. *Átlátszó*, <https://mertek.atlatszo.hu/allamihirdeteselek/>.
- Mérték Médiaelemző Műhely & Medián (2021): Megfertőzött médiarendszer – A politikai tájékozódás forrásai Magyarországon 2020, <https://mertek.eu/2020/11/17/megfertozott-mediarendszer-a-politikai-tajekozodas-forrasai-magyarorszagon-2020/>.
- Mihejl, Sabrina & John Downey (2012): Introduction. Comparing Media Systems in Central and Eastern Europe. Politics, Economy, Culture. In: Sabrina Mihejl & John Downey (eds.): *Central and Eastern European Media in a Comparative Perspective*, pp. 1–13. . London: Ashgate.
- Nerone, John C. (1995): Revisiting the Four Theories of Press. In: John C. Nerone (ed.): *The Last Rights*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press, pp. 1–23.
- Picard, Robert C. (1985): *The Press and the Decline of Democracy. The Democratic Socialist Response in Public Policy*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Post, Robert C. (1996): Subsidized Speech. *The Yale Law Journal*, vol. 106, no. 1, pp. 151–195.

- Redish, Martin H. & Daryl I. Kessler (1996): Government Subsidies and Free Expression. *Minnesota Law Review*, vol. 80, pp. 543–593.
- Sehl, Annika, Richard Fletscher & Robert G. Picard (2020): Crowding Out: Is There Evidence That Public Service Media Harm Markets? A Cross-National Comparative Analysis of Commercial Television and Online News Providers. *European Journal of Communication*, vol. 35, no. 4, pp. 1–21.
- Shinar, Adam (2021): Democratic Backsliding, Subsidized Speech, and the New Majoritarian Entrenchment. *The American Journal of Comparative Law*, vol. 20, pp. 1–51.
- Siebert, Fred S., Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1956/1984): *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*. Chicago: University of Illinois Press.
- Starkman, Dean (2014): *The Watchdog That Didn't Bark: The Financial Crisis and the Disappearance of Investigative Journalism*. New York: Columbia University Press.
- Szeidl, Ádám & Szűcs Ferenc (2021): Media Capture Through Favour Exchange. *Econometrica*, vol. 89, no. 1, pp. 281–310.
- Yudof, Mark G. (1983/2009): *When Government Speaks. Politics, Law and Government Expression in America*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Abstract in English

The purchased public sphere. The problem of subsidised speech and the government's advertising practice

This paper examines the Hungarian government's media subsidisation and state advertising practice based on the notion "subsidised speech" as studied in the American constitutional law. It attempts to conceptualise the collision between the government's right to speech and the citizens' basic rights and the public interest.

Keywords: freedom of speech, public discourse, state advertising, state subsidy, subsidized speech

Bátorfy Attila (1984) médiakutató, az ELTE BTK Kommunikáció és Médiatudomány tanszékének mesteroktatója és doktori hallgatója. Korábban újságíróként dolgozott a Kreatív-nál, a Vs.hu-nál és az Átlátszónál. 2018 januárja óta a *Médiakutató* szerkesztőségi tagja. Médiakutatói érdeklődési területe a média és a politika viszonya, a média gazdasági kérdései és a médiarendszer-elméletek. Legutóbbi írása a *Médiakutató*-ban: „Az állam foglyul ejtésétől a piac fogvatartásáig. Orbán Viktor és a kormány médiamodellje 2014 után” (2017. tavasz).

Gosztonyi Gergely

A cenzúra tipizálása a politikai cenzúra rövid történetének tükrében

A cenzúra története egyidős az emberiség történetével, ám a magyar nyelvű cenzúraelméleti és cenzúra-történeti összefoglalók jelenleg nem tartoznak a kutatások fősodrába. A cenzúra pontos mibenlétére számtalan definíció létezik, de egységesen elfogadottról nem tudunk számot adni. Jelen tanulmány célja így a cenzúra leggyakoribb formájának diakronikus elhelyezése, amit elméleti és történeti környezetbe ágyazva végez el. A Green–Karolides- és a Jones-féle cenzúra-világenciklopédiákban foglalt több ezer esetet alapul véve e tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a köznyelvben megfogalmazott cenzúra kifejezést árnyalja, és olyan tipológiát állítson fel, amely segíthet megérteni, a múltban mikor és milyen okokból történt meg a nyilvánosságnak szánt különféle tartalmak tiltása. A tanulmány az ókortól a 20. század végéig mutatja be a legfontosabb cenzurális elméletek mellett a tartalomkorlátozás gyakorlati megvalósulásainak megjelenési formáit is.

Kulcsszavak: Areopagitica, Bentham, cenzúra, gazdasági cenzúra, Gutenberg, Index Expurgatorius, Index Librorum Prohibitorium, Mill, Milton, öncenzúra, Platón, politikai cenzúra, sajtószabadság, Sollicita ac Provida, Tindall, új cenzúraelmélet

*„A cenzúra rövid története korántsem lenne rövid.”
(Atwood 2010: 59)*

1. Bevezető

Az Európai Bizottság által társfinanszírozott Mapping Media Freedom projekt¹ keretében bárki névtelenül felveheti egy virtuális térképre azokat az újságcikkeket és tartalmakat, amelyek a cenzúrával lehetnek összefüggésben. 2014 és 2021 között 6142 bejegyzést küldtek az oldalra.² Megvizsgálva a jelzett tartalmakat, egyértelműnek látszik, hogy a különböző országokban nem koherens annak kezelése, hogy hol húzódnak a szólás és a kimondhatóság határai. Ebben semmi meglepő nincs: a különböző kontinensek és országok társadalmi, gazdasági, politikai berendezkedése és története ugyanúgy befolyásolja ezt, mint az egyes emberek szocializációja, belső értékei és aktuális értelmezési keretei. Ahogy Jonathon Green – Nicolas J. Karolides-szel közös – hatalmas méretű, közel 800 oldalas cenzúra-világenciklopédiájában megfogalmazta (2005: xx): „A cenzúra nemzetközi, folyamatos és átható, de nem kiszámíthatóan monolit. Az egyik nemzet számára legfontosabbnak tűnő aggodalmak értelmetlenek egy másik számára.”

Emellett természetesen a világ demokratikus részein általánosan elfogadott tény, hogy a szólásszabadság alapvető emberi jog. Ez a demokrácia sarokköve (Mendel 2010), kulcsfontosságú minden emberi jog védelméhez, azok fejlődésének egyik alapfeltétele, emellett – ahogy az Emberi Jogok Európai Bírósága több ítéletében

¹ Lásd <https://mappingmediafreedom.org/>.

² Hasonló projekt működik magma néven is: <https://magma.lavafeld.org/guide/>.

megfogalmazta – alapfeltétele minden ember fejlődésének is.³ Ha azonban bármiféle cenzúra megakadályozza bizonyos vélemények közzétételét, akkor a szólásszabadság sérelmet szenvedhet. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, ami mellett Derek Jones (2015: xi) majdnem 3000 oldalas cenzúra-világenciklopédiájában érvel: nem csupán az előzetes tartalomengedélyezés minősül cenzúrának, és a fogalmat minél tágabb módon szükséges értelmezni ahhoz, hogy a szólásszabadság teljes körű védelme megvalósulhasson.

Bár forrásaink az ősidőkről nincsenek, biztosak lehetünk benne, hogy az uralmon lévő elitek – a társadalom és az állam kialakulásának korai szakaszaiban is – megpróbálták kontrollálni a véleménynyilvánítást, azaz a cenzúra egyidős lehet a kommunikáció történetével. Ráadásul ahogy a kommunikáció különféle formái elterjedtek, ahogy egyre szélesebb tömegek előtt nyílt lehetőség véleményük kinyilvánítása, úgy nőtt az ezt megakadályozni kívánó cenzúra eszköztára is. A kommunikációtörténelemben az állam által végzett előzetes cenzúra volt a leggyakoribb (és jogilag a legszigorúbb) forma, ezért a legtöbbször és a legtöbben ezt azonosítják a cenzúra fogalmával, így e politikai cselekvés történelmi vizsgálata segíthet megérteni, hogy a múltban mikor és milyen okokból történt meg a nyilvánosságnak szánt különféle tartalmak tiltása, és ennek valláskülönbözeti, ideológiai vagy pusztán politikai okai voltak. Jelen tanulmány célja így a cenzúra leggyakoribb formájának diakronikus elhelyezése (Barbier & Bertho Lavenir 2004: 18).

Mindezek mellett jelen tanulmány a Jonathon Green–Nicolas J. Karolides-, illetve a Derek Jones-féle cenzúra-világenciklopédiákban foglalt több ezer esetet alapul véve arra tesz kísérletet, hogy a köznyelvben megfogalmazott cenzúra kifejezést árnyalja, és olyan tipológiát állítson fel, amely alapot szolgáltat a későbbi cenzúra-kutatásoknak a tekintetben, hogy milyen sokféle eszközt és cselekvést lehet tartalom megjelenési korlátozásnak tekinteni. Jonathon Green (2005: xxi) szavait idézve kijelenthető, hogy a cenzúra

...hatalmas, széles körű téma, sokkal összetettebb, mint egyszerűen a „huncut részek” kivágása a filmekből, a felnőtt könyvesboltok bezárása, vagy a közérdekű bejelentők (*whistleblower*) elhallgattatása. A cenzúra befolyásolja minden élet minőségét – esztétikailag, érzelmileg, társadalmilag és politikailag.

2. A cenzúra tipizálása

A cenzúra pontos mibenlétére számtalan definíció létezik, ám egységes, széles körben elfogadottról nem – és egyre kevésbé – tudunk beszélni. Sophia Rosenfeld (2001: 117) állítja, hogy: „A cenzúra jelenleg nem könnyen megtárgyalható téma. ... Úgy tűnik, hogy az elméletek szintjén többé már nincs egyetértés abban, hogy mit is tekinthetünk cenzúrának.”

Ráadásul a cenzúrát nehéz empirikusan vizsgálni, mert gyakran szeretne észrevétlen maradni (Roberts 2018: 7). A cenzúra fogalma alá tartozó lehetséges eszközök tipizálása ugyanakkor talán közelebb vihet minket a fogalom megértéséhez. A lehetséges csoportosítások közül a legfontosabbakat tartalmazza az 1. táblázat.

A cenzúratörténetben mindegyik típus létezett, ám a különféle csoportosítások nem jelentik azt, hogy ne létezne átjárás a tipizálások között. Külön kiemelésre érdemes a cenzúra „szélessége” szerinti csoportosítás, azaz annak a kérdése, hogy szűken vagy tág értelemben értelmezzük a fogalmat. A szűk értelmezés mellett szól Eric Barendt (2007: 151), amikor így ír: „...a cenzúra kifejezésnek nincs valódi jelentése, ha olyan társadalmi konvenciókra vagy gyakorlatokra alkalmazzák, amelyek csupán megnehezítik a kommunikációt egyes személyek számára.” Ugyanerről Matthew Bunn (2015: 26) kijelenti, hogy sok történész fél a fogalom túlzott kitágításától, hiszen ebben az esetben az eredeti értelme veszne el. A tágabb értelmezés melletti érvként ugyanő ugyanakkor

³ *Engel and Others v. The Netherlands* App nos 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72 (ECtHR, 8 June 1976) [41.]–[42.], [100.]; *Handyside v. The United Kingdom* App no 5393/72 (ECtHR, 7 December 1976), [49.]; *Association Ekin v. France* App no 39288/98 (ECtHR, 17 July 2001), [56.]; *Perna v. Italy* App no 48898/99 (ECtHR, 6 May 2003), [39.].

1. táblázat
A cenzúra lehetséges tipológiai

1. A cenzúra elvégzője szerinti csoportosítás	Politikai, azaz az állam általi cenzúra		
	Gazdasági cenzúra, azaz (elsődlegesen) gazdasági magánérdek által vezérelt cenzúra		
	Öncenzúra		
2. A cenzúra intézmény-rendszere szerinti csoportosítás	Állami cenzúrahivatal		
	Egyéb állami hivatalok részvételével		
	Gazdasági szereplő az állam által „privatizált” módszerrel		
3. A cenzúra „szélessége” szerinti csoportosítás	A szűken vett értelmű cenzúra csak az önkényes és előzetes engedélyezési eljárásokat tekinti cenzúrának		
	A tág értelemben vett cenzúra ennél szélesebb körben vonja meg a fogalom használatának körét		
4. A cenzúra ideje szerinti csoportosítás	Előzetes cenzúra, amikor a nyilvánosságra hozatalhoz / megjelentetéshez kapcsolódik az engedélyezés	A terjesztés megkezdése előtt A terjesztés megkezdésével egyidejűleg	
	Utólagos cenzúra, amikor a nyilvánosságra hozottak / megjelentettek terjesztéséről határoznak		
5. A cenzúra hatása szerinti csoportosítás	Közvetlen		
	Közvetett		
6. A cenzúra célja szerinti csoportosítás	A szólás megakadályozása érdekében végzett cenzúra		
	Az információkhoz való hozzájutás érdekében végzett cenzúra		
7. A cenzúra tárgya szerinti csoportosítás	Könyvcenzúra		
	Sajtócenzúra		
	Zenecenzúra		
	Filmcenzúra		
	Színházcenzúra		
	Videójáték-cenzúra		
	Képregénycenzúra		
	Internetes cenzúra		
Öltözködési cenzúra (ruha, hajviselet stb.)			
8. A cenzúra gyakorisága szerinti csoportosítás	Állandó		
	Alkalmi		
9. A cenzúra következménye szerinti csoportosítás	Tartalom eltávolítása	Szerző felelősségre vonása mellett	Jogi Fizikai
		Szerző felelősségre vonása nélkül	
	Tartalom megsemmisítése	Szerző felelősségre vonása mellett	Jogi Fizikai
		Szerző felelősségre vonása nélkül	

egy új cenzúraelmélet⁴ bevezetése mellett tör lándzsát, amely „a kommunikáció formáját és tartalmát alakító gyakorlatok és struktúrák növekvő hányadát” foglalná magában. Eszerint a klasszikus liberális cenzúra-definíció és az ezt megkérdőjelező marxista koncepciók után tudomásul kell venni, hogy a 2010-es évekre a cenzúra „egy olyan diffúz, mindenütt jelenlévő jelenség, amelyben számos szereplő (beleértve a személytelen, strukturális feltételeket is) hatékony cenzorként működik” (Bunn 2015: 27).

A cenzúrával kapcsolatos legfontosabb problémákat Eric Barendt (2015: 122–123) az alábbiakban foglalja össze:

- a cenzor – a pozíciójából adódóan – gyanakvó az elé kerülő tartalommal kapcsolatban;
- ütköző alapjogok esetében bíróságnak és nem cenzornak kellene döntenie;
- szankció kiszabása alapjogsérelem esetén szintén a bíróságok feladata lenne;
- titkos működés;
- védekezési lehetőség hiánya;
- a kiszámíthatóság és a standardok hiánya, azaz az önkényes döntések megvalósulása.

A sokféleség a definícióalkotási próbálkozások mögött jól érezhető. Így talán Charles Oppenheim és Victoria Smith (2004: 160) ragadta meg a legjobban a kérdést, amikor azt írta, hogy „a legtöbb definíció mögött meghúzódó általános érzés az, hogy valamit valaki más elzár a tartalomhoz való hozzáféréstől”.⁵

3. Cenzúraelmélet

A tabuk, az elfojtások, a ki nem mondható gondolatok valószínűleg nagyon hamar megjelentek a társadalmakban: szinte bizonyosan épp olyan hamar, mint ahogy a beszéd kialakult.⁶ „Mások elhallgattatásának kényszere olyan régi, mint a vág, hogy beszéljünk” – írja erről könyvében Eric Berkowitz (2021: 10). Platón, akinek írásaiból mestere, Szókratész híres perének történéseit ismerjük, és aki „nyilvánvalóan eszményíti Szókratész perbeli és ítélet utáni viselkedését és halálát” (Horváth 1942/2003: 12), az *Állam* című művében így vélekedik a kérdéstről:

Platón államában ... nincs a szó politikai értelmében vett szabadság. A modern bálványok: a sajtószabadság, a szólásszabadság, a gyülekezési szabadság stb. Platón szemében a politikai ügyfogyottság száználmas eltévelyedései lennének. Államában szigorú cenzúra, mindenre kiterjedő felügyelet van (Husztai 1927: 40).

Ennek alátámasztására Platón erkölcsi, vallási és politikai érveket hoz fel, így formalizálva az érvelési láncot:

1. Ahhoz, hogy jó társadalmunk legyen, jó polgárokkal kell rendelkezünk.
2. Ahhoz, hogy jó polgáraink legyenek, a gyermekeknek jól képzetteknek kell lenniük.
3. Ahhoz, hogy a gyermekek jól képzettek legyenek, meg kell őket ismertetni hasznos tartalmakkal, és védeni kell őket a káros tartalmaktól.
4. Tehát ahhoz, hogy jó társadalmunk legyen, a gyerekeket meg kell ismertetni hasznos tartalmakkal és védeni kell őket a káros tartalmaktól.
5. Az állam kötelessége, hogy oktassa polgárait.
6. Tehát az államnak csak hasznos tartalmat kell engedélyeznie, és el kell nyomnia a káros tartalmat.
7. Az állam cenzúrája a művészetre is vonatkozik.
8. Tehát az államnak csak a hasznos művészetet kell engedélyeznie, és el kell nyomnia a rossz művészetet (Hicks 2012).

⁴ Az elmélet összefoglalását lásd Freshwater (2004: 225–246).

⁵ Vö.: „A cenzúra bizonyos nézetek elnyomása más nézetek javára” (Bajomi-Lázár 2017: 63).

⁶ Vö.: „Az írás feltalálása előtt az emberiség akusztikus térben élt: határtalanul, irány és horizont nélkül, az elme sötétjében, az érzelmek világában, ősi ösztönöktől és rettegéstől vezérelve. Ennek az ingoványoknak a társadalmi térképe a beszéd” (McLuhan & Fiore 2012: 48).

Álláspontja szerint az ókori görög közösség véleményét a törvények formálhatták, és a közösség tagjait megbüntethették, ha olyan dolgokat mondtak ki, amelyek sértették a köz érzékenységét, aláásták a közös erkölcsöt, vagy felforgatták az intézményrendszert (Naddaff 2002). Mindezek kapcsán Mester Béla (2003a: 58) ugyanakkor kiemeli, hogy „az »athéni bölcselő« némely munkájában ellentmondásba kerül a saját maga követelte cenzúrával, hiszen gyakran idéz egyetértően olyan művekből, amelyeket másutt betiltani rendelt”.

A kora-középkori kis számú írásos dokumentum ellenőrzése először az egyház, később az egyház és az állam közös feladatai közé tartozott, így a középkori európai társadalmakban – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – egyértelmű volt, hogy az állami és az egyházi hatalmak közösen működtették a cenzúra intézményrendszerét. Mindezt nem módosította jelentős mértékben a könyvnyomtatás feltalálása sem, hiszen a korai időszakokban még csak – mai fogalmainkkal – jelentéktelen mennyiséget tudtak technikailag előállítani. A korabeli papírhiány, illetve a technológia relatív újdonsága és fejletlensége miatt a híres Gutenberg *Bibliából* mindössze 180 darab készült el (Andrews 2015).

A változás a 17. század környékén figyelhető meg először, amikor az egyre fontosabbá váló könyvnyomtatás és nyomtatott sajtó szabadságáért folytatott küzdelem összefonódik a cenzúra elleni harccal. Ez „elsőként és legélénkebben Nagy-Britanniában jelentkezett (innen terjedt át gyors ütemben Amerikára és – kevésbé intenzíven – a kontinensre” (Keane 1999: 15). John Keane (1999: 17–24) a cenzúra elleni korabeli érveket négy csoportba osztotta:

1. A teológiai érvelés alapja, hogy az Isten az egyéneknek megadta a józan ész képességét, hogy éljenek vele, így ennek cenzurális korlátozása elfojtja az Isten által biztosított gondolati és ítélkezési szabadságot. E gondolkörben Henry Burton, Henry Robinson vagy William Walwyn írásait érdemes kiemelni. A legteljeskörűbben ugyanakkor John Milton foglalta össze a gondolatait, aki 1644-ben beszédet mondott az angol parlamentben az engedély nélküli (könyv)nyomtatás szabadságáért. Ez volt a híres *Areopagitica*, amelyben – az ókori retorika szabályai használatával (Blasi 1995: 5) – arról győzködi a parlament két házát, hogy

...a könyvek cenzúrája (1) keresztyényietlen dolog ...; ebből következően (2) létezése csakis valamiféle pápai ármány révén magyarázható; hiszen (3) sem a biblikus, sem a pogány antik hagyományban nincs ilyesmiről szó, ezen az alapon tehát nem legitimálható (idézi: Mester 2003b: 33–34).

Milton álláspontja ráadásul az, hogy a cenzúra ellen nem csupán a hagyományokban nem létezése okán szükséges fellépni, hanem azért is, mert a könyvek olvasása során a befogadó, azaz az olvasó műveltsége vagy műveletlensége is szerepet játszik, azaz nem csupán a szavakra, hanem azok értelmezési tartományaira is figyelemmel kell lenni. Mindez azt jelentené, hogy nem csupán a könyveket, hanem az értelmezési módokat is be kellene tiltani, ami nyilván lehetetlen vállalkozás:

...a vallási vitákról szóló „könyvekből származó” fertőzés kétséget ébresztőbb és veszedelmesebb a műveltek, mint a tudatlanok számára; mégis, ezeket a könyveket úgy kell engedélyeznie az ellenőrzést végzőnek, hogy hozzájuk sem ér. Nehéz példát találunk arra, hogy bármely tudatlan embert elcsábított egy angol nyelvű pápista könyv, hacsak nem ajánlotta és magyarázta el neki valaki a papságból. Bizony, az összes ilyen értekezés, akár hamis, akár igaz ...: nem érthető útmutatás nélkül (Milton 1644/2017: 55–56).

2. A második érvrendszer fő gondolata az, hogy a polgárosodással az egyének különféle szabadságjogokat szereztek meg maguknak, és ez feljogosítja őket arra, hogy politikai síkon álljanak ki az érdekeikért, illetve gyakorolják természetes jogaikat az állammal szemben is. A sajtó szabadsága és a gondolatok megjelenésének minél teljesebb körű érvényesülése –, azaz a cenzúra tilalma – hozhatja el azt a kort, amelyben a kiszámíthatatlannak tekintett középkori jogrendszert követően megvalósulhat a jó kormányzás és a jog uralma. Ezen elmélet képviselői közé sorolhatjuk John Lockot, John Asgillt vagy a „Cato” néven publikáló John Trenchardot és Thomas Gordont ugyanúgy, mint Matthew Tindallt. Az utóbbi a cenzúra tilalmával kapcsolatban kiemelte,

hogy a sajtó feladata az, hogy „hűséges őr módjára megelőz minden meglepetést, és időben figyelmeztet minden közeledő veszélyre”⁷ (idézi Keane 1999: 20).

3. Harmadikként a haszonelvűség érvrendszerét érdemes kiemelni, amely szerint a kormányok legfontosabb célja, hogy a lehető legtöbb ember számára legyenek képesek boldogságot nyújtani. A sajtónak és a benne megjelenő tartalmaknak ezen elmélet képviselői (William Godwin, James Mill, Jeremy Bentham) szerint a legfontosabb célja a zsarnoki kormányzás ellensúlyaként való megjelenés, mivel a nyilvánosság erejével olyan jogi normák megalkotását tudja elérni, amelyekkel megtörténhet az emberek boldogságának kormány általi maximalizálása. Ehhez természetesen elengedhetetlen, hogy minél kevesebb kontroll és ellenőrzés alatt tevékenykedjenek a sajtó munkatársai, így pedig az állampolgárok az információk és – mai kifejezéssel – a közérdekű adatok minél szélesebb köréhez férjenek hozzá.

4. A negyedik érvcsokor az igazságosság fogalomköréhez kötötte a sajtószabadság kiteljesedését és a cenzúra eltörlését. Bár az érvelés alapjait Leonard Busher és Joseph Priestley fektette le, a legmaradandóbb hatást John Stuart Mill a *Szabadságról* című könyvében felvetett gondolatok jelentették. Mill álláspontja az, hogy a sajtó feladata a társadalomban létező összes vélemény bemutatásának biztosítása, hiszen e nézetek ütközése esetén az igazságot tartalmazó álláspont győzedelmeskedni fog a hibás gondolatok felett (Mill 1859/1983: 126–127). Frivaldszky János (2016: 300) rámutatott arra, hogy Mill álláspontja szerint

...társadalmilag káros a tévesnek vagy hamisnak tűnő véleményeket betiltani, egyrészt azért, mert lehet, hogy mégis igazak és helyesek, ahogy arra a történelemből eklatáns példák kínálkoznak, másrészt, mert ha tévesek is, akkor is jót tesz a helyes vagy annak tartott tan számára az, ha vitában megvédve edzik az azt alátámasztó érveket a helytelen tanokéival szemben. Továbbá a helytelen tanokban is lehetnek részigazságok, amelyek hozzájárulhatnak a ... társadalmi igazságkereséshez.

Mindezek az írások már előképei voltak azon gondolatoknak, amelyek a véleménynyilvánítás szabadságát alapvető jogként tételezték, és amelyek szerint az emberi jogokat, a szabadságot és az emberi méltóságot nem szabad csupán kevesek számára lehetővé tenni, mint a korábbi korokban. A véleménynyilvánítás szabadságáért küzdők így egyszerre támadták a korábban fennálló állami-egyházi cenzúra rendszerét, és helyezték e küzdelmet egy nagyobb ívű küzdelem ernyője alá.

A 18. század végén, a felvilágosodás elméleti alapjain állva, az 1789-es *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* volt az első jogi dokumentum, amely – némileg paradox módon egy arisztokrata, La Rochefoucauld gróf javaslata alapján – a XI. pontban egyértelműen kimondta, hogy:

A gondolatok és vélemények szabad közlése az embernek egyik legértékesebb joga; ennélfogva minden polgár szabadon szólhat, írhat s nyomtathat ki bármit, felelősséggel tartozván viszont e szabadsággal való visszaélésért a törvény által meghatározott esetekben.

1791-ben az Amerikai Egyesült Államok is módosította az 1787-ben elfogadott és 1789-ben hatályba lépett alkotmányát, és az Első Alkotmánykiegészítés kimondta, hogy:

A Kongresszus nem alkot törvényt vallás hivatalossá tétele vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában, nem korlátozza a szólás- vagy a sajtószabadságot, sem az embereknek a békés gyülekezéshez való jogát, sem azt, hogy petícióval a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.

⁷ Vö.: „A sajtó ... dolga, hogy mindig gyanakodjon, és ... a »demokrácia őrkutyájaként« (*public watchdog*) veszélyt jelezve »csaholjon«, ha hatalmi visszaéléseket vél tapasztalni” (Bajomi-Lázár 2006: 51).

Mindezzel a legmagasabb szintű jogi dokumentumban tiltották meg, hogy az állam cenzurális szabályokat fogadjon el, és legfőképpen ezzel, illetve a cenzúra évszázados „hagyományának” hiányával lehet magyarázni az eltérő európai és amerikai szabályozási utakat. Ráadásul, ahogy Smuk Péter (2019: 48–49) megjegyzi:

...az amerikai bírósági érvelés gyakran visszatérő fordulata, amely Oliver Wendell Holmes bíró különvéleményéből vált sikeressé (Abrams v. United States), és meghatározza a vélemények versengésének és az állami közbeavatkozás feltételeinek, mechanizmusának alapját: inkább a piac, semmint az állam szabályozzon.

Mindez elvezetett ahhoz, hogy egyre több országban tiltották be az előzetes cenzúrát – természetesen nem függetlenül a nyomtatott (napi)sajtó jelentőségének növekedésétől. Ahogy William Blackstone (1897: 636) megfogalmazta:

A sajtószabadság valóban elengedhetetlen a szabad állam természetéhez: ez azonban abból áll, hogy nem korlátozzák előzetesen a kiadványokat, és nem abból, hogy [a kiadók] mentesülnek közzététel után az esetleges következmények alól. Minden szabad embernek kétségkívül joga van a nyilvánosság elé tárni, hogy milyen érzései vannak: ennek megtiltása a sajtószabadság megsemmisítését jelenti; de ha közzéteszi azt, ami helytelen, csintalan vagy jogellenes, akkor vállalnia kell vakmerősége következményeit.

4. Történeti példák a politikai cenzúrára az ókortól a modern korig⁸

4.1. Ókori esetek

Természetesen a források relatív szűkössége miatt minden esetről nincs tudomásunk, de a kezdeteket valószínűleg az ókori Görögországban kell keresni, ahol talán a leghíresebb a fentebb említett Szókratész esete: i. e. 399-ben az ifjúság megrontásáért és istentelenségért mérget itattak vele, amelyet ő inkább önként elfogyasztott (Szoboszlai-Kiss 2013: 545), mintsem engedje gondolatainak cenzúrázását.

A Római Birodalom kapcsán Maros Andor (1947: 12) így ír: „Aelius Saturninus-t néhány merészebb verse miatt a capitoliumi hegyről vetették le, Pacunianus-t a börtönben fojtották meg, Scaurus-t pedig egyik tragédiája miatt Tiberius császár íteltette halálra.”

I. e. 12-ben valószínűleg politikai okokból könyveket is égettek, amely okot eltagadták, és vallásinak állították be (Cramer 1945: 167): a vallást és a közösség erkölcsének megsértőit ugyanis szigorúan szankcionálták. Nem volt ez másképpen a kereszténység ókori megjelenésekor sem: egyrészt a keresztényüldözések mind fizikai, mind szellemi síkon zajlottak, majd a vallás megerősödésével az ókeresztény vezetők számára vált létfontosságúvá az eretnek fenyegetések elleni fellépés. Ennek egyik fontos állomása a nikaia–konstantinápolyi (vagy a köznyelvben – kicsit pontatlanul – nícainak nevezett) hitvallás, amely az eretneknek tekintett ariánus mozgalom tanai ellen lépett fel (Maxwell 2015).

4.2. Cenzúra a könyvnyomtatás feltalálása után

Már a könyvnyomtatás feltalálása előtti időszakban egyre több írott tartalom jelent meg, és ezzel egyre nagyobb veszélyforrássá vált a szó: szélesebb körben terjedhettek a veszélyesnek, eretneknek, nem kívánatosnak ítélt tartalmak. Ám amíg egy könyv írnokok általi lemásolása bő háromnegyed évig tartott, minden megváltozott

⁸ A magyarországi cenzúra történetét részletesen lásd Gosztorny (2019: 989–997).

Johannes Gutenberggel. A mozgatható betűelemekkel és a betűfémmel történő nyomtatás⁹ olyan technikai innovációnak számított a 15. század derekán (Barbier 2012: 98-97), amellyel az előző példában szereplő könyvből ugyanannyi idő alatt nagyjából százszoros mennyiséget lehetett előállítani. Mindez a fejlődés nagymértékben elősegítette a protestáns reformáció gondolatainak terjedését is, aminek meggátolására mind a római katolikus egyház, mind a kormányzatok mindent megtettek. 1529-ben Angliában megjelent az első olyan lista, amely VIII. Henrik utasítására a kormányzat által betiltott könyvek felsorolását tartalmazta (Green & Karolides 2005: 603), majd a 16. század közepére Angliában azt is megszabták, mely nyomdák (London, Oxford és Cambridge) nyomtathatnak állami engedéllyel. 1662-ben engedélyezési törvényt is elfogadtak Angliában, ám 1695-ben hagyták azt elévülni (Briggs & Burke 2012: 58). Franciaországban 1535-ben I. Ferenc adta ki a tiltott könyvek listáját, majd a chateaubriant-i ediktumban (1551) megtiltották minden olyan könyv értékesítését, importálását vagy nyomtatását, amelyet a Párizsi Egyetem Hittudományi Kara nem hagyott jóvá.

A római katolikus egyház IV. Pál pápa utasítására 1559-től adta ki az *Index Librorum Prohibitorium*-ot (vagy röviden az Index-et¹⁰), amely a tiltott könyvek listáját tartalmazta (Newth 2010).¹¹ A listának három része volt:

- azon írók nevei, akiknek minden műve betiltásra került;¹²
- egyes művek, a szerzők megnevezésével;
- névtelen szerzők és műveik.

1564-ben a trienti (más írásmód szerint tridentini vagy trentói) zsinaton kiadták azt a tíz alapelvet is, amely alapján a könyvek cenzúráját végezték. E tíz szabály összefoglalásából alább kitűnik, hogy melyek voltak a katolikus egyház által leginkább félt írásművek:

- „Minden olyan könyv, amelyet 1515 előtt ítélték el a pápák vagy tanácsok, továbbra is tiltott marad.
- Minden eretnek vezető könyve és eretnek által írt teológiai könyv tiltott.
- Az eretnekek bibliafordítása tilos; más szöveg eretnekek általi fordítása jóváhagyást igényel.
- A Biblia katolikus tudósok által készített népies nyelvű fordításai jóváhagyást igényelnek.
- Az eretnekek által szerkesztett korábbi művek összeállításai javítást és jóváhagyást igényelnek.
- A népies nyelvű teológiai írások javítást és jóváhagyást igényelnek.
- Tilos az obszcén vagy erkölcstelen mű. A klasszikus műveket felnőttek olvashatják.
- Az általában elfogadható, de részleteiben eretnekségeket tartalmazó könyveket ki kell javítani.
- Tilos minden olyan könyv, amely mágiát, babonát, asztrológiát vagy okkult gyakorlatokat tartalmaz.
- A püspök és az inkvizítor megköveteli, hogy minden könyvet a kiadás előtt engedélyeztessenek” (Busäus 1664).

A könyvek listáját a fenti szabályok alapján az 1571-től rendszeresen összegyűlő Szent Indexkongregáció –, amelynek tagja volt a pápai udvar hivatalos teológusa (*Magister Sacri Palatii*) is – vizsgálta át újra és újra (Pillari 2017), aminek eredményeképpen kiadták a megsemmisítésre váró, azaz különösen veszélyes könyvek listáját, az *Index Expurgatorius*-t.

A római katolikus egyház listája mellett Spanyolországban, Angliában, Németalföldön és a Német-római Birodalomban is készültek különféle listák, amelyekre a kibocsátó álláspontja szerinti eretnek gondolatokat vagy ideológiailag veszélyes tanokat hirdető művek kerülhettek. Csak a példálódzó felsorolás végett néhány szerző, aki bekerült a különféle Indexekbe: Luther, Erasmus, Boccaccio, Galilei, Machiavelli, Descartes, Malebranche, Spinoza, Montaigne, Bacon, Hobbes, Voltaire, Rousseau, Hume, Bentham, Mill. A kiadványok sorsa jó esetben az elérhetetlenné tétel, rosszabb esetben a megsemmisítés, a legkirívóbb alkalmakkal pedig a szerző (akár fizikai) megbüntetésére volt.

9 Ma már általánosan elfogadott, hogy a könyvnyomtatás elődjét, a táblanyomtatást Kínában találták fel. Minderről részletesen lásd Carter (1955).

10 Ebből kialakulva az „indexre tesz” kifejezés betiltás, cenzúrázás jelentéssel mára átszivárgott a köznyelvbe is.

11 Az utolsót 1948-ban(!) jelentették meg, majd VI. Pál pápa 1966-ban hivatalosan is megszüntette a kiadványt (Schwenk 2020). Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy bár sem egyházz jogi, sem pedig kánonjogi hatásokat ezután nem tulajdonítottak neki, erkölcsi iránymutatásként továbbra is figyelembe vehették egyházi körökben (Petley 2009: 35).

12 1596 után ezt a kategóriát megszüntették, így ezután „csak” műveket tiltottak be, szerzőket nem.

...arra vonatkozóan, hogy az elmúlt 500 év során hány könyv, hány egyéb írásmű és műalkotás esett az inkvizíció működésével összefüggésben vagy a később tőle függetlenül szorgoskodó cenzúra áldozatául, összegző felmérés természetesen soha nem készülhetett, már azért sem, mivel nagyon sok jegyzőkönyvet és ítéletet az ügyek lezárása után hivatalból megsemmisítettek (Pruzsinzky 2014: 9)

A korabeli cenzúra így az állam és az egyház hatalmának „közös gyakorlásával” vagy együttműködésével működött, sok esetben elfedve az utókor előtt, hogy valóban valláskülönbözeti, ideológiai vagy pusztán politikai okokból történtek meg az események.

4.3. A 17–19. század cenzúrahelyzete

1753-ban V. Piusz pápa a *Sollicita ac Provida* bullában elrendelte, hogy a Szent Indexkongregáció kezdje meg a cenzúra rendszerének alapos felülvizsgálatát. Az eredmény

...az egyházi cenzúra két évszázad utáni első jelentős módosítása, és az egyház első felismerése, hogy nem tudja és nem is szabad megpróbálnia ellenőrizni a nyomtatás teljes spektrumát szerte a világban (Green & Karolides 2005: 258).

Patrizia Delpiano ugyanakkor megjegyzi, hogy mindez nem az ellenőrzés (mai szóval a tartalomszabályozás) vágyának megszűnését jelentette, hanem pusztán a módszer finomodását: a cenzúrázó döntés után lehetővé tette egy újabb cenzori döntés kérését (fellebbezési fázis) és akár a szóbeli védekezést is. A rendszer ugyanakkor erősen épített az öncenzúra intézményére, hiszen a két döntési pont között lehetőséget adtak a szerzőknek, hogy „javítsák a szövegeiket” (Delpiano 2018: 56). Mindezen folyamatok vezettek el oda, hogy a világon elsőként 1766-ban Svédország (Nordin 2017–2018: 137–144. Laursen 2005: 100–121), majd 1770-ben Dánia-Norvégia (Képes 2015: 48) hozott törvényt a cenzúra betiltásáról és a sajtó jog védte szabadságáról. Ahogy Képes György (2019: 223–224) idézi az indoklást: „...a társadalmi vita elősegíti az észszerű döntések meghozatalát.”

A francia forradalom, az amerikai demokrácia, a városiasodás és az iparosodás – több más mellett – együttesen hozta el a forradalmak, majd a polgári jogrendszerek megjelenését szerte Nyugat-Európában. Mindez együtt járt az információhoz való hozzáférés szabadságának növekedésével, az oktatási rendszerek változásával és az írni-olvasni tudás fejlődésével. A korszak politikai, társadalmi, szociális, kulturális és jogi változásai elhozták a cenzúrahelyzet ideiglenes javulását: a 19. század második felére szerte Európában tiltották az előzetes cenzúrát.

A helyzetet ugyanakkor bonyolította, hogy számos – sokszor egyazon országon belül is egymásnak ellentmondó – jogszabály született a sajtó kapcsán a korszakban:

Spanyolországban 1810 és 1883 között legalább tizenöt jelentős sajtótörvényt és rendeletet hirdettek ki, míg 1851-re a francia törvények annyira bonyolulttá váltak, hogy két bíró kiadott egy kézikönyvet segítségül (Goldstein 1989: 39).

Fel kell hívni ugyanakkor arra a figyelmet, hogy bár az előzetes cenzúra jogszabályi tilalma számos országban (például Ausztriában, Németországban, Oroszországban vagy Franciaországban) megjelent, a kinyomtatott lapokat be kellett mutatni az állami hivataloknak a terjesztés megkezdése előtt vagy azzal egyidőben (Barbier & Bertho Lavenir 2004: 75-76). Ezzel – bár papíron cenzúramentes sajtóról beszélhetünk – a sajtószabadság valódi megvalósulása még messze járt a realitásoktól.¹³

13 Ráadásul néhány országban magas összegű lapalapítási kauciót állapítottak meg és speciális adókat is kivetettek, amelyeket rosszabb esetben indirekt cenzúranak, jobb esetben a publikálás megnehezítésének foghatunk fel.

4.4. Változások a 20. században

Így bár igaz, hogy a 19. század végének (szinte) általános fejlődése nem tökéletes, de jó hatással volt a szólás-szabadság helyzetére, a 20. századi történelmi események jelentős változásokhoz vezettek. A cenzúrahelyzet kapcsán e korszak a leginkább kutatott, így jelen írásban inkább csak lezáró jelleggel mutatom be. A 20. század általános európai sajtóhelyzetét ugyanis nehéz röviden megvonni: az ugyanakkor bizonyos, hogy a két világ-háború és a számos kisebb-nagyobb európai konfliktus jelentős mértékben megnehezítette a szólásszabadság teljes körű érvényesülését, és több helyen előtérbe került a háborús cenzúra (Eggleston 1941: 313–323). A két nagy totalitárius birodalom, a náci (Merziger et al. 2019: 135–152) és a szovjet (Kruglikova & Konstantin 2019: 153–171) is élen járt a vélemények politikai elnyomásában. Mindezt tetézte az új médiumok megjelenése, és ahogy Jürgen Wilke (2013: 1) megfogalmazta: „...az átmeneti haladást többször is visszaesések követték. A 20. században az újonnan megjelenő médiát (film, rádió és televízió) is cenzúrázták és ellenőrizték.”

Az Amerikai Egyesült Államok ráadásul más szabályozási utat járt be,¹⁴ mint az öreg kontinens: jogszabályok helyett inkább a bírói gyakorlat alakította ki a szólásszabadság terjedelmét, határait és korlátait. Anélkül, hogy mélyre ásnánk a jogtörténet e fejezeteiben,¹⁵ érdemes Ken Wachsbergert idézni:

A szexuális cselekmények ábrázolásának cenzúrája könyvekből – legyen a választott szó „pornográfia”, „erotika” vagy „obszcenitás” – lenyűgöző utazás hazánk bírósági rendszerén keresztül (idézi Steele 2020: 7).

Így tehát bár a klasszikus sajtócenzúra jelentős mértékben nem befolyásolta az amerikai mindennapokat,¹⁶ egyéb típusú korlátozásokra bőségesen találni példát. A jól ismert McCarthy-érában a kommunista tartalom került célkeresztbe, majd később filmek, képregények és erőszakosnak tartott zeneszámok is elvérezhettek az állami hivatalok szűrőin (Steele 2020: 12–13).

Európában az egész századon átívelő politikai turbulencia a sajtót és a szólásszabadságot sem kímélte, így javulást csak a század második felétől megjelenő európai együttműködés hozott. Az 1989-es rendszerváltások az addigi szovjet befolyás után a kelet-európai államok számára is jobb helyzetet teremtettek, így az internet megjelenése Európában és Amerikában már egy politikai cenzúrától mentes helyzetben történt. A szólás „privatizált” szabályozása így már egy másik történet (Gosztonyi 2021: 13).

5. Összegzés

Denis McQuail a közlés, a hír- és a véleményterjesztés jogának csorbíthatatlanságát, azaz a cenzúra hiányát a kommunikáció szabadságának nagyon egyértelmű feltételeként szabja (McQuail 2003: 151). E kommunikációs szabadság egyáltalán nem volt azonban egyértelmű a történelem során. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kommunikáció történetében az állam által végzett előzetes cenzúra volt a tartalmak nyilvánosságra kerülésének megakadályozására szolgáló leggyakoribb (és jogilag a legszigorúbb) forma, ezért a legtöbbször és a legtöbben mindmáig ezzel azonosítják a cenzúra fogalmát. Ennek diakronikus vizsgálata egyértelműsítette, hogy a regnáló elitek valláskülönbözeti, ideológiai vagy pusztán politikai okokból is sokszor a véleménynyilvánítás szabadsága és a társadalom számára fontos információk betiltása mellett törtek lándzsát. E komplex fogalom fontosabb elméleti és történelmi háttérének bemutatásával érzékelhető válik, milyen sokféle eszközt és cselekvést lehet tartalom megjelenési korlátozásnak tekinteni. A cenzúra különféle formáinak tipizálása és elméleti keretbe helyezése ugyanakkor megmutatja, hogy bár a történelmi formák és események számos tanulsággal szolgálhatnak, a szólásszabadságért folytatott küzdelem a mai napig folyamatos tennivalóval járhat.

¹⁴ A szólásszabadság abszolutista és mérlegelő védelmével kapcsolatos amerikai vitákról lásd Török (2017: 722–725).

¹⁵ Részletesen lásd Beattie (2009: 22–27).

¹⁶ Természetesen a háborús hadicenzúra kivételt jelent ebben a kérdésben, lásd Price (1942: 837–849) és Kelemen (2020: 280–307).

Irodalom

- Andrews, Evan (2015): 7 Things You May Not Know About the Gutenberg Bible. *History*, február 23. (kiegészítve: 2018. augusztus 22.), <https://www.history.com/news/7-things-you-may-not-know-about-the-gutenberg-bible>.
- Atwood, Margaret (2010): Don't tell us what to write. *Index on Censorship*, vol. 39, no. 4, pp. 58–63.
- Bajomi-Lázár Péter (2017): Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 18. évf. 4. sz. 61–79. o.
- Bajomi-Lázár Péter (2006): *Média és társadalom*. Budapest: PrintXBudavár Zrt. & Médiakutató Alapítvány.
- Barbier, Frédéric (2005): *A könyv története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Barbier, Frédéric & Catherine Bertho Lavenir (2004): *A média története. Diderot-tól az internetig*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Barendt, Eric (2007): *Freedom of Speech*. Oxford: Oxford University Press.
- Beattie, Scott (2009): *Community, Space and Online Censorship: Regulating Pornotopia*. London & New York: Routledge.
- Berkowitz, Eric (2021): *Dangerous Ideas. A Brief History of Censorship in the West, from the Ancients to Fake News*. Boston: Beacon Press.
- Blackstone, William (1897): *Commentaries on the laws of England: In one volume, together with a copious glossary of legal terms employed; also, biographical sketches of writers referred to; and a chart of descent of English sovereigns*. St. Paul: West Publishing Co.
- Blasi, Vincent (1995): Milton's Areopagitica and the Modern First Amendment. *Yale Law School Occasional Papers*, https://digitalcommons.law.yale.edu/ylsop_papers/6/.
- Briggs, Asa & Peter Burke (2012): *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig*. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Bunn, Matthew (2015): Reimagining repression: New Censorship Theory and after. *History and Theory*, vol. 54, no. 1, pp. 25–44.
- Busäus, Johann (1664): *Sacros. Concilium Tridentinum: Editio reformata cum indice librorum prohibitorum ex praescripto Concilii*. Cologne: Johann Busäus.
- Carter, Thomas F. (1955): *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*. New York: Columbia University Press.
- Cramer, Frederick H. (1945): Bookburning and Censorship in Ancient Rome: A Chapter from the History of Freedom of Speech. *Journal of the History of Ideas*, vol. 6, no. 2, pp. 157–196.
- Delpiano, Patrizia (2018): *Church and Censorship in Eighteenth-Century Italy. Governing Reading in the Age of Enlightenment*. London & New York: Routledge.
- Eggleston, Wilfrid (1941): Press Censorship. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, vol. 7, no. 3, pp. 313–323.
- Freshwater, Helen (2004): Towards a Redefinition of Censorship. In: Beate Müller: Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age. *Critical Studies*, no. 22. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Frivaldszky János (2016): A politikai véleménynyilvánítás szükségessége, joga és felelőssége a közjó és a jó kormányzás szemszögéből. *In Medias Res*, 5. évf. 2. sz. 297–314. o.
- Goldstein, Robert Justin (1989): *Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth-Century Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Green, Jonathon & Nicholas J. Karolides (2005): *Encyclopedia on Censorship*. New York: Facts on File, Inc.
- Gosztonyi Gergely (2019): „Agyamban kopasz cenzor ül”, avagy a politikai cenzúra története Magyarországon napjainkig. In: Menyhárd Attila & Varga István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2. kötet, A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Gosztonyi Gergely (2021): A közösségi média elterjedése és korai szabályozási kérdései. *Jogtörténeti Szemle*, 23. évf. 2. sz. 9–16. o.
- Hicks, Stephen (2012): Plato on censoring artists, <http://www.stephenhicks.org/2012/01/21/plato-on-censoring-artists-a-summary>.
- Horváth Barna (2003): *A géniusz pere. Szókratész – Johanna*. Budapest: Attraktor.

- Huszt József (1927): Platon eszményi állama. *Széphalom*, 1. évf. 1. sz. 29–48. o.
- Jones, Derek, ed. (2002): *Censorship. A world encyclopedia*. London & New York: Routledge.
- Keane, John (1999): *Média és demokrácia*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Kelemen Roland (2020): Sajtórendészet különleges jogrend idején. *In Medias Res*, 9. évf. 2. sz. 280–307. o.
- Képes György (2015): Felvilágosult abszolutizmus Dániában. In: Tevesz László (szerk.): *Államhatalom és társadalmi autonómia viszonya a nyugati keresztény civilizációban*, 39–58. o. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Képes György (2019): *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kruglikova, Olga & Konstantin Alexeev (2019): The Russian Revolution and the Establishment of the Authoritarian Media System. In: Klaus Arnold, Paschal Preston & Susanne Kinnebrock (eds.): *The Handbook of European Communication History*, pp. 153–171. Hoboken: Wiley Blackwell.
- Laursen, John Christian (2005): Censorship in the Nordic Countries, Ca. 1750–1890: Transformations in Law, Theory, and Practice. *Journal of Modern European History*, vol. 3, no. 1, pp. 100–117.
- Maros Andor (1947): *A cenzúra*. Budapest: Népszava Könyvkiadó.
- Maxwell, David R. (2015): The Nicene Creed in the Church. *Concordia Journal*, vol. 41, no. 1, pp. 13–22.
- McLuhan, Marshall & Quentin Fiore (2012): *Médiamasszázs. Egy rakás hatás*. Budapest: Typotex Kiadó.
- McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Mendel, Toby (2010): *Restricting Freedom of Expression: Standards and Principles*. Centre for Law and Democracy.
- Merziger, Patrick, Gabriele Balbi, Carlos Barrera & Balázs Sipos (2019): Crises, Rise of Fascism and the Establishment of Authoritarian Media Systems. In: Arnold, Klaus & Preston, Paschal & Kinnebrock, Susanne (eds.): *The Handbook of European Communication History*, pp. 135–152. Hoboken: Wiley Blackwell.
- Mester Béla (2003a): A cenzúra és az elmék fölötti uralom. Elmetartalmakra vonatkozó metaforáink gondolatszabadságot érintő következményeiről. *Világosság*, 44. évf. 5–6. sz. 55–63. o.
- Mester Béla (2003b): Néhány sajátos szókép John Milton Areopagiticájában. *Világosság*, 44. évf. 11–12. sz. 33–40. o.
- Mill, John Stuart (1983): *A szabadságról*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Milton, John (1644/2017): Areopagitica. Beszéd Anglia Parlamentjéhez az engedélyhez nem kötött nyomtatás jogáért. In: Reményi Édua & Koltay András (szerk.): *A szólásszabadság káprázata. A szólásszabadság brit, amerikai és francia klasszikusainak szöveggyűjteménye*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Naddaff, Ramona (2002): *Exiling the poets: the production of censorship in Plato's Republic*. Chicago: University of Chicago Press.
- Newth, Mette (2010): Index Librorum Prohibitorum. *Beacon for Freedom of Expression*, http://www.beaconforfreedom.org/liste.html?tid=415&art_id=556.
- Nordin, Jonas (2017–2018): The Swedish Freedom of Print Act of 1776 – Background and Significance. *Journal of International Media & Entertainment Law*, vol. 7, no. 2, pp. 137–144.
- Oppenheim, Charles & Victoria Smith (2004): Censorship in Libraries. *Information Services & Use*, vol. 24, no. 4, pp. 159–170.
- Petley, Julian (2009): *Censorship. A Beginner's Guide*. Oxford: Oneworld Publications.
- Pillari, Anthony (2017): *The Current Juridic and Moral Value of the Index of Forbidden Books*, <http://www.valtorta.org.au/JCL-Thesis-on-the-Index-and-Valtorta.pdf>.
- Price, Byron (1942): Governmental Censorship in War-Time. *The American Political Science Review*, vol. 36, no. 5, pp. 837–849.
- Pruzsinszky Sándor (2014): *Halhatatlan cenzúra*. Budapest: Médiatudományi Intézet.
- Roberts, Margaret E. (2018): *Censored. Distraction and Diversion Inside China's Great Firewall*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosenfeld, Sophia (2001): Writing the History of Censorship in the Age of Enlightenment. In: Daniel Gordon (ed.): *Postmodernism and the Enlightenment. New Perspectives in eighteenth-century French intellectual history*. New York & London: Routledge.

Schwenk, Kim (2020): Lifting the Veil: Abolishing Censorship at the Vatican. *San Diego State University Library*, <https://library.sdsu.edu/scua/new-notable/lifting-veil-abolishing-censorship-vatican>.

Smuk Péter (2019): A kormány beszéde. Az Első Alkotmánykiegészítés paradigma és a „government speech” alkotmányos korlátai az Egyesült Államokban. *Iustum Aequum Salutare*, 15. évf. 4. sz. 47–68. o

Steele, Jennifer Elaine (2020): A History of Censorship in the United States. *Journal of Intellectual Freedom & Privacy*, vol. 5, no. 1, pp. 6–19.

Szoboszlai-Kiss Katalin (2013): A felejthetetlen Szókratész pere. In: Szoboszlai-Kiss Katalin & Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*, 537–552. o. Győr: Universitas-Győr.

Török Bernát (2017): A szólásszabadság védelmének dinamikája. *Magyar Jog*, 64. évf. 12. sz. 721–733. o.

Wilke, Jürgen (2013): *Censorship and Freedom of the Press*. Mainz: Leibniz Institute of European History.

Abstract in English

A typology of censorship in the light of a brief history of political censorship

The history of censorship is as old as the history of mankind, but Hungarian-language summaries of censorship theory and history are currently not in the mainstream of research. There are countless definitions of what exactly censorship is, but there is no uniformly accepted one. The aim of this paper is thus to place the most common form of censorship in a diachronic context, which it does by embedding it in a theoretical and historical context. Drawing on the thousands of cases included in the Green–Karolides and Jones encyclopaedias of censorship, this paper attempts to nuance the colloquial notion of censorship and to construct a typology that can help us understand when and for what reasons various types of content intended for the public were banned in the past. The study will present the main theories of censorship from Antiquity to the end of the 20th century, as well as the ways in which content restriction has been implemented in practice.

Keywords: Areopagitica, Bentham, censorship, economic censorship, freedom of the press, Gutenberg, Index Expurgatorius, Index Librorum Prohibitorium, Mill, Milton, new censorship theory, Plato, political censorship, self-censorship, Sollicita ac Provida, Tindall

Gosztonyi Gergely (PhD) jogász, médiakutató. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végzett, azóta ugyanott tanít: különböző médiajogi, alkotmányjogi, jogtörténeti kurzusokat tart BA-, MA- és PhD-szinteken. Kutatási területe a cenzúra, az alternatív média és a közvetítő szolgáltatók felelőssége. 2015 óta a Monroe E. Price Media Law Moot Court Competition csapat felkészítője. Többször volt az Európa Tanács, a Nemzeti Tehetség Program és a Nemzeti Tehetség Központ szakértője. Több jogi folyóirat szerkesztője.

Egres Dorottya

„Trágárka” a politikai elit ellen

A politikai modortalanság diszkurzív szankcionálása Nagy Blanka ügyében

A gimnazista Nagy Blanka trágár kifejezésekkel üzent a hatalmon lévő politikai elitnek a túlóratorvény ellen rendezett tüntetésen 2018-ban Kecskeméten. Írásomban a politikai kommunikáció területén azonosítható normasértő modortalanság egy esetét tárom fel, kitérve a diszkurzív szankcionálás szituatív és kontextusfüggő jellegére, valamint a politikai elköteleződések általi vezéreltségére. A keretelemzés módszertanát alkalmazva azt vizsgálom, hogyan keretezik és szankcionálják diszkurzív módon a szónoklatot egyrészt a legolvasottabb online sajtóorgánumokban, másrészt azok közösségimédia-oldalain, a megosztott cikkekhez fűzött kommentekben. Kutatásom eredményei szerint a pozitív keretezés esetében a modortalanság támogatása a szónoklat címzettjeihez köthető, a negatív keretezés esetében az elutasítás elsősorban a szónok személyére vezethető vissza.¹

Kulcsszavak: diszkurzív szankcionálás, hírmédia, keretelemzés, közösségi média, modortalanság, Nagy Blanka, trágárság, politikai kommunikáció

Bevezetés: Trágárság a politikai kommunikációban

A trágár szavakat tartalmazó szónoklatok és megjegyzések, illetve a politikai modortalanság megannyi példáját tudnánk felsorolni az utóbbi évekből: felidézhetjük az úgynevezett G-napot, amikor Simicska Lajos üzletember a „geci” kifejezéssel illette Orbán Viktor miniszterelnököt, de Gyurcsány Ferenc egykori miniszterelnök színpalak mögötti „elkúrtuk” kijelentése is említésre méltó. A modortalan politikai kommunikációba beletartozhatnak tiszteletlen, becsmérlő, lekicsinylő, sértő és egyéb megjegyzések, de a verbális megnyilvánulásokon túl megjegyezhetjük például a középső ujjat felmutató gesztust is (Szabó & Farkas 2021). Modortalan megnyilvánulásokat továbbá a politikai kommunikáció mindhárom hagyományos szereplőjétől tapasztalhatunk, tehát politikusoktól és állampolgároktól egyaránt, valamint a különböző médiatartalmakban is. Ezzel egyetemben tapasztalhatjuk a modortalanság diszkurzív szankcionálást is, újfent a politikai kommunikáció mindhárom szereplőjétől. Politikusok, sőt egész pártok fordulnak egymás és szavazóik ellen, a pártos média pedig saját állásfoglalása kíséretében ad hírt az eseményekről.

Írásom témája Nagy Blanka kiskunfélegyházi gimnazista trágár kifejezéseket tartalmazó szónoklata, amely a túlóratorvény elleni, Kecskeméten 2018 decemberében megrendezett tüntetésen hangzott el.² A két kutatási kérdésem pedig a következő: *Hogyan keretezik a gimnazista felszólalását a hírmédiában és a hírmédiumok által a Facebookon megosztott cikkekhez kapcsolódó kommentekben? Hogyan szankcionálják diszkurzív módon a gimnazista felszólalását a hírmédiumok és a kommentelők?* Írásomban először bemutatom Nagy Blanka beszédének részleteit, valamint az azt követő események sorozatát. Ezt követően pozicionálok a gimnazista felszólalását a politikai modortalanság elméletében, kitérve a szándékosság és a diszkurzív szankcionálás szituatív és kontextusfüggő jellegére. A vizsgálati anyag és a keretelemzés módszertanának ismertetése után előbb

1 A kutatás az „Expresszív politikai kommunikáció” (NKFIH FK_131990) projekt támogatásával készült.

2 Nagy Blanka beszéde – Kecskemét, 2018. XII. 21., https://www.youtube.com/watch?v=pVIC9fvALnw&ab_channel=TamasSZERB.

a sajtóorgánumban azonosítható pozitív, semleges és negatív keretezést, valamint a média részéről történő diszkurzív szankcionálás jellegzetességeit vizsgálom, majd a híryanagok közösségi médiában megosztott posztjaihoz fűzött kommenteket elemzem.

A kutatásom eredményei szerint a pozitív keretezés esetében a modortalanság támogatása a szónoklat címzettjeire vezethető vissza, a negatív keretezés esetében a diszkurzív szankcionálás pedig elsősorban a szónok személyére. A trágár kifejezések használatának elítéléséhez a médiában Nagy Blanka iskolai teljesítménye, az állampolgárok által írt kommentekben pedig a tanuló élet- és munkatapasztalatának hiánya társul. Az eredmények relevanciája egyrészt megmutatkozik abban, hogy a média keretezése és beszédmódja miként tükröződik a posztokhoz fűzött kommentekben, másrészt abban, hogy a politikai kommunikáció különböző ágensei milyen indokokra hivatkozva minősítik normasértőnek az egyes megnyilvánulásokat.

Szabó Gabriella és Farkas Xénia (2021) a politikai modortalanság elméleti alapjait tárgyaló tanulmányában kijelölte a lehetséges empirikus elemzések kereteit, illetve azt, hogyan lehetne a modortalanság politikai kommunikáció kutatását – egyebek között kommunikációtudományi megállapításokra támaszkodva – továbbfejleszteni. Elemzésem célja egy esettanulmány bemutatásán keresztül hozzájárulni a modortalanság és a politikai kommunikáció komplex kapcsolatának kutatásához, tehát egy változatos diszkurzív módokon szankcionált eset visszajáról történő felfejtése alapján hozzátenni a politikai modortalanság szakirodalmához.

„Üzenem annak a bajszos fasznak...”: Nagy Blanka szónoklata a kecskeméti tüntetésen

2018. december 20-án Kecskeméten tüntetést tartottak a túlórátörvény ellen. A tüntetésen felszólalt Nagy Blanka 19 éves kiskunfélegyházi gimnazista, a Móra Ferenc Gimnázium tanulója. Beszéde arról vált ismertté, hogy lezárásként azt üzentte „annak a bajszos fasznak és az összes fideszes képviselőnek – legyen kecskeméti, félegyházi, szegedi vagy bárhonnán –, hogy álljon hátrébb eggyel, és bassza arcon magát”. Emellett a Fideszt „undorító, alattomos, ocsmány és fertőző járvány”-nak nevezte, valamint azt állította, hogy „ez az undorító tolvajbanda, ez a mocskos oligarchakormány bezsebeli magát a nyugdíjas éveire, maga meg nyugdíjasként csak nyomorogni fog”.³

A gimnazista felszólalása azonban nem lett a politikai vagy a médianapirend domináns eleme a tüntetést követő napokban – Magyarország legolvasottabb online sajtóorgánumai közül egyedül a 444 adott róla hírt az esemény másnapján. Nagy Blankáról és felszólalásáról akkor kezdett el aktívabban cikkezni a média, amikor a Móra Ferenc Gimnázium január 8-án nyilatkozatot adott ki, amelyben elhatárolódott a lány szónoklatától. Az iskola közleményének szó szerinti idézését azért tartom fontosnak, mert rámutat vizsgálatom központi kérdésére, a beszédesemény stílusáról alkotott ítéletek és a beszéd tartalmának kapcsolatára. Az iskola Facebook-oldalán írta meg, hogy „tiszteltben tartja a véleménynyilvánítás és a politikai hovatartozás szabadságát ... azonban elhatárolódik a rendezvényeken bármely tanulónk által képviselt méltatlan retorikai stílustól, és kommunikációtól”.⁴

Úgyszintén 2019 januárjában jelent meg egy cikk a 24.hu hírportálon,⁵ amelyben a Klubrádió egyik adásáról számoltak be. A Klubrádió *Szósztátyár* című műsorának adásában Kálmán László és Nadasdy Ádám nyelvészek Egressy János nyelvészhallgató társaságában a trágárság témáját boncolgatták, Nagy Blanka ügyének apropóján. A hallgató ekkor leplezte le a gimnazista beszédének egyik trágár részletéről, hogy az nem más, mint egy filmes utalás egy adott célközönségnek. Az „álljon hátrébb eggyel, és bassza arcon magát” (“Take a step back and literally fuck your own face!”) hangzatú felszólítás ugyanis a Trópusi vihar (*Tropic Thunder*) című filmben hangzott el, méghozzá a Tom Cruise által alakított rendező karakterétől, egy érzelmileg felhevült pillanatban.

3 444: Gimnazistától ilyen dühös beszédet még nem hallhattunk a Fideszről, 2018. XII. 21., <https://444.hu/2018/12/21/gimnazistától-ilyen-duhos-beszedet-meg-nem-hallhattunk-a-fideszről>.

4 Index: Elhatárolódott tanulójuk tüntetésen elhangzott felszólalásától a kiskunfélegyházi iskola, 2019. I. 8., https://index.hu/belfold/2019/01/08/elhatarolodott_tanulojuk_nagy_blank_tuntetes_felszolalasa_kiskunfelegyhazai_iskola/.

5 24.hu: Nagy Blanka egy kultfilmből idézett Ádernek, 2019. I. 17., <https://24.hu/belfold/2019/01/17/nagy-blanka-egy-kultfilmbol-idezett-adernek/>.

A diák azt állította, hogy az utalás a tüntetés fiatalabb közönségének szólt, akik körében a Ben Stiller és Robert Downey Jr. főszereplésével készült alkotás kultuszfilmmé nőtte ki magát 2008-as megjelenése óta.

2019 januárjában nemcsak a gimnázium állásfoglalását ítélték hírértékűnek az online sajtóorgánumok. Egy héttel később Bayer Zsolt saját műsorában fogalmazta meg véleményét a tanulóról. Bayer Zsolt publicista, az Echo TV-n futó *Bayer Show* házigazdája, a Fidesz egyik alapítója, a Magyar Érdemrend lovagkeresztjének tulajdonosa. Bayer Zsoltról ismert, hogy évek óta szokása olyan stílusban nyilatkozni közügyekről és közéleti szereplőkről, amely sokak számára sértő a vulgáris és trágár kifejezések miatt.⁶ A publicista január 13-ai műsorában úgy fogalmazott, hogy: „Ő a mi kis Blankánk, a jövő politikusszönya, ugye, aki ha gimnazista, akkor maximum 18 éves lehet, és már egy igazi, kretén, barom állat. És még csak 18 éves!”

Szintén január 15-én jelent meg a konzervatív bulvárlap, a Ripost címlapján a hír, miszerint „Több tárgyból bukásra áll, gyakran lóg az iskolából a mocskos szájú diáktüntető”.⁷ A cikkben ugyan nem közölték az információ forrását, de a hírt átvették egyéb kormányközeli lapok is, mint például az Origó. Nagy Blanka tagadta a vádakat, illetve azt állította, hogy bizonyítványát tudja felmutatni bizonyítékként. A kormánykritikus média szerint ez az akció politikai támadásként és karaktergyilkossággként, a gimnazista lejáratásaként volt értelmezhető.⁸ Nagy Blanka később perre vitte a rágalmozás ügyét, és több kormánypárti, a hírt átvevő sajtóorgánumnak kártérítést kellett neki fizetnie.

Modortalanság a politikai kommunikációban

Nemcsak a politikusok és az üzletemberek részéről tudunk példákat hozni modortalan politikai kommunikációra. Érdemes szót ejteni a magyar politikában megjelenő fiatalokú diáktüntetőkről is, ugyanis a fiataloknak egyrészt az erőteljes részvétele a politikában, másrészt a politikai apátiájuk időről-időre témává válik. Éppen Nagy Blanka kecskeméti felszólalásának apropóján gyűjtötte össze a hvg.hu az elmúlt évek emlékezetesebb eseteit, részletezve a diáktüntető aktivizmusával kiváltott politikai reakciókat az egyes pártok, kormányok részéről.⁹ Kiemelték, hogy a nyilvános szónoklatok és az egyéb politikai felhangú cselekedetek megítélése a politikai elköteleződés szempontjából megosztó, valamint politikai önvédelmet indít el még a legmagasabb hatalmi pozícióban lévők esetében is. A politikai önvédelem pedig diszkurzív szankcionálással társul. A szakirodalomban is olvasható, hogy a politikai ellenoldal felől érkező modortalanságot más mércével mérjük, arra érzékenyebbek vagyunk (Szabó & Farkas 2021).

A modortalan kifejezésmód a legtöbbször arra vezethető vissza, hogy a megnyilatkozó ignorálni, bántani, megalázni szándékozik nyilatkozatának alanyát, általánosságban véve a tekintélyét kívánja megkérdőjelezni (Szabó & Farkas 2021). Kutatásomban a politikai kommunikáció hagyományos szereplői közül a civil ágensre fókuszálok, illetve egy olyan esetre, amelyben az ágens a nyilvánosság előtt folytatott modortalan politikai kommunikációt, és amelynek célszemélyei vezető politikusok voltak. Nagy Blanka felszólalása aszimmetrikus kommunikációs helyzetként (Szabó & Farkas 2021) értelmezhető, ugyanis ő hatalmi szempontból hátrányos helyzetben van a beszédének alanyaihoz, de még Bayer Zsolthoz képest is. A civil megszólalók nyilvánosság előtti modortalansága sok esetben arra vezethető vissza, hogy céljuk a politikai mozgósítás. Ebből a szempontból előnyösnek tekinthető modortalan nyilatkozatuk, ugyanakkor fennáll annak a veszélye – ahogy ezt Nagy Blanka és egyéb civil aktivisták esetében is tapasztalhattuk –, hogy politikai támadás célpontjává válnak.

6 Keresztény Értelmiségiek Szövetsége: Személyesen Bayer Zsoltnak, 2017. VII. 28., <https://www.keesz.hu/szemelyesen-bayer-zsoltnak>.

7 Ripost: Több tárgyból bukásra áll, gyakran lóg az iskolából a mocskos szájú diáktüntető, 2019. I. 15., <https://ripost.hu/politik/bozot/tobb-targybol-bukasra-all-gyakran-log-az-iskolabol-a-mocskos-szaju-diaktunteto-287542/>.

8 Mércé: Nagy Blanka ötös témazáróval vágott vissza a kormány médiának, 2019. IV. 2., <https://merce.hu/2019/04/02/a-pertvesztett-kormanymedia-nagy-blanka-ellenorzojebol-kozol-reszleteket/>.

9 Hvg.hu: Összeomlás, mellőzöttség, fideszes karrier? Mi vár Nagy Blankára? 2019. I. 23., https://hvg.hu/itthon/20190123_Iskolavaltas_mellozottsag_fideszes_karrier__mi_var_Nagy_Blankara.

A politikai modortalanság kategorizációjának szempontjából felmerül a kérdés, hogy vajon a gimnazista beszéde szándékos kommunikációs aktusnak tekinthető-e. Szabó és Farkas (2021) a normák megsértésének négy forgatókönyvét különíti el: az egyikbe tartoznak azon szándékolt és szélesebb nyilvánosságnak címzett kijelentések, amelyek esetében a beszélő tudatában van a normasértés tényének. Ebből kifolyólag a beszélőről feltételezhető, hogy stratégiai megfontolásból cselekszik, a közönségéből érzelmeiket akar kiváltani, ahogyan maga megfogalmazza érzéseit. Egy másik típus esetében a sértett fél felszólalásából bontakozik ki a normasértés megvitatása, amelyet a modortalanságot kifejező beszélő elutasít. A Nagy Blanka kecskeméti beszédéről szóló híradásokat olvasva megállapítható, hogy a politikai kommunikáció érintett szereplői a szándékoltság kérdésében eltérő álláspontokat alakítanak ki. A gimnazista maga úgy nyilatkozott, hogy őt csak az érzelmek ragadták el, trágár megjegyzéseit nem tervezte meg előre, ugyanakkor a kormányközeli média arról cikkezett, hogy a lány már egy korábbi tüntetésen is ugyanazokat a kijelentéseket, csak más címzett irányába tette a nyilvánosság előtt.¹⁰ Fontos továbbá azt is megjegyezni, hogy Nagy Blanka és a beszéd minősített címzettjeinek esetében nem a sértett felek követelték meg a normasértés beismerését és a bocsánatkérést, tehát nem maga Áder János, hanem a címzettekhez politikailag közel álló Bayer Zsolt fogalmazott meg hasonló stílusú ellentámadást. A gimnazista beszédére utólag visszatekintve persze könnyű lenne azt mondani, hogy az szándékos volt, egy bizonyos választott stratégia része, hiszen az utóbbi években láthattuk, ahogyan Nagy Blanka elindította politikai pályafutását. Ennek alapján azonban téves lenne megállapítani, hogy milyen motivációkkal bírt a diáktüntető 2018 decemberében, és a trágár kifejezések nem csak a lelkiállapotáról vagy hirtelen felindulásáról árulkodtak.

Ennek a kutatásnak azonban nem célja az, hogy pszichológizáló magyarázatot adjon Nagy Blanka kommunikációs aktusára. Ehelyett a reakciók vizsgálatára helyezem: a trágár beszédnek a média és az állampolgárok általi keretezésére, valamint annak diszkurzív szankcionálására. A politikai kommunikáció szereplőinek részéről történő megítélés mindenképpen szituatív és kontextusfüggő (Herbst 2010, Benson 2011: 26), ahogyan ezt majd a szankcionálás módjainak esetében látni is fogjuk. A kontextusfüggés azt jelenti, hogy nem a kutatói normativitás határozza meg a normasértés tényét és módját, hanem a közösség reakcióinak feltárásán keresztül válik elemezhetővé. A közösségi bírálatot nemcsak a bírálók személye, hanem az is befolyásolja, hogy ki volt a megszólaló, hol és mikor (mire adott válaszként) hangzott el a beszéd. A média és a Facebookon kommentelők értékítéletét továbbá meghatározza az is, hogy milyen politikai korszakban van Magyarország; a kontextust a két ciklus óta kétharmaddal kormányzó pártszövetség, illetve az erre válaszként született szintén trágárnak mondható OIG mozgalom jelenti.

A vizsgálati anyag és a módszertan: keretelemzés

Kutatásomban a keretelemzés módszertanával vizsgálom a hírmédiában megjelent cikkeket és a sajtóorgánumok Facebook-oldalain megosztott cikkekhez fűzött kommenteket. Elemzésemhez azokat a hírportálokat választottam ki, amelyek Nagy Blanka felszólalásának idején Magyarország leglátogatottabb online hírmédiáiban között szerepeltek.¹¹ A leglátogatott hat hírportál a következő: Index, 24.hu, Origó, hvg.hu, 444.hu, atv.hu; ezek közül egyetlen egy tekinthető a vizsgált időszakban kormánypártinak (Origó).¹² A hírmédiák weboldaláról azokat a 2018. december 20-a és 2019. január 31-e között megjelent cikkeket válogattam ki, amelyek tartalmazták a 'Nagy Blanka' kifejezést. A hat hétre kiterjedő megjelenések kiválogatása összesen 44 cikket eredményezett. Ezek közül azonban nem került mindegyik cikk megosztásra a hírmédiák Facebook-oldalain, ezért a kommentek összesen 40 bejegyzés alól származnak.

Keretezni egy témát annyit tesz, mint a valóság egy aspektusát kiugróvá tenni. A keretek megfogalmazzák, mit tekintünk problémának, azonosítják a probléma okait és következményeit, morális értékítéleteket tesznek, valamint

10 Origó: Kiderült: egy előző tüntetésen szó szerint ugyanazt az ocsmány kifejezést használta Trágárka, 2019. I. 25., <https://www.origo.hu/itthon/20190125-nagy-blanka-minosithetelen-hangnem.html>.

11 A Digitális Közönségmérés Tanács adatai alapján, <https://dkt.hu/>.

12 A magyar média elmúlt tíz éve, 2020. <https://atlo.team/media2020/>.

megoldást kínálnak fel a problémára (Entman 1993). A keretelemzés a médiakutatás területén kívül számos diszciplínát hódított meg, úgymint a nyelvészetet, a politikatudományt, a public relations-t és a társadalmi mozgalmak elméletét (Van Gorp 2007). A keretelemzés által meghódított diszciplínák változatossága módszertani sokféleséget eredményezett, amely sokszínűség a keretek konceptualizálásában és operacionalizálásában érhető tetten.

Dietram A. Scheufele (1999) létrehozott egy tipológiát, amely a keretek konceptualizálási és operacionalizálási változatosságát rendszerezi. A tipológiába rendezés két dimenzió mentén történik: először is a keretezési folyamat besorolása alapján (médiatartalmak elemzése vagy a médiatartalmakat fogyasztók interpretációjának vizsgálata), másodsor pedig a keretek mérése nyomán (független vagy függő változóként való felfogásuk). Az első dimenzióban a média keretei az újságírók hírszerkesztésének feleltethetők meg, a közönség egyéni keretei pedig a befogadói értelmezésnek. Scheufele (1999) tanulmányában Donald R. Kinder és Lynn M. Sanders munkásságát (1990) veszi alapul, akik rámutatnak a keretek felfogásának kettősségére, miszerint a keretek egyaránt módjai a hírek prezentálásának és felfogásának. Kereteknek tekinthetők egyrészt a politikai diskurzusba beágyazott eszközök, másrészt pedig az elme belső struktúrái. Scheufele tipológiájában a média kereteinek vizsgálata elsősorban a szövegben megfigyelhető részekre fókuszál, azaz Kinder és Sander első értelmezésére vezethető vissza, miközben a befogadók keretezésének vizsgálata nagyobb hangsúlyt helyez az egyéni jelentéstulajdonítási folyamatokra, azaz az imént említett második keretfelfogásra. Az üzenetek annál hatásosabbak, minél inkább rezonálnak a média és a közönség értelmezései az adott témában. A függő változókat vizsgáló kutatásokban a hangsúly a keretek kialakulását befolyásoló tényezőkre helyeződik (például a gazdasági és az ideológiai okokra), a független változó elemzése pedig a keretezés hatásaival kapcsolható össze. Scheufele tipológiájának jelentősége abban rejlik, hogy a különböző dimenziók mentén elhelyezkedő kutatások más-más kérdésekre keresik a választ, sokszor eltérő módszertani lépéseket alkalmazva, egymás érvényességére azonban nem cáfolnak rá.

A keretelemzés paradigmájának rendszerezésére tett kísérletek ellenére a módszertant rendszerint a szubjektivitás kritikájával illetik, elsősorban a kvantitatív módszerekkel összehasonlítva. Egy ennél is szélsőségesebb álláspontot képvisel Hans-Bernd Brosius és Peter Eps (1995), akik szerint a keretezés mindössze egy metafora, amely nem fordítható le kutatási kérdésekre. Robert M. Entman (1993) azonban hívta fel arra a figyelmet, hogy a kvantitatív tartalomelemzéssel szemben a keretelemzés alkalmazásával elkerülhető, hogy egy kijelentés pozitív és negatív változatát hasonlóképpen kiugrónak és hatásosnak tekintse a kutató. A keretelemzés érdekessége az interpretációk felfedezésében rejlik, ugyanis a keretek nem kizárólag a szöveg tulajdonságai, hanem a kiugróság a szöveg, a feladó és a befogadó, valamint a kulturális közeg interakciójában értelmezhető. Jóllehet a kiugróság valószínűsége növelhető olyan módszerekkel, mint az információk elhelyezése és ismétlése, értelmezéséhez hozzátartozik azonban, hogy azok illeszkedjenek a befogadó már létező kognitív sémáiba, azaz kereteibe. Paul D'Angelo (2002) érvelése szerint a médiakutatási módszerek kompetitív terepén a keretelemzés küldetése abban áll, hogy egyaránt alkalmazza a tartalomelemzés és a diskurzuselemzés módszereit a keretek azonosításához.

Kutatásomban arra támaszkodom, hogy a keretelemzést mint médiaelemzési módszertant alkalmazva a hírek szerkesztése és értelmezése dinamikus folyamatként fogható fel, amelyben a perspektívák ütközése figyelhető meg. A továbbiakban a vizsgálatom során egyaránt kitérek a Scheufele (1999) által említett első dimenzió egészének elemzésére (a médiatartalmakra és egyéni keretezésekre egyaránt), valamint a második dimenzióban a keretekre független változóként tekintek, azaz arra helyezem a hangsúlyt, hogy a keretezés hatására a politikai kommunikáció szereplői miként vélekedhetnek a modortalanságról.

„Hányas tanuló mondhatja azt a fideszeseknek, hogy basszák arcon magukat?”

– Keretezés a médiában

A hat vizsgált sajtóorgánium cikkei a Nagy Blanka felszólalását követő hat hétben a következő témák köré rendeződtek: a gimnázium elhatárolódott a beszéd stílusától, a kormánypárti média beszámolt az iskolai teljesítményről, Bayer Zsolt válasza, Nagy Blanka válasza Bayer Zsoltnak, Gulyás Gergely szerint arányos volt Bayer reakciója, az ellenzéki női politikusok védelmükbe vették a gimnazistát. Ezen felül a hírmédia beszámolt a túlóratorvény elleni januári tüntetésekről, amely cikkekben visszautaltak a kecskeméti szónoklatra. A vizsgált

periódusban az elemzett médiumok egyikében sem tárgyalták, hogy Nagy Blanka a kecskeméti beszédében mit kritizált a túloratórvényvel kapcsolatban, tehát a tartalomról szóló híradás teljes mértékben a háttérbe szorult a stílusról folytatott diskurzussal szemben. A két kulcsszó, amit tehát szükséges elkülöníteni, a téma és a keret. A keretek strukturálják és szervezik a témákat, illetve az azokról alkotott értelmezéseinket (Pan-Kosicki 1993, Reese 2007).

A médiatartalmak keretelemzése során az operacionalizációt a következőképpen végeztem el: A cikkeket pozitív, semleges és negatív keretekbe soroltam. Ahhoz, hogy a három keret közül minden cikket be tudjak egyetlen keretbe sorolni, egyrészt a szövegben olyan explicit módon azonosítható elemeket kerestem, amelyek a szónoklat trágárságának értékítéletét tartalmazták, másrészt pedig olyan szövegelemeket neveztem meg, amelyek közvetetten hordoznak bírálatot a modortalanságot illetően. Ezen utóbbi elemek közé tartoznak a Nagy Blankára és beszédére utaló elnevezések (például gimnazista, dühös beszéd), valamint a trágár kifejezések idézése és egyéb trágár kifejezések használata. Fontos azonban megjegyezni, hogy a hírmédiának feladata az eseményekről szóló tudósítás, tehát Nagy Blanka trágár kifejezéseinek átvétele nem feltétlenül jelenti azt, hogy a sajtóorgánium normává emelné a modortalanságot.

A médiatartalmak keretelemzésének eredménye szerint mindösszesen két cikk tárgyalta pozitív keretben Nagy Blanka modortalanságát. A pozitív keretezés esetében egyrészt azonosítható a felszólalás explicit támogatása, másrészt pedig a trágár kifejezések átvételéhez társul a kormányközeli média Nagy Blanka elleni támadásának szarkasztikus tálalása. Az első cikk a hvg.hu-n jelent meg „Mi értelme van ennek az egésznek?” címmel 2019. január 20-án.¹³ A cikk fókuszában nem Nagy Blanka története áll, hanem a tüntetések, illetve a rendszer általi hiteltelenítés és ellehetetlenítés. A cikkben elhangzik azonban a kijelentés, hogy „jól tette, amit tett”. A kijelentés ugyan meglehetősen tágra értelmezhető, mégis a kontextus ismeretében vonatkoztatható a kecskeméti tüntetésen elmondott felszólalás támogatásaként. A második pozitív keretezésként azonosított cikk az Indexen jelent meg „Hányas tanuló mondhatja azt a fideszeseknek, hogy basszák arcon magukat?” címmel január 16-án.¹⁴ A cikk beszámol a „propagandalapok” Nagy Blanka elleni „támadásáról”, valamint szarkasztikus hangnemben felhívja arra a figyelmet, hogy a kormánypárti média azt nem közölte, hogy milyen bizonyítvány jogosít fel egy diákot a politikai véleményformálásra. Az Indexen akkoriban szokásos műfaj volt az olvasótábor véleményének felmérése, amikor is szavazásra buzdították az embereket. Nagy Blanka kiemelt médiafigyelmet kapó két trágár kifejezése közül az egyik szerepel a címben („basszák arcon magukat”), a másik pedig a szavazás kérdésében jelenik meg („Milyen bizonyítvánnyal mondhatja azt valaki a köztársasági elnökre, hogy bajszos fasz?”). A sajtóorgánium esetében elmondható, hogy a trágár kifejezéseket idézőjel vagy eufemizálás nélkül vette át, tehát nem tartotta azokat diszkurzív módon szankcionálandónak, továbbá a szarkasztikus hangnem is azt támasztja alá, hogy a médium nem állt ki a gimnazistát elutasítók és támadók mellett.

A negatív keretezést az alapján azonosítottam, hogy a cikkeken explicit módon elítélték Nagy Blanka modortalanságát, valamint a szónoklatot és magát a gimnazistát is becsmérő szavakkal illették. A negatív keretezés kizárólag az Origó, tehát az egyetlen kormánypárti médium cikkeiben került azonosításra, a vizsgált időszakban megjelent, a témát boncolgató mindkét írásukban. A kormánypárti hírportál első megjelent cikke¹⁵ ironizáló hangvételen számol be a gimnazista iskolai teljesítményéről, hivatkozva a Ripost írására. A kecskeméti tüntetésen elhangzott beszéd trágár kifejezéseit eufemizálva idézik („basszák arcon magukat”). A szónoklatot úgy értékelik, hogy a gimnazistának „differenciálatlan trágárságözőn hagyta el a száját”, személyére pedig úgy utalnak, hogy „minden idők legtrágárabb diáktüntetője” és az „immár túlkoros handabandázó”. A hírportál második cikkének témája a beszéd megtervezettsége volt.¹⁶ Értékelésük szerint a „mocskolódo

13 Hvg.hu: Mi értelme van ennek az egésznek? 2019. I. 20., https://hvg.hu/itthon/20190120_Mi_ertelme_van_ennek_az_egesznek.

14 Index: „Hányas tanuló mondhatja azt a fideszeseknek, hogy basszák arcon magukat?” 2019. I. 16., https://index.hu/mindekozben/poszt/2019/01/16/hanyas_tanulo_mondhatja_azt_a_fideszeseknek_hogy_basszak_arcon_magukat/.

15 Origó: Az újabb ellenzéki hős: több tárgyból bukásra áll, és iskolába is alig jár a trágár diáktüntető, 2019. I. 15., <https://www.origo.hu/itthon/20190115-tobb-tantargybol-bukasra-all-folyton-log-az-iskolabol-a-tragar-diaktuteto.html>.

16 Origó: Kiderült: egy előző tüntetésen szó szerint ugyanazt az ocsmány kifejezést használta Trágárka, 2019. I. 25., <https://www.origo.hu/itthon/20190125-nagy-blanka-minosithetelen-hangnem.html>.

szövegéről ismertté vált” gimnazista, a Pesti Srácok idézett elnevezése szerint „Trágárka”, „minősíthetetlen, trágár hangnemben” vitte véghez „tudatos akcióját” Kecskeméten. Összességében tehát megállapítható, hogy az esetet negatívan keretező két médiatartalom a trágár kifejezést eufemizálta (egy betűt egy más karakterrel helyettesített), valamint a beszédet és a beszélőt egyaránt bíráló és elutasító hangnemben mutatta be.

A semleges keretezés értelmében a cikkekben Nagy Blanka felszólalását normává nem emelik, de nem is szankcionálják. A híryanagok jelentős többsége, összesen 40 cikk tárgyalta az eseményt semleges keretben. Idézetek Nagy Blankától, Bayer Zsolttól, illetve egyéb politikusoktól és közszereplőktől (például Gulyás Gergelytől, Bencsik Andrásról, Péterfalvi Attilától) rendszeresen megjelentek a cikkekben – ahogy ez a hírmédia részéről bevett technika, sőt elvárás –, és több cikkben szó szerint, tompítás nélkül idézik a gimnazista két legtrágárabbnak vélt megjegyzését is. Tehát a kétségbe vont kifejezések teljességében való leközlése önmagában nem feltétlenül jelent megerősítést és kiállást Nagy Blanka trágár beszéde mellett, ezért az ezen idézeteket tartalmazó cikkek nem pozitív keretezésként kerültek azonosításra. A gimnazistát és beszédét pozitív színben feltüntető kifejezések hiányában ezek a médiatartalmak semleges keretezésként lettek megnevezve. Az ide sorolt híryanagokban Nagy Blankára „gimnazistaként”, „tanulóként”, „diáklányként” hivatkoznak, aki „dühös” vagy „kemény” beszédet mondott Kecskeméten.

„Beszédstílust miért kritizál az akinek a szájából szar folyik folyamatosan?”:

Keretezés a kommentekben

A kommentek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a hozzászólások nagy része – nem meglepő módon – nem Nagy Blankára és modortalanságára vonatkozik, hanem a politikai rendszer és a különböző pártok bírálatát tartalmazza, valamint anekdotikus érvelések kíséretében egymás sértegetését. Ebben a tanulmányban nem tudom a nagyjából 14 ezer kommentet kvantitatív elemzésnek alávetni, ezért a figyelmet a diszkurzív szankcionálást és a modortalanságot érintő jellegzetességekre fordítom. A pozitív, semleges és negatív keretek azonosítása során ugyanazokat az explicit és implicit elemeket kerestem a kommentekben, mint a hírmédia cikkeinek esetében. Elsőrendű volt a trágár szónoklat explicit támogatása vagy elutasítása. Fontos megjegyezni, hogy a kommentekben előforduló trágár kifejezések (akár a gimnazista beszédében előforduló, akár egyéb szavak) nem utaltak arra, hogy a kommentelő elítélné vagy támogatná a történetet, ahogy ez a következő hozzászólás esetében is megfigyelhető: „Annyi esze van, hogy a kancsal ribancból csak a kancsált kéri ki magának ....”¹⁷ Ez a komment megerősíti a modortalanság megítélésének kontextusfüggőségét.

A hírmédia cikkeivel ellentétben a kommentek sokfélesége rámutat arra, hogy megannyi tényező befolyásolhatja a diszkurzív szankcionálást. A modortalan politikai kommunikáció szakirodalma szerint modortalannak az minősül, amit az egyén annak észlel. Az észlelést pedig befolyásolják olyan tényezők, mint például az illető szociodemográfiai háttere, személyisége, politikai attitűdjei, médiafogyasztási szokásai (Kenski et al. 2020). Ezzel egyetemben nemcsak a befogadó szempontjából egyénfüggő az ítéletalkotás, hanem mérvadó a modortalan megnyilatkozást elkövető szociodemográfiai háttere is – Nagy Blanka esetében kifejezetten a nem, az életkor és az iskolai végzettség. A kommentekben történő keretezés és a diszkurzív szankcionálás vizsgálata alapján a következő tényezők játszhatnak közre a hozzászólásokban azonosítható pozitív, semleges és negatív keretekben: a beszéd nyilvánosság előtt zajlott, a szónok egy fiatal, még tanuló lány volt, aki a hatalmon lévő politikai elit és a kormány intézkedései ellen szólalt fel, és akit később állítólagos iskolai teljesítménye miatt bíráltak. Beszédének egyik címzettje egy közjogi méltóság volt (Áder János), aki Nagy Blankával szemben egy idősebb, több élettapasztalattal bíró férfi.

A hírmédia cikkeiben azonosított negatív keretezés esetében Nagy Blankát és modortalanságát a tanulmányi eredményei alapján ítélik el. Ezzel szemben a kommenteknek elenyésző része foglalkozik a gimnazista állítólagos érdemjegyeivel vagy lógásával, a hangsúly elsősorban tanuló mivoltára helyeződik, másodsorban pedig korára

17 Lásd <https://www.facebook.com/Indexhu/posts/2389472531086038>.

és nemére. A negatív keretezésként azonosítható kommentek döntő többsége azért ítéli el a gimnazistát, mert nem rendelkezik munka-, sőt élettapasztalattal sem: „Ő már csak tudja...gimnazista léttére már annyit,de annyit dolgozott...főleg túlórában...pff..”¹⁸ A kommentek kisebb hányada szintén nem önmagában a trágárságot vagy a munkatapasztalat nélküli, a túlóratörvény elleni nyilvános kiállást ítéli el, hanem azt, hogy az egy fiatal lánytól hangzott el: „A gyerekeknek igazuk van, és ne is hagyják magukat. Azért egy kicsit szomorú vagyok, hogy egy szép, fiatal lány szájából ilyen szavakat hallok.”¹⁹

A hírmédia cikkeivel összehasonlítva a kommentek nagyobb hányadában azonosítható pozitív keretezés. Érdekes módon azonban itt a hangsúly nem a szónok tulajdonságaira és körülményeire helyeződik, mint a negatív keretezés esetében, hanem arra, hogy kik voltak a modortalanság címzettjei. A kommentelők azért támogatják Nagy Blankát, mert a kormánypárt ellen szólalt fel: „Szükségünk van a NAGY BLANKÁKRA – és minden rendszert váltani akaró POLGÁRRÁ!!!”²⁰ Továbbá azért értékelik a gimnazista stílusát helyénvalónak, mert ilyen politikai körülmények között csak ez a hangnem alkalmas autentikus és hatásos üzenetek megfogalmazására: „Ezekkel a rohadékokkal már csak így lehet beszélni. Igazad van Blanka!”²¹

A semleges keretbe kerültek besorolásra azok a kommentek, amelyek relativizálják Nagy Blanka modortalanságát, ugyanakkor nem fejeznek egyértelműen ki sem elutasítást, sem támogatást. Ahogyan azt korábban kifejtettem, a gimnazista felszólalására hasonlóan megosztó hangnemben válaszolt Bayer Zsolt, illetve Bencsik András is.²² A hozzászólók szerint kettős mércét tapasztalni a két megnyilvánulás esetében: „Beszédstílust miért kritizál az akinek a szájából szar folyik folyamatosan?”²³ A hozzászólók továbbá megerősítik, hogy ez ilyen stílusú kifejezőmód általános, ezért sincs igazuk a gimnazistát trágársága miatt támadóknak: „Itt soha senki sem káromkodik? Egyem a kis álszent szíveteket.”²⁴

Összességében a kommentek elemzésének eredményei szerint megannyi különböző indoklás azonosítható Nagy Blanka elutasítását és támogatását illetően, amiben közrejátszik Bayer Zsolt válasza is. A politikai polarizációból kiindulva azonban hibás lenne azt a következtetést leszűrni, hogy a Bayer Zsolt modortalanságának elítélése egyet jelent Nagy Blanka trágárságának támogatásával, mivel ők ketten eltérő politikai attitűdökkel rendelkeznek. Megfigyelhető ugyanis, hogy a publicistát éppen azért ítélik el, mert a Magyar Érdemrend lovagkeresztjének tulajdonosaként, valamint felnőtt férfiként nyilvánul meg a sokak számára normasértő stílusában, ami egy fiatal lánnyal szemben kiváltképp elfogadhatatlan. Ez is alátámasztja, hogy nemcsak a befogadó szempontjából egyénfüggő a modortalanság értelmezése, hanem abban közrejátszik a szónok személye is.

Érdeemes továbbá számba venni, ahogyan a kommentekben megfigyelhető bírálatok tükrözik a hazai hatalmi beszédpozíciókat, kifejezetten a munka értékére és a nők helyére vonatkozókat. Politikai vezetők esetében sem ritka, hogy időről-időre képviselői pozíciójuk előtti munkatapasztalatuk, illetve annak hiánya válik beszédtemává. Mindemellett általánosságban is gyakran hangoztatott nézet, hogy valakit akkor lehet komolyan venni, ha már „letett valamit az asztalra”. A nők ellen irányuló szexualizáló és kirekesztő beszédmód pedig a jelenleg hatalmon lévő politikai elit változatos diszkurzív megnyilvánulásai miatt rendszeresen kerül a média napirendjére és válik a közbeszéd részévé.

Végezetül pedig érdemes figyelmet fordítani arra a számos hozzászólásra, amely igazat ad Nagy Blankának és egyetért a beszéd tartalmával, a stílusát mégis elítéli. Egyesek szerint a Móra Ferenc Gimnázium reakciója is ekképpen értelmezhető: „Azért azt nem árt tisztázni, hogy az iskola nem a vélemény szabadságot vonta kétségbe, hanem az alpári stílustól határolt el.”²⁵

18 Lásd <https://www.facebook.com/444.hu/posts/2213776038684142>.

19 Lásd <https://www.facebook.com/444.hu/posts/2213776038684142>.

20 Lásd <https://www.facebook.com/hvghu/posts/10158057687208532>.

21 Lásd <https://www.facebook.com/444.hu/posts/2213776038684142>.

22 Lásd [atv.hu](http://www.atv.hu): Keményen beleszállt Bencsik András Nagy Blankába, 2019. I. 18., <http://www.atv.hu/belfold/20190118-kemenyen-beleszallt-bencsik-andras-nagy-blankaba>.

23 Lásd <https://www.facebook.com/hvghu/posts/10158038612423532>.

24 Lásd <https://www.facebook.com/Indexhu/posts/2381660455200579>.

25 Lásd <https://www.facebook.com/hvghu/posts/10158022448583532>.

Következtetések

Írásomban a Nagy Blanka által elmondott, trágár kifejezéseket tartalmazó szónoklat keretezését és diszkurzív szankcionálását vizsgáltam a hírmédiában, valamint a Facebookon megosztott cikkekhez fűzött kommentekben. Kutatásomban a politikai kommunikáció állampolgári ágensének modortalan megnyilvánulásának megítélését vizsgáltam. A negatív keretezés esetében azonosítható, a trágárságot elítélő indokok a két ágens részéről eltérőek voltak: amíg a kormánypárti média a gimnazista modortalanságát iskolai teljesítménye miatt szankcionálta, a kommentekben domináns értékítélet az élet- és munkatapasztalat hiányára vezethető vissza. A negatív keretezésként azonosított tartalmak továbbá a szónok személyét (tulajdonságait, körülményeit) helyezték előtérbe, a pozitív keretezésként azonosított hozzászólásokban a támogatás a szónoklat címzettjéhez társult, tehát a kommentelők a rendszer ellen való felszólalás miatt álltak ki a gimnazista mellett. Ez azonban a keretelemzés szakirodalmát figyelembe véve nem jelenti azt, hogy az állampolgárok részéről hozzáfűzött kommentekre ne hatott volna a politika és a média hatalmi beszédmódja. A politikai modortalanság szakirodalmát illetően pedig az esettanulmány rámutatott arra, hogy milyen okokra hivatkozva ítélik normasértőnek az egyes megnyilvánulásokat.

Nagy Blanka tüntetésen elmondott szónoklatát, illetve annak stílusát nem kapta fel a fősodró média, mindössze hetekkel később, a gimnázium állásfoglalását követően került napirendre az eset. Azonban a tüntetés utáni hat hétben egyetlen vezető sajtóorgánium sem számolt be arról, hogy az eseményen Nagy Blanka milyen kritikával illetve a túlóratörvényt, ehelyett a szónoklat stílusára fókuszáltak. Maga Nagy Blanka is megjegyezte, hogy „elvitte a fókusz a beszédről, hogy sokan csak a nem szalonképes szavakat emelték ki”.²⁶ Felmerül a kérdés, hogy mi lehet az oka a késleltetett híradásnak és a politika napirendjére történő felvételnek. Korábbi verbálisan agresszív tüntetők példái alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a diszkurzív szankcionálás elidegeníthetetlen a politikai erőviszonyoktól és a pártpolitikától. További kutatási irányt jelenthet ennek részletesebb vizsgálata, illetve annak, hogy a támogatás és az elítélés mennyiben függetleníthető a trágárság megítélésétől, és vezethető vissza a beszélő, a címzett és a közönség politikai attitűdjeire.

Szintén további empirikus kutatás alapjául szolgálhat az a kérdésfelvetés, miszerint valóban képes lehet-e egy-egy modortalan megnyilvánulás a politikai kommunikáció bármelyik résztvevőjétől arra, hogy olyanok számára is vonzóvá tegye a politikát, akiktől idegen a politika modoros beszédmódja, ugyanakkor ismerős és kedvelt ez a politikában szokatlan stílus (Lu & Gall Myrick 2016). Vizsgálatra érdemes, hogy ez okozhat-e hosszú távú attitűdváltozást vagy az argumentatív repertoár gazdagodását (Cappella, Price & Nir 2002), és nem csak egy-egy ügyre vonatkozó rövidtávú érdeklődést.

Irodalom

Benson, Thomas (2011): The Rhetoric of Civility: Power, Authenticity, and Democracy. *Journal of Contemporary Rhetoric*, vol. 1, no. 1, pp. 22–30.

Brosius, Hans-Bernd & Peter Eps (1995): Prototyping through Key Events: News Selection in the Case of Violence against Aliens and Asylum-seekers in Germany. *European Journal of Communication*, vol. 10, no. 3, pp. 391–412, <https://doi.org/10.1177/0267323195010003005>.

Cappella, Joseph N., Vincent Price & Lilach Nir (2002): Argument Repertoire as a Reliable and Valid Measure of Opinion Quality: Electronic Dialogue During Campaign 2000. *Political Communication*, vol. 19, no. 1, pp. 73–93, <https://doi.org/10.1080/105846002317246498>.

D’Angelo, Paul (2002): News Framing as a Multiparadigmatic Research Program: A Response to Entman. *Journal of Communication*, vol. 52, no. 4, pp. 870–88, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2002.tb02578.x>.

---

26 Lásd atv.hu: Nagy Blanka az ATV-ben: „Nem bántam meg semmit”, 2019. I. 18., <http://www.atv.hu/belfold/20190118-nagy-blanka-az-atv-ben-nem-bantam-meg-semmit>.

- Entman, Robert M. (1993): Framing: Toward a Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, vol. 43, no. 4, pp. 51–8, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>.
- Herbst, Susan (2010): The Powerful—if Elusive—Nature of Civility. In Susan Herbst (ed.): *Rude Democracy: Civility and Incivility in American Politics*, pp. 1–30. Philadelphia: Temple University Press.
- Kenski, Kate, Kevin Coe & Stephen A. Rains (2020): Perceptions of Uncivil Discourse Online: An Examination of Types and Predictors. *Communication Research*, vol. 47, no. 6, pp. 795–814, <https://doi.org/10.1177/0093650217699933>.
- Kinder, Donald R. & Lynn M. Sanders (1990): Mimicking Political Debate with Survey Questions: the Case of White Opinion on Affirmative Action for Blacks. *Social Cognition*, vol. 8, no. 1, pp. 73–103, <https://doi.org/10.1521/soco.1990.8.1.73>.
- Lu, Yangin & Jessica Gall Myrick (2016): Cross-cutting Exposure on Facebook and Political Participation: Unraveling the Effects of Emotional Responses and Online Incivility. *Journal of Media Psychology*, vol. 28, no. 3, pp. 100–110, <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000203>.
- Pan, Zhongdang & Gerald M. Kosicki (1993): Framing Analysis: An Approach to News Discourse. *Political Communication*, vol. 10, no. 1, pp. 55–75, <https://doi.org/10.1080/10584609.1993.9962963>.
- Reese, Stephen D. (2007): The Framing Project: A Bridging Model for Media Research Revisited. *Journal of Communication*, vol. 57, no. 1, pp. 148–154, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2006.00334.x>.
- Scheufele, Dietram A. (1999): Framing as a Theory of Media Effects. *Journal of Communication*, vol. 49, no. 1, pp. 103–122, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1999.tb02784.x>.
- Szabó Gabriella & Farkas Xénia (2021): Libernyákok és OIG. Modortalanság a politikai kommunikációban. *Politikatudományi Szemle*, 30. évf. 1. sz. 60–81. o., <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.60>.
- Van Gorp, Baldwin (2007): The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In. *Journal of Communication*, vol. 57, no. 1, pp. 60–78, <https://doi.org/10.1111/j.0021-9916.2007.00329.x>.

Abstract in English

The discursive sanctioning of political incivility in the Blanka Nagy case

Blanka Nagy, a high school student spoke up at a protest organised against the Hungarian overtime law in 2018. In her speech, she uttered profanities against the ruling political elite. This paper explores a case of incivility that broke the norms of political communication, while discussing the context-dependency and politically motivated nature of discursive sanctioning. It employs the methodology of frame analysis and studies how the most visited news media outlets and the comments under the news articles shared on social media framed and discursively sanctioned the high schooler and her profanities. Its findings suggest that the positive framing of the incivility can be tied to the addressees of the speech, while the negative framing can be connected to the attributes of the speaker.

Keywords: Blanka Nagy, discursive sanctioning, framing, incivility, news media, political communication, profanity, social media

Egres Dorottya egyetemi tanársegéd a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Filozófia és Tudománytörténet Tanszékén. Kutatási területe az érvelélmélet és a politikai kommunikáció. Disszertációját (*Makroszkóp alatt Paks II vitája: Argumentatív stratégiák és koalíciók az atomenergia diskurzusában*) 2021-ben védte meg az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskolájában.

Német Szilvi

A főáram elfoglalása – politikai agitáció és posztmodern képi eszközök

Az internetes mémek egy lehetséges kultúrtörténete

A tanulmány az internetes mémek kultúrtörténetével és politikai célú felhasználásával foglalkozik. Történeti áttekintésen keresztül mutatja be, hogy az online kommunikációt ma meghatározó képpalkotó technikák már az avantgárd óta részét képezik a különböző művészeti és társadalmi mozgalmak eszköztárának. A szöveg példákon keresztül elemzi azokat a vizuális stratégiákat, amelyek a múlt század folyamán elsősorban baloldali projektekhez kapcsolódtak, majd kitér arra a fordulatra, amelynek eredményeként ugyanezek az eszközök az ezredfordulót követően már a jobboldali mozgalmak kibontakozását (is) elősegítik az online nyilvánosságban.

Kulcsszavak: internetes mém, kisajátítás vizuális kultúra, médiahasználat, művészeti és társadalmi mozgalmak, politikai diskurzus, posztmodern

Bevezető: Kulturális paradigmák és a politikai beszéd

Az utóbbi időben egyre inkább előtérbe került a kérdés, hogy milyen kulturális paradigmák tartják fogva a politikai beszédet az online térben. Az egyes munkák eltérő hangsúllyal adnak számot a médiafelületeken uralkodó moralizáló-szentimentális, szubverzív-ironikus hangvétel vagy éppen az Új Őszinteség¹ térhódításáról (Nagle 2017, Schleusener 2018, Sokolov & Shabrova 2020), függően attól, hogy milyen kulturális hagyományokhoz kapcsolódnak, és aktuálisan milyen politikai oldalak igyekeznek tőkét kovácsolni alkalmazásukból. A téma egyik meghatározó szerzője, Angela Nagle (2017) például a transzgresszió kulturális paradigmáját vezette vissza de Sade márki írásaiig, majd ennek a keresztény értékeket megtagadó anti-moralitásnak a jeleit mutatta ki a mai online jobboldalon, így az alt-right mozgalomban.

Tanulmányomban én is az internetes kommunikációt meghatározó posztmodern trendek eredetét és a politikai diskurzusban játszott szerepét vizsgálom, az új média képi fordulatának megfelelően azonban elsősorban a vizuális kultúra területén. Posztmodernen azokat a stratégiákat értem, amelyek az új létrehozása helyett már létező jelek és jelentések eltérítésére, médiaszövegek kannibalizálására és dekonstruálására vagy éppen nihilista kinevetésére irányulnak, ezáltal hozva létre egyfajta kettős beszédet vagy metanyelvet. Ha az internetes mémekre gondolunk, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy ez a regiszter ma milyen mértékben hatja át az online politikai kommunikáció egészét. Az is jól látszik, hogy a témával foglalkozó kutatások nagy részében kizárólag az online jobboldal eszközeként jelenik meg.

---

¹ Az úgynevezett „Új Őszinteség” (*New Sincerity*) viszonylag új kulturális paradigma, amelynek megjelenése a posztmodern válságával van összefüggésben. Alexander Sokolov és Polina Shabrova (2020) szerint az Új Őszinteség szükségszerűen jelenik meg a posztmodern ironia kifulladásával, ugyanakkor maga a fogalom különböző kontextusokban más-más megfogalmazással tűnik fel, és használatát illetően sem alakult ki konszenzus. David Foster Wallace amerikai író szerint például azért kell az Új Őszinteségnek felváltania az ironiát, mert ez utóbbi kizárólag negatív funkcióval rendelkezik: dekonstruálja a létező kultúrát, de nem ültet semmi újat a helyébe. Az Új Őszinteség mint kulturális trend elméleti megalapozásához hozzájárult Christy Wampole 2012-ben megjelent esszéje („How to Live Without Irony”), manapság pedig azoknak a kulturális normáknak a leírására használják, amelyek a közösségi médián az én újfajta (és a magánszféra minden korábbi határát áthágó) kitárulkozását jelölik.

A dada jelentőséget az a tulajdonsága határozza meg, hogy a domináns kultúrával szembeni ellenállást teljes egészében a jelek rendszerén belül hajtotta végre. Több mint fél évszázaddal előlegezve meg a későbbi posztmodernt, a kulturális kódok ellen folytatott támadását egyenértékűnek tételezte azzal, amit egy forradalom hajt végre a gazdasági berendezkedésen (Schaffner 2006): „Az ember úgy bontja fel a már kialakult képi egységeket, mint ahogy más megkísérelte feloldani az állam régi jogi formáit” (Hausmann 1982: 43).

A dada nem határozta meg magát se mozgalomként, se politikai csoportosulásként, mégis előképet nyújtott az ellenállás szimbolikus formájának, amely a világ „örületére még nagyobb örülettel felel” (Anderson-Horecny 2019: 3). Az ehhez társuló vizuális kifejezőmódokkal – mint a fotómontázs és a kontextusváltásokra építő *ready-made* – pedig formálisan is mintát teremtett.

A dada kísérleteire ösztönzően hatott a fotográfiának a nyomtatott sajtóban való egyre szélesebb körű megjelenése, amely megfelelő mennyiségben szolgáltatott alapanyagot a komikus hatás eléréséhez a kivágott képek és szövegek egymás mellé helyezésével (Merjian 2020). Ezt illusztrálják a legismertebb berlini dada művészek, John Heartfield és George Grosz szatirikus fotómontázsai, amelyek például az *Arbeiter Illustrierte Zeitungban* jelentek meg. Ahogy az 1. és a 2. kép mutatja, ezek a munkák a sajtóban előzetesen már publikált fotókat hasznosították újra, tehát olyan képeket, amelyek már eleve a közvélemény befolyásolására születtek (Zervigon 2012). A jelentések alapvető felforgatásával azonban egyfajta ideológiai korrekciót hajtottak végre azokon a fényképeken, amelyekből készültek, egyszerre téve gúny tárgyává a korszak politikusait, az uralkodó politikai állapotokat (AM Zehnhoff 1988) és tárva fel a korabeli média hamisságait:

Azoknak a fényképeknek a felhasználásával, amelyek a burzsoá vagy fasiszta sajtóban előzetesen már megjelentek, vagyis ismertek voltak a közönség előtt, Heartfield arra törekedett, hogy megváltoztassa a források eredeti jelentését azáltal, hogy egy új összefüggésbe helyezte őket más fényképekkel. Ezt a hatást gyakran az arányok manipulálásával és hatásos csattanók elhelyezésével érte el (Gough 2009: 138).

Az így létrejövő „agitált” (izgatott) képeknek, – ahogy monográfusa, Andrés Mario Zervigon (2012) nevezi Heartfield montázsait – politikai meggyőzőerőt az azonnali, „dinamitként robbanó” érzelmi válaszok kölcsönöztek. A hatást tehát nem hosszú értekezésekkel érte el (Merjian & Rugnetta 2020), hanem olyan mozgalmas kompozíciókkal, amelyek láthatóvá tették azt az erőszakot, amelyet az eredeti képeken elkövetett:

Fényképtöredékeket tulajdonított el és állított egymás mellé úgy, hogy azok megdöbbenő új jelentéseket tárjanak fel, hasonló módon ahhoz, ahogy egy ügyes vitázó a napi politikai érveket állítja szembe egymással, hogy felfedje a machinációkat az ismerős beszéd mögött (Zervigon 2012: 6).

Játékosság, kisajátítás és eltérítés: a szituacionizmus

A dada programjában – mint a művészeti avantgárdban általában – fontos szerepet kapott a művészet és az élet határainak lerombolása, amelyben a kreativitás már nem egy specializált tevékenységet jelent, hanem a mindennapok részévé válik. Ha törekvéseiben nem is ért el maradéktalan sikert,² a művészeti gyakorlat közösségivé formálását a második világháború után a francia *szituacionisták* (*L'Internationale situationniste*, 1957–1972) kísérelték meg (újra) általános kulturális paradigmává emelni. A művészekből és értelmiségiekből álló Szituacionista Internacionálé (Sz. I.) egy olyan kulturális és politikai programot képviselt, amely a „forradalmi

---

² Ahogy Debbie Lewer (2011) kifejti, a dadaisták az agitátor funkcióját is sikeresen az ellentétébe fordították azáltal, hogy szlogenjeik és gesztusaik – jellemzően és szándékos módon – privát kommunikációkba zárultak, amit egyrészt a Dada Club exkluzivitása, másrészt a társaság belső poénok és álnevek, személyes kódok iránti rajongása biztosított.

ellenállásmód elméletét és gyakorlatát” egyszerre képes kidolgozni. Működésében két típusú kritikai hagyomány ért egybe: a kommunizmus, amely egyenlőséget követelt, illetve a bohém, amely különbséget (Wark 2011).

A szituacionisták szubverzió iránti igénye meghatározta politikai művészetüket, amely célul tűzte ki a mindennapi élet – a bürokrácia, a funkcionalitás, a passzív fogyasztás – reprezentációk alóli felszabadítását. Hatásuk az 1968-as a franciaországi általános sztrájk alatt érte el tetőpontját, amely során elméleteik gyakorlati megvalósulását láthatták beteljesülni a munka alól felszabaduló tömegek kreatív kibontakozásában. Ahogy Peter Wollen (1989) megjegyzi, a szituacionisták hatását érezni lehetett az utcákat ellepő pamfleteken,³ grafitiken, posztereken és szlogeneken, amelyek szinte kizárólag az általuk létrehozott propaganda ihletésére születtek.

Az ellenállási formák és eszközök között a szituacionisták kitüntetett helyet tulajdonítottak azoknak a gyakorlatnak, amelyek az ismert jelentések „kisajátítását” és „eltérítését” (*détournement*) vették alapul:

Az eltérítés a kulturális kifejezés létező eszközeit használja fel, a mozitól a festményekig mindent. ... Olyan kommunikációt hoz létre ... amely immár saját kritikáját tartalmazza (Debord 1963: 164).

Az eltérítés egyszerre bíztat a kulturális termelés szabad felhasználására (plagizálásra és kisajátításra), és mossa el a szerzőiség határait azáltal, hogy már nem tudni, kihez tartozik az eltérített kép, film vagy szöveg. Az eltérítés tulajdonképpen egy olyan tevékenységet jelöl, mint az automatikus írás: bárki végezheti, hiszen elérhető mindenki számára (Kauffmann 2002):

A *détournement* nemcsak a tehetség új aspektusainak felfedezéséhez vezet, hanem ezen túl minden társadalmi és jogi egyezménynek is ellene megy, és nem mulasztja el, hogy erőteljes kulturális fegyverként álljon a valódi osztályharc szolgálatában. Termékeinek olcsósága a nehéztüzérség, amely áttöri a megértés kínai falát (Debord & Wolman 1956).

Számos példa jelzi, hogy a szituacionisták – élükön Guy Debord-ral – miként képzeltek el a kulturális termékek eltérítését: így D. W. Griffith *Egy nemzet születése* című filmjét egy hangszávon egészítették volna ki, míg a metró folyosóján lévő reklámhirdetéseket vagy a közkezen forgó pornográf fényképeket szövegbuborékokkal látták volna el. Ami azonban létre is jött – egész utcák rendeltetészerű használatának „eltérítésén”⁴ vagy a filmes kísérleteken túl –, az nagyszót a képregény műfaján keresztül valósult meg (lásd a 3. képet). Ahogy Adrian Paylor (2020) írja, a szituacionisták a nyugati gondolkodás talán első olyan filozófiai áramlatát képviselik, amely elméletei propagálásában ekkora hangsúlyt helyez erre a műfajra. A képregények rendkívüli népszerűségük révén válhattak alkalmas közvetítővé, ami összefüggésben állt kétes reputációjukkal is. A leginkább azonban az az érv szólt használatuk mellett, hogy – már ismerős formátumként – alkalmasnak mutatkoztak az elképzelések kifejezésére úgy, hogy azt „bármelyik munkás megérthette” (Viénet 1967). A képregény kockáin a szituacionisták a modern társadalom kritikáját fogalmazták meg, akkor is, ha ehhez az első számú fogyasztói társadalomtól, Amerikától kellett kölcsönözniük. Ez azonban nem jelentett ellentmondást nézeteik és az azokat lefordító vizuális propaganda között:

Bármely elem, függetlenül attól, hogy honnan származik, felhasználható új kombinációk készítéséhez. ... amikor két tárgy egymás mellé kerül, függetlenül attól, hogy az eredeti összefüggéseik milyen távol esnek egymástól, mindig kialakul egy kapcsolat. ... Két érzésvilág kölcsönhatása vagy két független kifejezés egymással szembe állítása felülírja az eredeti elemeket, és egy nagyobb hatékonyságú szintetikus szerveződést hoz létre. Bármilyen felhasználható (Debord & Wolman 1956).

³ Például a szituacionisták által használt képregény-formátumot az Enragés elnevezésű, radikális diákcsoport is átvette.

⁴ Ez a szituáció az 1968-as eseményekre utal, amelyek során Párizs utcáin a kávézóasztalok rendeltetésükkel ellentétben a bariád forradalmi funkcióját töltötték be (Andreotti 2002).

3–4. kép: Eredeti Charlie Brown (Peanuts) képregények, 1968. február 11. és 29.

Forrás: <https://www.gocomics.com/peanuts/2021/06/10>

5. kép: „Eltérített” Charlie Brown képregény

az 1968. június 23-ai francia parlamenti választásokra utaló szöveggel

A kultúra megzavarása: culture jamming. Egy posztmodern baloldali mozgalom

A szituacionisták társadalomkritikai munkái a fogyasztói társadalom minőségileg új szakaszának leírásával foglalkoztak, amelyben a javak termelését felváltotta a látványok előállítására. Az Sz. I. szellemi vezetője, Guy Debord sokat hivatkozott főművében, *A spektákulum társadalmában* (1992) mutatott rá ennek az állapotnak a következményére: a valóság reprezentációvá fokozódik, az egyéni autonómia megszűnik, amennyiben az uralmon lévő rendszer által felmutatott képek határozzák meg a társadalom alapvető viszonyait, igényeit, szükségleteit. Az ellenállásnak így szükségszerűen a látványok területén kell létrejönnie, amennyiben maga a társadalom is látványként van megszervezve. Ez a felismerés a nyolcvanas és a kilencvenes évek úgynevezett *culture jamming* mozgalmában éledt fel újult erővel, összefüggésben az ezekben az évtizedekben berobbanó liberalizációs és privatizációs törekvésekkel. A *culture jammerek* antikapitalista és antikonzumerista üzenetekkel igyekeztek megzavarni az élet minden területét átható vállalati térnyerést, erőforrások híján azokon a felületeken, amelyeket maguk a cégek helyeztek ki. A culture jamming kifejezést 1984-en használta először a San Francisco-i elektronikus zenei formáció, a Negativland (Sandlin & Milam 2008), a későbbiekben azonban a kanadai Adbusters

magazin utcai akciói és kiadványai nyomán vált ismertté széles körben. „A »*culture jamming*« olyan cselekvési stratégia ma, mint amilyenek a polgárjogok voltak a hatvanas, a feminizmus a hetvenes és a környezetvédelmi aktivizmus a nyolcvanas években” – jelentette ki Kalle Lasn, a magazin alapítója (idézi Irzik 2011: 139).⁵

Az 1989-től kiadott és a mai napig aktív Adbusters a culture jamming mozgalom zászlóshajója (Heath & Potter 2005).⁶ Elméletének és gyakorlatának középpontjában az a meggyőződés áll, hogy a vállalatok reklámtevékenysége következtében a társadalmat olyan mértékben szövi át a propaganda és a hazugság, hogy végső soron a kultúra is ennek a hatalmas ideológiai rendszernek a kiszolgálójává vált. A culture jammerek célja ennek megfelelően az, hogy szó szerint „megzavarják” a kultúrát: átfordítsák a kapitalista üzeneteket, és tútelítsék a csatornákat, amelyeken azokat propagálják. Az Adbusters akciói javarészt analóg módon zajlottak, így az utcára kihelyezett óriásplakátokat, hirdetések, vállalati logókat és szlogeneket vették célba. Ezt egészítették ki a magazin oldalain közölt „hamis” hirdetésekkel, amelyeket az egyes cégek nevében adtak fel.

A culture jamming – írja Joseph Heath és Andrew Potter (2005) – a politikai aktivizmus hagyományos formái helyébe olyan ellenállási formát ültetett, amely szimbolikus gesztusokkal avatkozik be a látvány logikájába. A szimbolikus ellenállás pedig azzal van elfoglalva, hogy „kisajátítson és alternatív összefüggésekbe helyezzen kulturális szimbólumokat, és jelentésüket átfordítsa az eredeti diskurzus kritikájába” (Wettergren 2009:2):

Az Adbusters a reklámok felforgatásán keresztül (*subvertisements*) a populáris kultúra jelentéseivel játszik, illetve ad új értelmet nekik, így olyan multinacionális vállalatok ikonográfiájának is akár, mint a McDonald's, a Nike, az Absolut Vodka, a Tommy Hilfiger, a Calvin Klein és még sokan mások (Duncombe 2002: 369).

Az Adbusters olyan médiaformátumokat használ, amelyek a nézőknek már eleve ismerősök, illetve a fogyasztói tudatuk részei; ezeket fordítja saját javára. A reklámok eltérítésével megzavarja a domináns reprezentációkat, hogy felfedje a vállalatok tevékenységének káros társadalmi, környezeti, kulturális vagy etikai következményeit. Az Adbusters úgy csalja alternatív üzenetekkel való interakcióba a nézőit, hogy közben az egy domináns médiahasználatként tűnik fel (Sandlin & Milam 2008: 332).

Tevékenységük legismertebb és legsikeresebb példái nem meglepő módon mind vizuálisak, hiszen egy „feje tetejére állított” reklámkép azonnali hatással van a nézőjére, míg egy szöveg elolvasása, egy film megnézése vagy egy zene meghallgatása összehasonlíthatatlanul időigényesebb (LeVine 2017). A képekbe kódolt üzeneteken keresztül „szemiotikai hadviselést”⁷ Kalle Lasne (1999, 2012) mémháborúnak nevezte, ezzel a kifejezéssel utalva a korszakban divatos kultúraelméletekre,⁸ amelyek a gén fogalmának mintájára igyekeztek meghatározni

5 Az Adbustersnek mégsem a kilencvenes években sikerült igazán mozgalommá szerveződnie – az olyan kampányokkal, mint a Buy Nothing Day vagy a TV Turnoff Week –, hanem a 2008-as válságot követően, az Occupy Wall Street révén (lásd még Milner 2013).

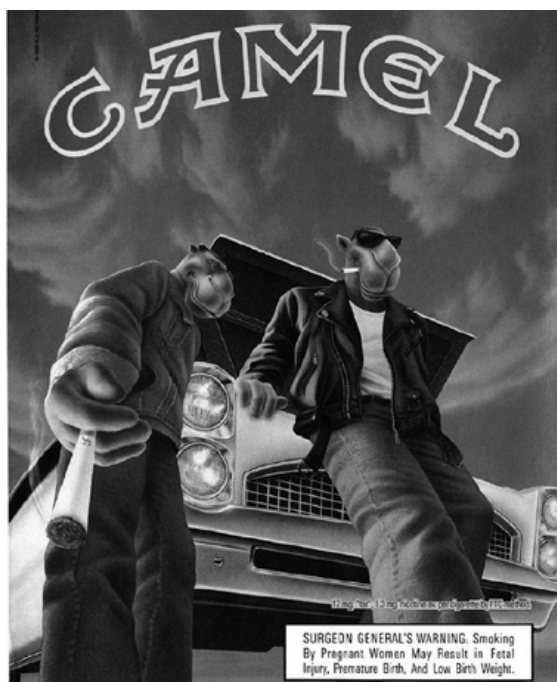
6 Több olyan mozgalom tartozik az ernyőfogalom alá, amelyet a *culture jamming* közös stratégiája köt össze, példa erre a kilencvenes évek dohányellenes lobbija. Ahogy Joseph Winters (2020) megjegyzi, a nagy dohánycégek hatalmát jogi és akadémiai szervezetek, valamint NGO-k törték meg a kilencvenes években, ugyanakkor a dohányzással kapcsolatos társadalmi vélekedések megváltozásában, amely ezeket a lépéseket megelőlegezte, nagy része volt a *culture jammerek* munkájának is. A culture jamming mozgalmakról lásd Wettergren (2009).

7 Más néven „gerillaszemiotika”. A kifejezést Mark Dery kultúrakritikus használta először azokra a művészeti/protesztakciókra, amelyek a médiaszabotázs különféle formáit alkalmazták (például a kalózádiók, a hirdetőtáblák kreatív „vandalizálása”, a számítógépes hackek stb.). Közös jellemzőjük az, hogy a jelentésadás domináns gyakorlatait úgy támadják, hogy közben nem szüntetik meg őket (Tietchen 2001).

8 Richard Dawkins evolúcióbíológus *Az önző gén* (1976) című könyvében a darwini „gén” mintájára nevezte el „mémnek” azt az evolúciós egységet, amely az emberi fajban a kulturális változás ágense. Dawkins szerint a mémek a génekhez hasonló módon szerveződnek – felépítésüket, átörökítési és túlélési folyamataikat és termékenységüket tekintve –, biológiai kód helyett azonban kulturális információ átadásáért felelnek. Elméletében mémnek tekinti a dallamokat, a népszerű szóhasználatot, a tudományos elképzeléseket, a divatot, egyes építészeti megoldásokat, de az olyan absztrakt koncepciókat is, mint isten. Később Richard Hofstadter és Daniel C. Dennet a dawkinsi mémmetaforát már egy újabb, általuk átfogalmazott nem metaforikus olvasatban tárták a tudományos közönség elé mint aktív, szándékkal bíró ágens. A fogalom szintén Dennet fordításában érkezett meg az Egyesült Királyságba, ahol a sajtó munkatársai nagyban hozzájárultak jelentésének kiterjesztéséhez és más kontextusokba való átültetéséhez.

a kultúra elemi egységeit, amelyek „elméről elmére terjednek”. A mémeknek ez a vulgáris elképzelése arra a kérdésre kereste a választ, hogyan képesek gondolatok kiválasztódni, megragadni és fennmaradni. Lasne elbeszélésében például azok a culturejamming-akciók, amelyek a dohánylobbi ellen irányultak, létrehozták és elterjesztették a társadalomban az úgynevezett „dohányzásellenes mémeket” – a reklámképeken keresztül –, amelyek végül felülkerekedtek azokon a mémeken, amelyek a dohányzás mellett álltak ki (lásd a 6–8. képet).

6. kép: Joe Camel, a Camel cigaretta márka reklámarca 1988 és 1997 között

7. kép: Subvertising: Joe Chemo a dohányzás elleni subvertising egyik jellegzetes karaktere a '90-es évekből

8. kép: Álreklámok (vizuális détournementek) az Adbusterstől (2011/96)

Forrás: <http://magzdb.org/>

A culture jamming tehát – ahogy elődei is – a kisajátítás, az újrahasznosítás, a jelentések eltérítésén keresztül gyakorolt kritikát, amely felszabadító élményt jelentett azok számára, akik az egyirányú kommunikációs térben nem élvezhették eddig a „visszabeszélés” vagy a jelentésadás privilégiumát. Christine Harold azonban felhívta a figyelmet ugyanezeknek a taktikáknak a negatív oldalára, kiemelve, hogy az üzenetek eltorzítása, a kettős kódolás vagy ahogy a „jamming” szó sugallja, a zajkeltés egy megváltozott kulturális klímában könnyen más célok szolgálatába állítható (idézi Winters 2020).

„Hijacking culture”: neonáci populáris kultúra? Egy posztmodern szélsőjobbaldali mozgalom⁹

A kulturális fősodor átvételének és eltérítésének azok a taktikái, amelyekkel a tanulmányom eddigi fejezeteiben foglalkoztam – a kolláztól a *détournement*-en át a *culture jamming*ig – különböző progresszív mozgalmak kommunikációs eszköztárához tartoztak. A 2010-es évekre azonban ezek az eszközök és az őket kísérő retorikai és vizuális modalitások a szélsőjobbaldali online mozgalmak médiahasználatában is megjelentek. Ez az „arculatváltás” (Fielitz & Ahmed 2021) egy globális folyamatba ágyazódik (Mudde 2019), és elmozdulást jelent az ideológia 20. századi történetéhez kapcsolódó, nemzetiszocialista jelképeket idéző nyelvezetétől (Miller-Idriss 2018). Ahogy Maik Fielitz és Reem Ahmed (2021) jobbaldaliradikalizmus-kutatók megjegyzik, a humor, az ironia és a médiaképes megjelenés ma már a szélsőséges mozgalmak egyik legfőbb fegyvere a kisebbségekkel szemben,¹⁰ amelynek játékos hangvétele¹¹ a szélsőséges pozíciókat leplezi el. A digitális korban egy sikerre törő társadalmi mozgalom nem engedheti meg magának, hogy ne legyen szórakoztató és részvételi¹² – teszik hozzá –, ezt a leckét pedig az említett mozgalmak jól megtanulták.

A kortárs jobboldal újjászervezésében – ahogy a hatvanas évekbeli elődjeik számára is – a baloldal inspirációként jelent meg. A két oldal „történeti” együttmozgása a múlt század közepén jött létre, azzal, hogy a Gramsci által megfogalmazott „metapolitikát”, vagyis az elképzelések és a kulturális értékek társadalmi diffúzióját kezdték el a mélyreható, hosszútávú politikai átalakulások eredőjének tekinteni (Mondon & Winter 2020). Másképp fogalmazva ez annak a felismerését jelenti, hogy:

...a politikai hatalomhoz elsősorban nem a választásokon vagy erőszakos utcai összecsapásokon keresztül vezet az út, hanem annak megváltoztatásával, amit az emberek elfogadható világnéppnek tekintenek. A kultúrának pedig, legyen szó a nyomtatott sajtóról, a tévéről, a rádióról, a színházról, az irodalomról, a festészetről vagy az internetről, kiemelt szerepet tulajdonítottak a természetesnek vett nézetek formálásában és ezen keresztül a társadalom irányításában (Bar-On 2016: 35).

9 Itt elsősorban az amerikai alt-right és a pán-európai identitárius mozgalmak politikai kommunikációját vizsgálom. Az alt-right a nyíltan fehér szegregacionalista és fehér nacionalista mozgalmak új hullámának megnevezése, amely változó mértékben öleli fel az rasszokkal összefüggésben felmerülő intelligenciahányados, az európai demográfiai és civilizációs hanyatlás, a kulturális dekadencia, a kulturális marxizmus, az antiegalitarianizmus és az iszlamizálódás témáit. A vele rokon identitárius mozgalom egy olyan páneurópai szélsőjobbaldali mozgalom, amely az európai emberek és az európai származású népek kultúrához és területekhez való kizárólagos jogát hangsúlyozza.

10 Hozzátevé, hogy az alsóbbrendűnek ítélt ellenfelével szemben alkalmazott lekicsinylő „humor” egyáltalán nem idegen a jobbaldali szélsőségektől (Fielitz & Ahmed 2021), az új média és az ironikus-szatirikus kommunikatív stílus használata azonban a „háttérből az előtérbe mozdította” ezeket a diskurzusokat a polgárjogi konszenzus utáni korszakban (Greene 2019).

11 „Az emberek többsége számára nem komfortosak olyan tartalmak, amelyek vitriolos, dühös, nem-ironikus gyűlöletet közvetítenek. Fontos, hogy a be nem avatottak ne tudják megmondani, viccelünk-e vagy sem. Természetesen ez csak egy trükk ... de ez sehol nem jelenik meg” (Anglin 2017).

12 A részvételiség koncepciója ilyen módon szembeállítható a fasizmus 20. századi változatával, amelyben a „politika esztétizálása” a tömegek mobilitásának megfékezésére szolgált. Walter Benjamin *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában* (1936) című híres esszéjében érzékletesen ábrázolja, hogy a fasizmus az auratikus rituálék és az organikus egység látszatát keltő művészeti formák felé fordulásával „enervált” passzivitást kényszerített a munkásosztályra a burzsoá rend fenntartása céljából. Ezzel a zárt, egységes, statikus és kontemplatív modellel állítja ellentétbe Benjamin a töredékes, nyitott és dinamikus műformát, például az avantgárd montázs- és kolláztechnikát (Antliff 2002). A szélsőjobbaldal 21. századi, online, hálózati szerveződésű modelljében a politika esztétizálására való törekvése nem tűnik el, viszont a propagandisztikus képek, szimbólumok és szlogenek előállítására aktív kollaboráción alapuló, részvételi gyakorlatként (is) megjelenik.

A '68-as kulturális forradalom, ahogy a neve is mutatja, a jobboldal számára ennek a politizálásnak a mintájaként jelenik meg, amely ellenkultúraként indult, mégis képes volt megalapozni azt, amit a máig tartó „liberális hegemoniának” neveznek.¹³ A '68-as eszmék elutasításával párhuzamosan így azok a taktikák, amelyekkel a „kultúrát meghódították”, pozitív példaként állnak a jobboldali populista vagy szélsőjobboldali mozgalmak előtt. Ezt bizonyítja Andrew Anglin, az amerikai alt-right¹⁴ mozgalomhoz kötődő neonáci portál, a Daily Stormer alapítójának hitvallása is, amelyet összefoglalóan a *Writers' Guide* propagandakézikönyvben tett közzé. Ebben hangsúlyosan jelenik meg a kulturális intervenciónak az a stratégiája, amelyet a baloldali hagyományból ismert módon a „kultúra eltérítéseként” (*hijacking culture*) határoz meg (lásd a 9–11. képet). Az eltérítés Anglin értelmezésében az elutasítás és a kivonulás alternatíváját jelenti: nem elszigeteli magát, hanem átveszi azt, ami a „népszerű”:

Minden esetben és minden lehetséges módon eltéríteni a már létező kulturális mémeket. ... A kulturális referenciák és a populáris kultúra náci elképzelésekhez való társítása azt a pszichológiai célt szolgálja, hogy elmozdítsuk abból a fura ürességből, amelyben természetes módon létezne ... és beillesztjük az olvasó saját világába. Ezzel a módszerrel képesek leszünk a létező kultúrát saját céljaink és elképzeléseink terjesztésére használni. ... Egyszer például újraírtam 50 Cent „In Da Club” című dalának a szövegét úgy, hogy az a migrációs válságról szóljon ... de a gyerekkori dolgok is mindig megnyerők ... a Star Wars, David Cronenberg, a Lego, a Final Fantasy, a Starcraft, a Marvel képregények vagy a Dragonball ... ezekre a létező kulturális mémekre és a humorra úgy érdemes tekintenünk, mint egyfajta kézbesítési módra (Anglin 2017).

9. kép: Rasszista mém a *Spongyabob* kockanadrág rajzfilm felhasználásával.
Meme Generator

when the first period bell didn't even ring and the black girls are already yelling

10. kép: Alt-right mém a *Star Wars* jeleneteinek felhasználásával
Forrás: Gab

13 A nemzetközi újsziszta szervezet, az Identitás Generáció világnézetét összefoglaló könyvében a szerző, Markus Willinger (2013: 15) így fogalmaz: „Annak ellenére, hogy az 1968-as tüntetések a forradalom kirobantása szempontjából sikertelennek bizonyultak, mégis a liberális politikai reformok kezdetét jelölik. Ezek a reformok és következményeik azóta is dominánsak Nyugat Európában az »új társadalmi mozgalmak« megnevezés alatt. Sokan azok közül, akik részt vettek az 1968-as diáklázadásokban, később fontos szerepet vállaltak a politikában, az akadémiai és a kulturális életben, valamint képesek voltak pozíciójukat arra használni, hogy ifjonti radikalizmusukat beleneveljék a mainstreambe.”

14 Az alt-right – ahogy a neve is utal rá – a jobboldali konzervatív establishment alternatíváját kívánja megteremteni (Nagle 2017); különböző szélsőjobboldali ideológiák, csoportok és egyének összefoglaló megnevezésére szolgál. Elképzeléseik alapját az a meggyőződés alkotja, hogy a „fehér identitás” több oldalról is támadásnak van kitéve: a multikulturális erők a politikai korrektséget felhasználva kísérlik meg aláásni a „fehér embert és civilizációját” (lásd Southern Poverty Law Center, <https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/ideology/alt-right>).

11. kép: A Marvel Comics képregény-szuperhőse, Amerika Kapitány mint a liberalizmussal, az iszlámmal, a degenerációval és a „Schuldkultt” (a büntudat kultúrájával) küzdő „Captain Germanica” a Reconquista Germanica németországi szélsőjobboldali aktivista hálózat internetes mémjén
 Forrás: Bogerts & Fielitz (2019)

Az idézett szöveg a kulturális termékekben megjelenő társadalmi képzetekre mint „mémekre” hivatkozik, hasonlóan az előző részben tárgyalt biológiai alapú mémelméletéhez. A gondolatok terjedése az online környezetben azonban már technológiai közvetítettséggel történik, így ezekre a kulturális egységekre, amelyek az online figyelemgazdaság feltételeihez alkalmazkodnak, már az „internetes mém” elnevezés terjedt el. A mémeket játékos karakterük és popkulturális nyelvezetük (Milner 2013) teszi a politikai meggyőzés hatásos eszközévé, széles körű megosztásuk következtében pedig társadalmi hatást képesek kiváltani (Shifman 2014). Úgy közvetítenek ideológiáival terhelt üzeneteket, hogy közben az alulról jövő, amatőr kreativitás kifejezéseinek tűnnek, ez pedig kifejezetten vonzóvá teszi a médiumot a szélsőjobboldal szereplőinek (Bogerts & Fielitz 2019). Az ideológiai tartalom ugyanis nem kerül „kimondásra”, hanem finomhangolt vizuális utalásokon keresztül dekódolható (Milner 2013).

12. kép: Jobboldali humor Magyarországon: a Mézga család mint LMBTQ aktivisták a Bayer showban

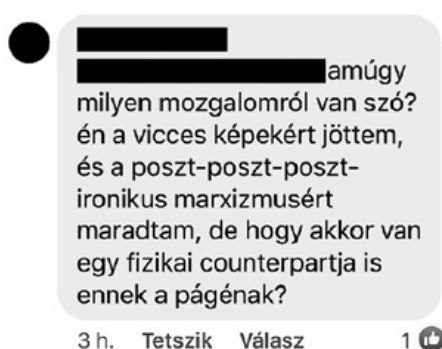

13. kép: Az alt-right gyűlöletszimbóluma, Pepe a béka magyar nemzeti trikolorban egy bevándorlásellenes mémén, Forrás: Facebook

Az internetes mémek iróniával vegyes online humora „a kollektív nevetésen keresztül képes létrehozni a közösség érzését azok között, akik benne vannak” (Greene 2019). Ahogy Fielitz és Ahmed (2021: 5) a „szélsőjobboldali humorról” megjegyzi, képviselőik tökéletesen elsajátították Saul Alinsky progresszív mozgalmaknak szóló tanácsát, miszerint a „humor elfogadhatóvá tesz olyan üzeneteket, amelyek – ha komolyan tálalják – elutasításba ütköznenek”. A kétértelműség és a kommunikatív bizonytalanság fenntartásán keresztül ugyanis egy olyan fluid, posztmodern szemantikai környezet létrehozása a cél, amelyben már „nem lehet megmondani, hogy viccelünk-e vagy sem” (Anglin 2017). Az online radikalizmus kutatói a humor szerepét elsősorban a fiatalok politikai szocializációja szempontjából értékelik, amely a szórakoztatáson keresztül jelent számukra belépési pontot a politika világába (lásd a 14. képet).

14. kép: A politizálódás folyamata a közösségi médián. Hozzászólás a Nem kinövöm, hanem ez egy komoly politikai mozgalom Facebook-oldalán

Baloldali visszakövetelés: kié az internet?

*„A populáris kultúra az egyike azoknak a helyeknek, amelyeken a szocializmust talán fel lehet építeni.”
Stuart Hall (1981)*

Az online jobboldali mozgalmak a provokáció, az anonimitás, az ironia, a nihilista nonkonformitás avantgárd technikáinak átvételével (Konior 2019) váltak az internetkultúra meghatározó szereplőivé.¹⁵ Ez abban a kompetitív online környezetben, ahol ezeknek az értékeknek az alkalmazása vált az érvényesülés egyetlen lehetséges módjává, a baloldali gondolkodást sem hagyja érintetlenül, erről azonban kevesebb szó esik. Ennek veszélye – ahogy Joanna Zienkiewicz (2020) megjegyzi – az, hogy az akadémia eltúlozza a jobboldal „online hegemóniáját”, illetve a „jobboldali populizmus viralitását” (Thibault 2018: 112), amelynek nincs és nem is lehet kihívója a másik oldalon. (E meggyőződés csattanós kifejezése a „*the left can't meme*”, amelyet már a baloldal is előszeretettel alkalmaz saját kommunikációs és esztétikai válságának leírására.)¹⁶ A közösségi média baloldali identitásokat és közösségeket létrehozó stratégiáinak elemzése tehát egy nemzetközileg alulkutatott terület annak fényében, hogy az online politikai szocializáció és radikalizáció fókuszát jellemzően a szélsőjobboldali és reakciós világnézetek „viszik el” (Citarella 2020).

A baloldali mémkultúra perifériális jellegét az akadémiai kutatásokban két ok magyarázza; az egyik politikai, a másik ideológiai. Egyrészt a világ öt legnépesebb országából nemrég még három élen állt szélsőjobboldali vezető (Brazíliában és Indiában a mai napig, az Egyesült Államokban a 2020-as választások óta nem), az Európai Unióban pedig két országot (Magyarországot és Lengyelországot) populista jobboldali kormányok irányítanak, míg Olaszországban koalíciós partnerek (Mudde 2019). Ennek megfelelően a politikai mémkultúrák kutatása is elsősorban

¹⁵ Karl Philipp (2019) a magyarországi szélsőjobboldali nézetek főáramba való becsatornázását elemző tanulmányában szintén „avantgardnak” nevezi a 2010 körüli Jobbik Facebook- és Twitter-használatát.

¹⁶ Lásd a progresszív Zero Books kiadásában 2017-ben megjelent Mike Watson *Can the Left Learn to Meme?* című könyvét.

az olyan országokra és online szélsőjobbaldali hálózataikra irányult, mint az Egyesült Államokban az alt-right (Nagle 2017, Greene 2019), Németországban pedig a Reconquista Germanica (Bogerts & Fielitz 2019). Magyarországon hasonló kutatás zajlott a Jobbik (Karl 2018), Olaszországban pedig az Öt csillag mozgalom (Marino 2019) kapcsán.¹⁷

A másik ok a két oldal közötti ideológiai különbségekben keresendő, amelyek középpontjában az emberek közötti egyenlőség kérdése áll. Míg a szélsőjobbaldal számára a szubverzió a gyűlöletbeszéd terjesztésének eszköze, a baloldalon ez a fenyegetés kevésbé jelenik meg. Az online baloldali mozgalmak azonban ugyanúgy jelen vannak az interneten,¹⁸ sőt céljuk a jobboldaléhoz hasonlóan nem más, mint a saját mozgalmi hagyományaikon keresztül való megújulás:

Számomra a mémoldal azért volt ilyen kardinális kérdés, mert én marhára azt érzékeltem, hogy mind a mainstream baloldalon, mind az underground berkekben van egy pusztító humortalanság, amit én őszintén megmondom, nem tudom, miért van, mert alapvetően ha a '68-as hagyományoktól nézzük az új baloldalt, akkor a humor volt az egyik legerősebb fegyvere. Én azt látom, hogy nemcsak Magyarországon, hanem az egész transzatlanti világban a baloldal feladta a humorizálást, a viccelődést, elvonult egy olyan elefántcsonttoronyba, ahonnan konkrétan támadhatatlan, mert hogyha valaki balról kritikát fogalmaz meg, az egyből karaktergyilkosság (admin: „Nem kinövöm, hanem ez egy komoly politikai mozgalom”, interjú, 2021.II. 5.).

A mémkultúra tehát olyan terület, amely – az álláspontoktól függetlenül – mindkét oldal szélsőségei számára vonzó lehet (lásd a 15. képet). A jelen kor politikai agitátorainak pedig egyre inkább azért esik erre a kommunikációs formára a választásuk, mert „nem egy marginális, niche szegmenst akarnak elfoglalni, hanem a főáramot akarják átvenni, a főáramot pedig ma a mémek jelentik” (Ionescu & Dezarticulat 2020: 199).

15. kép: Kommentek a *Nem kinövöm, hanem ez egy komoly politikai mozgalom* elnevezésű baloldali mémcsoport bejegyzése alatt
Forrás: Facebook

17 A szakirodalomban Berlusconi tele-populizmusa utáni korszakváltás, a „digitális populizmus” megtestesítőjeként szerepelnek (Obsolete Capitalism 2014).

18 A mémkultúrában aktívan résztvevők szerint az efféle online kommunikáció ma két nagy táborra oszlik: az egyik az alt-right, a másik az „írónia-baloldal” (Reoch 2019).

Összegzés

E tanulmány azzal a céllal született, hogy az internetes mémek alternatív genealógiáját vázolja fel, amely elvonatkoztat a fogalom szociobiológiai eredetétől, és helyette a kultúra területére vezeti vissza a műfaj gyökereit. Terjedelménél fogva természetesen nem vállalkozhatott mindenre kiterjedő elemzésre, így az egyes korszakokkal, mozgalmakkal és technikákkal aszerint foglalkozik, ahogy azok a kulturális áthagyományozás egyes láncszemeiként jelennek meg. A szituacionizmus továbbfejlesztette a dada tanulságait, a culture jammerek átvették a Debord-körül csoportosulás eltérítés-technikáját, az internet világában pedig ezek az eszközök a jobboldal taktikus médiahasználatára révén vonták magukra a figyelmet. Az egyes helyeken a vizuális elemzést a tágabb kulturális és politikai szempontok szükségképpen egészítik ki, ugyanis az egyes esztétikai döntések nem érthetők meg a történetileg szituált politikai és kultúrpolitikai környezet figyelembe vétele nélkül. E tanulmány további célja az is, hogy az elméleti áttekintés mellett kimutasson egy lehetséges empirikus kutatás irányába.

Irodalom

- AM Zehnhoff, Hans-Werner (1988): Satire in word and image: satirical techniques of John Heartfield and Kurt Tucholsky in Deutschland, Deutschland über alles. *A Journal of Verbal/Visual Enquiry*, vol. 4. no.1, pp. 157–162.
- Anderson-Horecny, Allie (2019): *WTD: What the Dada? The Resurfacing of Dadaism in 21st Century Meme Entertainment*. Dissertation, University of South Carolina.
- Andreotti, Libero (2002): Architecture and Play. In: Tom McDonough (eds.): *Guy Debord and the Situationist International. Texts and Documents*, pp. 213–241. Cambridge: An October Book, The MIT Press.
- Anglin, Andrew (2017): Writers's Guide. *Daily Stormer*, <https://www.documentcloud.org/documents/4325810-Writers.html#document/p1>.
- Antliff, Mark (2002): Fascism, Modernism, and Modernity. *The Art Bulletin*, vol. 84, no. 1, pp. 148–169.
- Bar-On, Tamir (2016): *Where Have All the Fascists Gone?* London & New York: Routledge.
- Bogerts, Lisa & Maik Fielitz (2019): "Do You Want Meme War?" Understanding the Visual Memes of the German Far Right. In: Maik Fielitz & Nick Thurston (eds.): *Post-Digital Cultures of the Far Right. Online Actions and Offline Consequences in Europe and the US*, pp. 137–155. Bielefeld: transcript Verlag.
- Bonnett, Alastair (1992): Art, ideology, and everyday space: subversive tendencies from Dada to postmodernism. *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 10, no. 1, pp. 69–86.
- Brown, Timothy & Lorena Anton (2011): Introduction. In: Timothy Brown & Lorena Anton (eds.): *Between the Avant-Garde and the Everyday. Subversive Politics in Europe from 1957 to the Present*, pp. 1–11. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Citarella, Joshua (2020): Marxist memes for TikTok teens: can the internet radicalize teenagers for the left? *The Guardian*, September 12, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/12/marxist-memes-tiktok-teens-radical-left>.
- Day, Amber (2008): Are They For Real? Activism and Ironic Identities. *The Electronic Journal of Communication*, vol. 18, no. 2, 3 & 4, <http://www.cios.org/www/ejc/EJCPUBLIC/018/2/01846.html>.
- Dawkins, Richard (1976/2021): *Az önző gén*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Debord, Guy (1992): *La société du spectacle*. Paris: Éditions Gallimard, <http://www.c3.hu/~ligal/spekt%20tars%20liget%2011%20print.pdf>.
- Debord, Guy (1963): The Situationists and the New Forms of Action in Politics or Art. In: Tom McDonough (eds.): *Guy Debord and the Situationist International. Texts and Documents*, pp. 159–167. Cambridge: An October Book, The MIT Press.
- Debord, Guy & Gil J. Wolman (1956): A Users' Guide to Détournement. *Situationist International Online*, <https://www.cddc.vt.edu/sionline/presitu/usersguide.html>.
- Fielitz, Maik & Reem Ahmed (2021): It's not funny anymore. Far-right extremists' use of humour. *Radicalisation Awareness Network*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_ad-hoc_pap_fre_humor_20210215_en.pdf.

- Gaudin, Madeleine (2018): Call it fake, call it Neo-Dada: Absurdist internet humor is an artistic movement. *The Michigan Daily*, September 12, <https://www.michigandaily.com/arts/call-it-fake-call-it-neo-dada-absurdist-internet-humor-artistic-movement/>.
- Gough, Maria (2009): Back in the USSR: John Heartfield, Gustav Klucis, and the Medium of Soviet Propaganda [Dada and Photomontage Across Borders]. *New German Critique*, vol. 36, no. 2 (107), pp. 133–183.
- Greene, Viveca S. (2019): “Deplorable” Satire: Alt-Right Memes, White Genocide Tweets, and Redpilling Normies. *Studies in American Humor*, vol. 5, no.1, pp. 31–69.
- Hall, Stuart (1981): Notes on Deconstructing ‘The Popular.’ In: Stephen Duncombe (eds.): *Cultural Resistance Reader*, pp. 185–192. London & New York: Verso.
- Hausmann, Raoul (1982): *Sieg, Triumph, Tabak mit Bohnen. Texte bis 1933*. München: Edition Text + Kritik.
- Heath, Joseph & Andrew Potter (2005): *The Rebel Sell. Why the culture can't be jammed*. New York: Harper Perennial.
- Ionescu-Ambrosie, Stefané & Dezarticulat (2020): The Good Person of Szechuan Sauce: Chaos, Politics, Memes [On Periphery]. *Kajet Magazine*, no. 4, pp. 192–201.
- Irzik, Emrah (2011): A Proposal for Grounded Cultural Activism: Communication Strategies, Adbusters and Social Change. In: Begüm Özden Firat & Aylin Kuryel (eds.): *Cultural Activism: Practices, Dilemmas, and Possibilities*, pp. 137–157. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Kauffman, Vincent (2002): Angels of Purity. In: Tom McDonough (eds.): *Guy Debord and the Situationist International. Texts and Documents*, pp. 285–313. Cambridge: The MIT Press.
- Konior, Bogna M. (2019): Apocalypse Memes for the Anthropocene God: Mediating Crisis and the Memetic Body Politic. In: Alfie Bown & Dan Bristow (eds.): *Post-Memes. Seizing the Memes of Production*, pp. 45–77. Santa Barbara: Punctum Books.
- Lasn, Kalle (1999): *Culture Jam. How to Reverse America's Suicidal Consumer Binge – And Why We Must*. Mansfield: The Quill Press.
- Lasn, Kalle (2012): *Meme Wars. The Creative Destruction of Neoclassical Economics*. New York: Seven Stories Press.
- LeVine, Mark (2017): Putting “Jamming” into Culture Jamming. Theory, Praxis and Cultural Production during the Arab Spring. In: Marilyn DeLaure & Moritz Fink (eds.): *Culture Jamming and the Art of Cultural Resistance*, pp. 296–344. New York: New York University Press.
- Lewer, Debbie (2011): Revolution and the Weimar Avant-Garde: Contesting the Politics of Art, 1919–1924. In: John Alexander Williams (eds.): *Weimar Culture Revisited (Studies in European Culture and History)*, pp. 1–23. London: Palgrave Macmillan.
- Marino, Gabriele (2019): People, rainbows and Salvini. Internet memes, online virality and Italian Politics. *Language and Politics*, vol. 13, no. 2, pp. 103–138.
- Merjian, Ara H. & Mike Rugnetta (2020): From Dada to Memes. *Art in America*, December 2, <https://www.artnews.com/art-in-america/interviews/memes-dada-political-collage-1234577740/>.
- Miller-Idriss, Cynthia (2018): What Makes a Symbol Far Right? Co-opted and Missed Meanings in Far Right Iconography. In: Maik Fielitz & Nick Thurston (eds.): *Post-Digital Cultures of the Far Right. Online Actions and Offline Consequences in Europe and the US*, pp. 123–137. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Milner, Ryan M. (2013): Pop Polivocality: Internet Memes, Public Participation, and the Occupy Wall Street Movement. *International Journal of Communication*, vol. 7, pp. 2357–2390.
- Mondon, Aurelian & Aaron Winter (2020): *Reactionary Democracy. How Racism and the Populist Far Right Became Mainstream*. New York & London: Verso.
- Mudde, Cas (2019): *The Far Right Today*. Oxford: Polity Press.
- Nagle, Angela (2017): *Kill All Normies – Online Culture Wars from 4chan and Tumblr to Trump and the Alt-Right*. Zer0 Books.
- Obsolete Capitalism, ed. (2014): *The Birth of Digital Populism. Crowd, Power and Postdemocracy in the Twenty-first Century*. Obsolete Capitalism Free Press.
- Paylor, Adrian J. (2020): Comics and the Situationist International. *Journal of Graphic Novels and Comics*, vol. 11, pp. 1–25.

- Philipp, Karl (2019): Creating a New Normal. The Mainstreaming of Far-Right Ideas Through Online and Off-line Action in Hungary. In: Maik Fielitz & Nick Thurston (eds.): *Post-Digital Cultures of the Far Right. Online Actions and Offline Consequences in Europe and the US*, pp. 67–79. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Reoch, Angus (2019): An Interview with the NEEM (“Non-Existent Existentialist Memes”) Admins. In: Alfie Bown & Dan Bristow (eds.): *Post-Memes. Seizing the Memes of Production*, pp. 233–251. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Sandlin, Jennifer A. & Jennifer L. Milam (2008): Mixing Pop (Culture) and Politics: Cultural Resistance, Culture Jamming and Anti-Consumption Activism as Critical Public Pedagogy. *Curriculum Inquiry*, vol. 38, no. 3, pp. 323–350.
- Schaffner, Anna Katharina (2006): Assaulting the Order of Signs. In: Dafydd Jones (ed.): *Dada culture. Critical texts on the avant-garde*, pp. 117–137. Amsterdam & New York: Editions Rodopi.
- Schleusener, Simon (2018): Post-Truth Politics: The New Right and the Postmodern Legacy. In: Ilka Brasch & Ruth Mayer (eds.): *Modernities and Modernization in North America*, pp. 353–370. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Shifman, Limor (2014): The Cultural Logic of Photo-Based Meme Genres. *Journal of Visual Culture*, vol. 13, no. 3, pp. 340–358.
- Sokolov, Alexander & Polina Shabrova (2020): New Sincerity VS Irony: Analysis of the Existing Cultural and Political Discourses in the Media Space. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, vol. 468, pp. 191–196.
- Speck, Oliver C. (2009): The Joy of Anti-Art: Subversion through Humour in Dada. In: Gaby Pailer, Andreas Böhn, Stefan Horlacher & Ulrich Scheck (eds.): *Gender and Laughter. Comic Affirmation and Subversion in Traditional and Modern Media*, pp. 371–382. Amsterdam & New York: Editions Rodopi.
- Thibault, Mattia (2018): A Picture of the Internet: Conflict, Power and Politics on Pixelcanvas. In: Ev Kimminich & Julius Erdmann (eds.): *Virality and Morphogenesis of Right-Wing Internet Populism*, pp.102–112. Berlin: Peter Lang.
- Tietchen, Todd (2001): Language out of Language: Excavating the Roots of Culture Jamming and Postmodern Activism from William S. Burroughs’ “Nova” Trilogy. *Discourse*, vol. 23, no. 3, pp. 107–129.
- Viénet, René (1968): *Enragés and Situationists in the Occupation Movement, France, May ‘68*. Paris: Éditions Gallimard.
- Wampole, Christy (2012): How to Live Without Irony. *The New York Times*, November 17, <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/11/17/how-to-live-without-irony>.
- Wark, McKenzie (2011): *The Beach Beneath the Street: The Everyday Life and Glorious Times of the Situationist International*. London & New York: Verso.
- Watson, Michael Robert (2019): *Can the Left Learn to Meme? Adorno, Video Gaming, and Stranger Things*. Winchester & Washington: Zer0 Books.
- Wettergren, Asa (2009): Fun and Laughter: Culture Jamming and the Emotional Regime of Late Capitalism. *Social Movement Studies*, vol. 8, no. 1, pp. 1–15.
- Willinger, Markus (2013): *Generation Identity. A Declaration of War Against the ‘68ers*. Budapest: Arktos Media.
- Winters, Joseph (2020): Culture Jamming: Subversion as Protest. *Harvard Political Review*, March 23, <https://harvardpolitics.com/culture-jamming-subversion-as-protest/>.
- Wollen, Peter (1989): The Situationist International. *New Left Review*, vol. 1, no. 174, pp. 67–93.
- Zervigon, Andrés Mario (2012): *John Heartfield, the Agitated Image: Photomontage, Politics and the German Avant-Garde, 1914–1930*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zienkewitz, Joanna (2020): “The Right Can’t Meme”: Transgression and Dissimulation in the Left Unity Memeolution of PixelCanvas. *M/C Journal*, vol. 23, no. 3, <https://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/1661>.

Abstract in English

The takeover of the mainstream – political agitation and postmodern visual strategies. A cultural history of internet memes. This paper explores the emergence of postmodern visual strategies currently associated with online meme culture. It argues that the subversion of popular images has been a part of the toolset of predominantly leftist artistic, social and political movements since the historical avant-garde, but has resurfaced after the Millennium as a key rhetorical and visual device in the online culture of the (far) right. It also discusses the implications of the asymmetry in academic research in which the online left stays disproportionately off the radar when it comes to studying online political cultures.

Keywords: artistic and social movements, appropriation, internet meme, political discourse, postmodern, visual culture

Német Szilvi (1985) művészettörténész és médiakutató, az ELTE BTK Film-, Média- és Kultúraelméleti doktori programjának hallgatója. Online politikai szubkultúrákkal, a populáris kultúra és a politika kapcsolatával foglalkozik. Társszerzőként jegyzi a *Toxikus technokultúrák és digitális politika: Érzelmek, mémek, adatpolitika és figyelem az interneten* című könyvet (Böcskei Balázssal, Napvilág, 2021).

Kuttner Ádám

A kortárs multimédia-alkalmazások lehetséges vizsgálati módszere a kiállítási kommunikációban

Napjainkban a múzeumokban számos különféle kiterjesztett- és virtuálisvalóság-technológiára épülő alkalmazással találkozhatnak a látogatók. Jelenleg azonban még kevés olyan értékelési módszer áll a szakemberek rendelkezésére, amelynek segítségével a kiállítási kommunikáció szempontjából tudnák elemezni és értékelni ezeket az eszközöket. Tanulmányomban egy olyan, a vizuális keretezés módszertanára épülő lehetséges vizsgálati és értékelési módszert mutatok be, amely 2021-ben 47 fő részvételével a budapesti Ludwig Múzeumban zajlott le. A kutatás eredményei remélhetőleg hozzájárulnak a hasonló vizsgálatok és értékelési módszerek fejlesztéséhez.¹

Kulcsszavak: kiállítási kommunikáció, kiterjesztett valóság, múzeum, múzeumi oktatás, új média, virtuális valóság, vizuális kommunikáció, vizuális keretezés

A múzeumi kommunikáció elméleti háttere

Eilean Hooper-Greenhill (1990) szerint a nyugati társadalmakban a tapasztalatok, a tudás szerkezete és a „múzeumok” története összekapcsolódnak. A középkori gondolkodás egyik fő jellemzője a terek és a rögzített helyek hierarchikus együttese volt, mint például a városi és a vidéki terek, a szent és a profán terek vagy az égi és a földi terek esetében. Az ezek között fennálló rögzített és hierarchikus viszonyokon belül jelentések és helyenként misztikus, titokzatos kapcsolatok jöttek létre. A 15–16. századi úgynevezett *Wunderkammer típusú* fejedelmi gyűjteményekben, amelyekre tekinthetünk a ma ismert múzeumok előfutáraként is (Impey & MacGregor 2018), a materiális dolgok szintén titokzatos hasonlatok és hasonlóságok szerint szerveződtek, és mutatták be a közöttük fennálló, vélt vagy valós kapcsolatokat.

Michel Foucault (1967/1984) szerint Galilei munkája nyomán tárultak fel a véges és a végtelen terek, amelyek nyomán a különféle dolgoknak megszűnt az a mereven rögzített kapcsolódási pontjuk, amelyet a kora középkori térszemlélet biztosított. Ennek megfelelően Carl von Linné munkája nyomán alakult ki a taxonómiai rend a botanikában, a Royal Society megkísérelte a nyelvek rendszerének elkészítését, valamint megkezdték a művészeti jellegű műtárgyak szisztematizálását is (Hooper-Greenhill 1990).

Ezek a tudományos felismerések alapozzák meg a *modern múzeum* létrejöttét, amely időben a francia forradalom idejére tehető. Ébli Gábor (2009) szerint a múzeum az emberiség racionalizmus-eszméjére alapozott utolsó nagy kísérlet arra, hogy mint a teremtés koronája megpróbálja rendszerezni és uralni az őt körülvevő jelenségeket. Ezek az intézmények eleve azzal a céllal létesültek, hogy a korábbi társadalom értékeinek lebontása után létrehozzák a polgárság és a köztársaság hatalmi elitjének új „templomait”, amelyek az állampolgárok oktatásával, fegyelmezésével szolgálják az új típusú állam érdekeit (Hooper-Greenhill 1990). Alapvető elgondolásuk

---

¹ Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségéből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

az volt, hogy egy hanyatló jövő számára megőrizzék az egykori „aranykor” emlékeit (Ébli 2009), ennek megfelelően a modern múzeumok feladata a gyűjtés, a megőrzés, a közzététel (Vásárhelyi 2011) és a tudományos kutatómunka lett (Iványi-Bitter 2013). A közzététel a kiállításokon keresztül történik, amelyek a műtárgyakból és a gyűjteményekből indultak ki, céljuk pedig a „művészi érték és a tudomány iránti tisztelet” kifejezése volt, amely elérhető volt a tárgyak emelkedett módon történő pusztá bemutatásával is (Hofer 2001:315).

A múzeumi és a kiállítási kommunikáció fő feladatának az ezekben az intézményekben felhalmozott tudás átadását tekintették (Hooper-Greenhill 2000), aminek hatékonysága azzal jellemezhető, hogy a múzeum által átadott tudás milyen mértékben változtatja meg a látogató magatartását (Shannon & Weaver 1964). E törekvések kommunikációelméleti szempontból a különféle transzmissziós szemléletekkel (Carey 2003, Forgó 2010) jellemezhetőek, amelyek Jane K. Nielsen (2017) szerint ugyan leírhatják a múzeumi kommunikációt, de ahhoz, hogy ez a folyamat működőképes legyen, szükséges egy kontextus, amelyet a látogató megragadhat (Jakobson 1960). A kontextus feladata az, hogy a különféle tudáselemeket összekapcsolja, azaz segítse a „megértés felépítését”, ahogy Hooper-Greenhill (2000: 25) fogalmaz. Mindezt a narratív struktúra kialakításával, azaz a történetmeséléssel lehet a leghatékonyabban megteremteni (Nielsen 2017). E törekvés elméleti szempontból a kommunikáció kontextuális szemléleteivel jellemezhető.

A digitális átalakulás az élet többi területéhez hasonlóan átalakította a látogatók tartalomfogyasztási és ismeretszerzési szokásait. Elmosódtak a médiatartalmak klasszikus műfaji határai, a technológiák változásával együtt pedig folyamatosan változnak a kulturális jelentések is (Horváth 2021). Így a posztmodern korban a múzeumnak mint a kulturális konzervativizmus eszméjén létrejött intézménynek szembe kellett néznie azzal a kihívással, hogy a kategóriába rendezés és a taxonómiák merev rendszere már nem felel meg a posztindusztriális társadalom megváltozott igényeinek. Nem felel meg az újfajta társadalmi képzeteknek sem, ahogyan György Péter (2005) nevezi mindazokat a folyamatokat, amelyekkel a társadalom a jelent és a jövőt szabályozni kívánja. A múzeumoknak fel kellett ismerniük, hogy kiállításuk néhány kivételtől eltekintve nem a szűk elit és nem a tudományos világ számára készülnek, hanem sokkal inkább a laikus látogatók számára, céljuk pedig az, hogy valamilyen hatást váltsanak ki a tömegekből (Vásárhelyi 2011). Ennek megfelelően a gyűjtemény egy-egy részletének bemutatása, a kiállítás létrehozása nem korlátozódhat a tárgyak pusztá bemutatására. Különösen azért nem, mert „tárgyak környezete is súlyosan befolyásolja jelentésüket” (Vásárhelyi 2011:171). A kortárs múzeum kommunikációjában arra kell törekedni, hogy a látogatók számára lehetővé tegyék a jelen viszonyainak megértését (Bishop 2018). Megfigyelhető, hogy ezeknek az intézményeknek a kommunikációja a posztmodern korban lényegesen összetettebb lett (Lazzeretti 2016), mint a modern múzeumoké volt. Olyan egymást részben átfedő diskurzusok azonosíthatók, mint például a tudományos-művészeti, a média-, az oktatási-művelődési és a promóciós diskurzus (Lazzeretti 2016, Kuttner 2021). Így a kortárs múzeum kommunikációs törekvéseinek leírására sem a transzmissziós, sem pedig a kontextuális megközelítések nem alkalmasak (Kuttner 2021). Ugyanis a kortárs múzeum fő kommunikációs feladata az lehet, hogy különféle kulturális tapasztalatok beágyazásával és értelmezési stratégiák nyújtásával segítse a közös kultúra létrehozását (Hooper-Greenhill 2000) és a társadalom időbeni összetartását (Carey 2003). Éppen ezért a kortárs múzeumok kommunikációs törekvései elméleti szempontból leginkább a kommunikáció rituális vagy kontextuális szemléleteivel jellemezhetőek (Kuttner 2021).

A kiállítás üzenete

A múzeumok a kiállításokon keresztül teremtenek kapcsolódási felületet a tárgyak és a látogatók között, ezért nevezhetjük a kiállításokat ezen intézmények legfőbb kommunikációs csatornájának vagy interfészének, amelyhez kapcsolódva a látogatók befogadják a különféle kommunikációs üzeneteket, és amelyek segítségével felépíthetik saját valóságukat (Kuttner 2021). A kiállítás létrehozása olyan, tervezést igénylő folyamat, amelynek első és legfontosabb lépése a kiállítás üzeneteinek megfogalmazása, majd ezek a látogató számára átélhető és értelmezhető formába történő átfordítása (Kárpáti 2013, Vásárhelyi 2013). Ebben a folyamatban a kurátor és a múzeumpedagógus egyfajta üzenetközvetítőként funkcionál az intézmény és a látogató között (Koltai 2011).

Mivel a kiállítás tárgyakkal operáló kommunikációs forma, a múzeum gyűjteménye és az abban található tárgyak jellege némileg megszabja és akár korlátozza is a közvetíthető üzenetek körét (Vásárhelyi 2011).

A fenti okokból véleményem szerint a kiállítási kommunikáció vizsgálata során mindig a kiállítás vagy az adott műtárgy üzenetéből kell kiindulni. A kommunikáció hatékonysága pedig azzal jellemezhető, hogy az adott üzenet milyen mértékben szolgálja a társadalmi integrációt és a közös kulturális meggyőződések kialakítását (Balázs et al. 2013, Andok 2013, Kuttner 2021).

Vizuális keretezés

A kommunikációs vizsgálathoz kvalitatív elemzési módszert választottam Robert Mathew Entman (1993) gondolataiból kiindulva, amelyek szerint a keretezés koncepciója lehetőséget kínál a kommunikált szöveg „erejének” megragadására, azaz megvilágítja azt a pontos módot, ahogyan a kommunikáció az emberi tudatra gyakorol befolyást. A keretezés lehetővé teszi az események egyes elemeinek vagy aspektusainak a középpontba helyezését azért, hogy támogassuk vele a célközönség egy adott értelmezését vagy reakcióját (Entman 2004).

A kiállítási kommunikáció elsősorban vizuális jellegű. A vizualitásról általánosságban elmondható, hogy egyáltalán nem garantálja az olyan explicit és pontos magyarázatokat, mint a szövegek. Éppen ezért nem feltétlenül képes az ok-okozati összefüggések egyértelmű kifejtésére, ami nehezítheti a keretek meghatározását (Rodriguez & Dimitrova 2011). Ráadásul a kiállítás installációk részét képező multimédia-tartalmak, filmek és egyéb látványelemek multimodális jellegűek. Ennek következtében az egyes metaforák többféleképpen is megjelenhetnek, például látvány, beszélt nyelv, írott nyelv, hang, zene, gesztusok, érintés vagy esetleg illatok, szaglás formájában (Forceville 2015). Ezért ezen a területen a médiaszövegek keretezésének technikájára épülő, Lulu Rodriguez és Daniela V. Dimitrova (2011) által a vizuális keretek azonosítására és elemzésére kidolgozott négy szintű modell használata jól használható lehet, hiszen ez a modell a szerzők eredményei szerint bármilyen vizuális médiatartalom vagy a közönség által a tartalomról alkotott felfogás elemzésére alkalmazható.

Rodriguez és V. Dimitrova (2011) négy szintű rendszerében az első szinten *a látvány mint denotatív rendszer* jelenik meg, és „Kit vagy mit ábrázol?” jellegű kérdésekre kaphatunk választ. A második szinten *a látvány mint stilisztikai-szemiotikai rendszer* jelenik meg, és arra a kérdésre kaphatunk választ, hogyan nyernek társadalmi jelentőséget az egyes képi konvenciók és stílusok. A harmadik szinten *a látvány mint konnotatív rendszer* jelenik meg, itt kapnak jelentést a látható személyek, tárgyak és koncepciók, mint például a jelek vagy a metaforák. A negyedik szinten *a látvány mint ideológiai reprezentáció* jelenik meg, Erwin Panofsky (1970) gondolataival jellemezve ezen a szinten olyan alapelveket állapítanak meg, amelyek feltárják egy korszak, egy társadalmi rendszer alapvető hozzáállását, vallási vagy filozófiai meggyőzéseit.

Benczes István és Benczes Réka (2018) elemzéséből láthatjuk, hogy a keretek hosszú távon nem feltétlenül tartós jelenségek, még egy rövid időszakon belül is folyamatosan változhatnak. Éppen ezért az összehasonlító vizsgálatuk alkalmas eszköz lehet a kiállítás látogatásának hatására bekövetkezett gondolkodásbeli, illetve értelmezésbeli változások vizsgálatára is. A vizuális keretek segítségével vizsgálhatjuk, hogy a kiállítás, illetve a műtárgy üzenete sikeresen épült-e be a látogató gondolkodásába.

Módszerek

A vizuális keretezésre épülő mérési rendszer kipróbálásának első helyszíne a budapesti Ludwig Múzeum állandó kiállítása volt. A vizsgálatot a kísérletben részt vevő iskola képzési programjához illeszkedő mobil kiterjesztettvalóság-alapú (AR) tárlatvezető alkalmazás segítségével végeztem el. A kiállítási túravezető készítéséhez saját fejlesztésű tartalmakat integráltam, a nyilvánosan elérhető *Artivive* nevű kiterjesztettvalóság-keretrendszerbe, amelyet többek között a bécsi Albertina Múzeum is sikeresen alkalmazott kiállításain a látogatói élmény fokozására (Schröder 2017). A kísérletben használt alkalmazás egyik fő előnye az, hogy a funkciói lehetővé teszik, hogy az átlagos múzeumlátogató új digitális ismeretek tanulása nélkül, a meglévő informatikai ismereteire (Kang et al. 2017) támaszkodva saját

mobilkészülékét használhassa kiállítási túravezetőként. A keretrendszerbe integrált tartalmak az egyes művekhez kapcsolódó videók formájában jelennek meg, és lejátszásuk akkor indul el, amikor a látogató – jelen esetben a kísérletben részt vevő – a kiállításban az okoskészülékével felismerteti az adott műalkotásokat. Ehhez elegendő a telefonján az alkalmazást elindítania, majd egyszerűen ráirányítania a készülék kameráját a kiválasztott műtárgyra. A rendszer jelenleg a kiállításban található öt neoavantgárd fotóművészeti alkotáshoz társít átlagosan egy perces narrációval kísért videót, amely segít a műalkotás üzenetének, illetve létrehozásának körülményeiről ismereteket szerezni (lásd az 1. ábrát). A kiállított művek az úgynevezett konceptuális alkotások közé tartoznak, amelyek legfőbb jellegzetessége vizsgálatom szempontjából az, hogy létrehozásuk célja elsősorban nem az esztétikai élmény kiváltása, hanem a társadalmilag releváns gondolatok kifejezése volt a művészet eszköztárával. Fontos megemlíteni, hogy az egyes műtárgyakhoz kapcsolódóan a kiállítóteremben nincsenek olyan szöveges leírások kihelyezve, amelyek segítenék annak értelmezését. E kísérletsorozat során a technológia hatékonyságát kommunikációs szempontból elemeztem, arra fókuszálva, hogy az alkalmazás segíti-e a gondolati keretek változását a múzeumlátogatás során.

1. ábra

Pernecky Géza, Türk Péter, Maurer Dóra, Csiky Tibor és Attalai Gábor vizsgált művei

Forrás: Ludwig Múzeum

A kísérletben összesen 47, művészeti szakmai képzésre járó, 18–50 év közötti felnőtt vett részt (lásd az 1. táblázatot). A csoportnak 9 férfi és 38 női tagja volt, akik legalább érettségi végzettséggel rendelkeztek, és egy idegen nyelvet alapfokon beszéltek.

1. táblázat

A kísérletben résztvevőket végzettség, életkor és nem szerinti összefoglaló táblázat

Érettségi végzettséggel rendelkező				Felsőfokú végzettséggel rendelkező			
18–35 éves		36–50 éves		18–35 éves		36–50 éves	
nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi
11	3	5	3	11	1	11	2

A résztvevőket véletlenszerűen osztottam vizsgálati és kontrollcsoportokba. Minden csoport feladatlapokat töltött ki a látogatás alatt, illetve a műtárgyak megtekintése után. A kontrollcsoportok az AR-alkalmazás használata nélkül tekintették meg a kiállítást és a kijelölt műtárgyakat, látogatásuk pedig megelőzte a kísérleti csoportoknak a múzeumban tett látogatását.

A kísérlet első fázisában az „A” jelű kontrollcsoport vett részt (lásd a 2. táblázatot). A látogatás során a csoport az 1. számmal jelölt feladatlapra két nyitott végű kérdést kapott. Az első a „Mit látsz a képen?”, amely a vizuális keretezés 1. szintjére vonatkozó kérdés volt. Célja annak ellenőrzése, hogy a megfelelő képet nézte-e meg a résztvevő,

illetve annak kiszűrése, hogy nem véletlenszerűen válaszol-e a kérdésekre. A második kérdés a „Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?”, amely a vizuális keretezés 3. szintjére vonatkozó kérdés volt (lásd az 1. számú függelék). A hallgatók által adott válaszok szövegét elemeztem, és kiválasztottam a három-négy legjellemzőbb gondolatot. Az ezzel a módszerrel keletkező válaszlistát használtam fel a „B” jelű kontrollcsoport és a „C”, „D2” jelű kísérleti csoport feladatlapjainak elkészítéséhez.

Ezek a csoportok a 2. számú feladatlapot töltötték ki (lásd a 2. számú függelék), amely a véletlenszerű válaszok kiküszöbölése miatt tartalmazta a „Mit látsz a képen?” nyitott végű kérdést, akárcsak a másik feladatlap. Szintén azonos volt a két feladatlapon a „Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?” kérdés is, azonban ezen a feladatlapon már egy zárt listás feleletválasztós kérdés formájában vártam a választ. A lehetséges válaszok úgy keletkeztek, hogy az első számú kontrollcsoport válaszait egészítettem ki azokkal a gondolatokkal, „üzenetekkel”, amelyeket múzeumlátogatás során szerettünk volna a műtárgyak segítségével kiváltani. Ezek az üzenetek azonosak voltak a tananyagban, illetve a művészeti szakirodalomban a műtárgyhoz kapcsolódó gondolatokkal. E feladatlap harmadik, nyitott végű kérdése az volt, hogy „Miért pont ezt vagy ezeket a gondolatokat választottad a 2. pontban?”, amely a vizuális keretezés 4. szintjére vonatkozó kérdés. Ennek célja részben annak ellenőrzése, hogy nem véletlenszerűen karikázták-e be a válaszlehetőségeket, részben pedig az, hogy további elemzési lehetőségeket biztosítson a kutatás számára.

A kísérlet második fázisában a „B” jelű kontrollcsoport tagjai töltötték ki a 2. számú feladatlapot. A két kontrollcsoport tagjai között nem volt átfedés, és ez a csoport sem használta az AR-alkalmazást. Ennek a vizsgálati fázisnak az volt a célja, kimutatható legyen a feladatlapok közötti különbség, ugyanis oktatási területen szerzett gyakorlati tapasztalataimra építve azt feltételeztem, hogy a zárt végű, feleletválasztós feladatlap segítségével statisztikailag sokkal jobb eredmények fognak születni, mint azokon a feladatlapokon, ahol a tanulóknak maguknak kell megfogalmazniuk a válaszokat.

A kísérlet harmadik fázisában a „C” jelű kísérleti csoport töltötte ki a 2. számú feladatlapot. A csoport használta a túravezető AR-alkalmazást, és tagjai nem vettek részt a kísérlet előző szakaszaiban.

A negyedik fázisában a „D” jelű kísérleti csoport tagjai vettek részt. Ők az „A” jelű kontrollcsoport tagjai közül kerültek ki, akikkel hét nap múlva újra ellátogattunk a kiállításra. Ezúttal arra kértem a kísérletben részt vevőket, akik már látták a műveket, hogy az AR-alkalmazás segítségével ismét nézzék meg a képeket, majd töltsék ki a 2. számú feladatlapot.

2. táblázat

A látogatáson résztvevő csoportok tevékenységét összefoglaló táblázat

	Kontrollcsoportok		Kísérleti csoportok	
	„A” csoport	„B” csoport	„C” csoport	„D” csoport
Létszám (fő)	16	10	21	11
Feladatlap sorszáma	1	2	2	2
AR-alkalmazás használata	nem	nem	igen	igen
Látogatások száma	1	1	1	2

A kísérletben használt feladatsorok nem tartalmaztak egyértelműen helyes vagy helytelen válaszokat, hiszen a műtárgyak hatására létrejövő érzelmek és gondolatok esetében e kategóriák nem értelmezhetőek egyértelműen. Így a kiértékelés során arra voltam kíváncsi, hogy a válaszok között megjelennek-e azok az élelményeken és tudáson alapuló gondolatok és a mű alkotói szándékát tükröző üzenetek, amelyeket az AR-alkalmazás segítségével szerettünk volna átadni.

Az alkalmazást kiállítási kommunikáció szempontjából akkor tekintem hatékonynak, eredményesnek, ha a vizsgálati csoport válaszai között nagyobb mértékben jelennek meg az intézmény, illetve a művész által kommunikálni szándékozott üzenetek, mint a kontrollcsoport válaszai között.

Eredmények

Az általános gyakorlati tapasztalat azt mutatja, hogy a konceptuális művek értelmezése nem egyszerű feladat az átlagos látogató számára. A vizsgált öt műtárgy esetében megállapítható, hogy értelmezési támpontok nélkül a két kontrollcsoport tagjainak komoly nehézséget okozott a művek értelmezése. Az „A” csoport tagjai közül a résztvevőknek csak a 68 százaléka tudott legalább egy műtárgyat az eredeti szándéknak megfelelően értelmezni. A részletes eredményeket a 2. ábrán mutatom be. A 16 résztvevő között 6 olyan volt, aki csak egy-egy értékelhető megoldást adott be, további 6 résztvevőnek pedig egyetlen műtárgyat sem sikerült az eredeti szándéknak megfelelően értelmezni. A „B” csoport tagjai valamivel jobb eredményt értek el (lásd a 3. ábrát), mert közülük a csoporttagok 54 százaléka legalább két műtárgyat tudott az eredeti szándéknak megfelelően értelmezni. A két csoport eredményeiben megfigyelhető különbséget alapvetően a feladatlapok közötti különbségnek tudom be, amely még látványosabb is lehetett volna, ha nem az „A” csoportba kerül az a résztvevő, aki az öt alkotásból háromnál a kérdésekre elfogadható válaszokat adott, így egymaga adta az „A” csoport releváns válaszainak 20 százalékát.

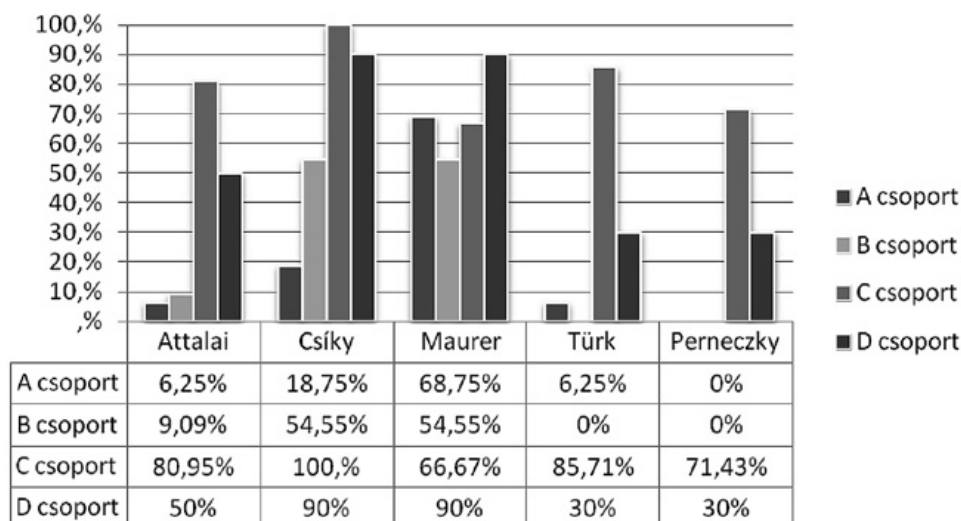
A kísérleti csoportok az AR-alkalmazás használatával tekintették meg a kiállítást és a műtárgyakat. A „C” csoportnak volt a legmagasabb létszáma a kísérleti csoportok közül. A résztvevőknek közel a fele, azaz 21 fő ebben a csoportban vett részt a kísérletben. Ennek ellenére nem volt olyan résztvevője a csoportnak, aki legalább egy műtárgy üzenetét ne értette volna meg. A résztvevők közül 9 fő mind az öt, további 8 fő pedig négy műtárgyat értelmezett a vizsgált szándéknak megfelelően. A műtárgyak között volt olyan is, amelynek az üzenetét a csoport valamennyi tagja megértette, és elfogadható választ adott. Viszont érdekes anomália, hogy annál az egy képnél, amelynél még az „A” csoport tagjai is jól szerepeltek, e csoport tagjai saját eredményeikhez képest a legrosszabb eredményt produkálták, ami megfelel a többi csoport legjobb eredményének (lásd a Maurer képhez tartozó oszlopot a 2. ábrán).

A „D” kísérleti csoport tagjai, akik ezúttal az AR-alkalmazás segítségével ismét megnézték a képeket, lényegesen jobban szerepeltek, mint amikor az AR használata nélkül vettek részt a kísérletben. Viszont az is látszódik, hogy az eredményeik rosszabbak, mint a „C” jelű kísérleti csoport eredményei (lásd a 3. ábrát). Ennek oka feltételezésem szerint az lehet, hogy sokkal jobban ragaszkodtak az első látogatás során kialakult véleményükhöz, különösen annak tükrében, hogy lényegében saját gondolataikkal találkoztak a feladatlapon, ami egyfajta megerősítésként szolgálhatott számukra. Ez különösen igaz lehet arra a résztvevőre, aki annyira ragaszkodott korábban kialakított véleményéhez, hogy egy új üzenetet nem akart befogadni, és egyáltalán nem adott a vizsgálat szempontjából értékelhető megoldást.

2. ábra

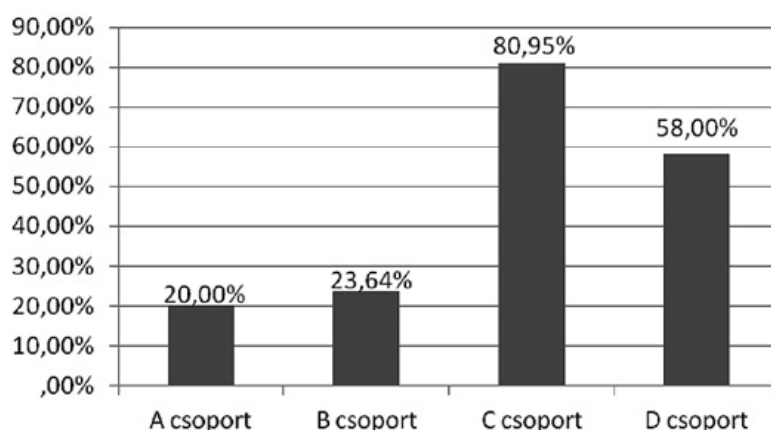
A vizsgált üzenetek megjelenése az egyes kérdésekre adott válaszokban

Forrás: saját szerkesztés

Az összesített eredmények alapján megállapítható, hogy kísérleti csoportok kimagaslóan jobban teljesítettek, mint a kontrollcsoportok (lásd a 3. ábrát). A „B” csoport eredményeit figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a jobb teljesítmény nem a feladatlapok közötti különbségnek köszönhető. A rendkívül nagy különbség és a „C” csoport eredményeinek egyenletes eloszlása pedig azt mutatja, hogy nem egy-egy jobb képességű résztvevőnek köszönhető a kiugró eredmény, mint ahogyan az az „A” csoport esetében megfigyelhető volt.

3. ábra
A csoportok teljesítménye az összes kérdésre adott elfogadott válaszok átlaga alapján
Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

A kiállítás látogatói által kitöltött feladatlapok elemzésekor tetten érhető volt a Rodriguez és Dimitrova (2011) négy szintű vizuális keretezés modelljének első, harmadik és negyedik szintje, amelyben a kiállítás műtárgyai mint látvány *denotatív rendszer*, *konnotatív rendszer* és mint *ideológiai reprezentáció* jelennek meg. A második szint azért nem volt érzékelhető, mert a stilisztikai-szemiotikai rendszer értelmezése túlmutatott volna ennek a kiállításlátogatásnak és a kísérletben résztvevő iskola képzési programjának keretein.

A kísérlet legfontosabb eredménye a kiállítási kommunikáció kutatásának szempontjából az, hogy megállapítható: a látogatók gondolati kereteinek változása mérhető, még egy olyan rövid időszakon belül is, mint egyetlen kiállítás meglátogatása.

A kutatás eredményeképpen létrejött, AR-alapú eszközt alkalmazó kommunikációvizsgálati módszer alkalmas lehet a különféle kiállítási kommunikációs megoldások vagy akár az egész kiállítás kommunikáció szempontú kvalitatív összehasonlítására és elemzésére. Annak ellenére működik ez a módszer, hogy „mindenkinek van a saját értelmezése, gondolatisága a képek láttán” – ahogyan azt egy kísérleti résztvevő megfogalmazta.

További fontos megállapítás a kiállítások tervezésével és szervezésével foglalkozó szakemberek számára, hogy az AR-technológia tárlatvezetőként történő alkalmazása jelentős mértékben segítheti a kiállítás üzenetének kommunikálását is. Hozzájárulhat a kiállítási élmény fejlesztéséhez és kiterjesztéséhez, és ahhoz is, hogy a kortárs múzeumok hatékonyan tudják szolgálni a társadalmi integrációt és a közös kulturális meggyőződések kialakítását. Mivel technikai szempontból az ilyen alkalmazások egyik fő jellemzője az, hogy a műtárgyakhoz kapcsolódó digitális információk a valós világ objektumaira rakódnak rá mint egy virtuális információs réteg (Szűts 2011), ezek a tartalmak nem befolyásolják a kiállítás kurátori koncepcióját vagy a kiállítás látványvilágát, hiszen azoknak a látogatóknak a számára, akik nem az alkalmazás használatával tekintik meg a kiállítást, ezek nem érzékelhetőek. Így a technológia lehetővé teszi, hogy a tárlatvezetésekhez kapcsolódóan célcsoportra optimalizált vagy akár egyénre szabott tartalmakat jelenítsünk meg a látogatók számára.

A technológia bevezetése különösen hasznos lehet az alacsonyabb költségvetéssel működő intézményekben, ahol a csoportos tárlatvezetések megszervezésére korlátozottabb humánerőforrás áll a rendelkezésre, továbbá olyan intézményekben is, ahol a célközönségét elsősorban az egyéni látogatók, nem pedig a szervezett iskolai vagy szakmai csoportok alkotják. A kisebb alapterületen működő kiállítóterek és galériák számára különösen problémát jelent az, hogy a tér fizikai mérete korlátozza a bemutatható tárgyak számát, egyúttal a kiállításban kommunikálható üzenetek körét és tartalmát is (Hooper-Greenhill 2000). Mivel a kiterjesztett valóság tere lényegében fizikai korlátok nélkül növelhető, a technológia hasznos segítség lehet a probléma hatásának csökkentésében.

Az AR-technológia hozzájárulhat a kiállítási kommunikáció hatékonyságának növeléshez. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a kiterjesztett valóság a többi kiállítási kommunikációs eszközhöz hasonlóan mindössze a relevancia elérését segítő „kulcs lehet, ami ajtót nyit valami olyasmire, ami értékes a látogató számára” (Simon 2016: 30). Ennek megfelelően továbbra is kiemelkedően fontos szerepe van a minőségi és a technológiára optimalizált tartalmak létrehozásának, amelyek fejlesztését és tesztelését segítheti az általam bemutatott vizsgálati módszer.

Irodalom

Andok Mónika (2013): A hatékonyság fogalma eltérő kommunikációs modellekben. In: Balázs László & H. Varga Gyula (szerk.): *A hatékony kommunikáció*. Budapest: Hungarovox Kiadó.

Balázs László, H. Tómesz Tímea & H. Varga Gyula (2013): *A kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Eger: Gramma Kiadó.

Benczes István & Benczes Réka (2018): From financial support package via rescue aid to bailout: Framing the management of the Greek sovereign debt crisis. *Society and Economy*, vol. 40, no. 3, pp. 431–445. o

Bishop, Claire (2018): *Radikális muzeológia*. Magyar Nemzeti Múzeum.

Carey, James W. (2003): A kommunikáció kulturális megközelítése. In: Kondor Zsuzsanna & Fábri György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*, 252–270. o. Budapest: Századvég.

Ébli Gábor (2009): *Az antropologizált múzeum. Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón*. Budapest: Typotex Kiadó.

Entman, Robert Mathew (1993): Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, vol. 43, no. 4, pp. 51–58.

Entman, Robert Mathew (2004): *Projections of Power: Framing News, Public Opinion, and US Foreign Policy*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Forceville, Charles (2016): Visual and multimodal metaphor in film: Charting the field. In: Kathrin Fahlenbrach (ed.): *Embodied metaphors in film, television, and video games*, pp. 17–32. New York & Abindon: Routledge.

Forgó Sándor (2010): Kommunikációelmélet – kommunikációs ismeretek. Eszterházy Károly Egyetem, https://forgos.unieszterhazy.hu/wpcontent/tananyagok/fs_komm_egyetemi/obj/ie_0001_0_0_0/0001_0_0_0.htm.

Foucault, Michel (1967/1984): Dits et écrits – Más terekről, Heterotópiák (fordította: Erhardt Miklós). *Architecture, Mouvement, Continuité*, vol. 5, pp. 46–4, <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>.

György Péter (2005): Kulturális örökség – társadalmi képzelet. In: György Péter, Kiss Barbara & Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, 7–11. o. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.

Hofer Tamás (2001): A kiállítás és a tárgyak. Az Időképek muzeológiai üzenete. In: *Tabula*, 2. sz. 314–316. o.

Horváth Dorka (2021): Az interaktív könyv mint hibrid médium. *Médiakutató*, 22. évf. 2. sz. 133–145. o.

Hooper-Greenhill, Eilean (1990): The space of the museum. *Continuum*, vol. 3, no. 1, pp. 56–69.

Hooper-Greenhill, Eilean (2000): Changing Values in the Art Museum: rethinking communication and learning. *International Journal of Heritage Studies*, vol. 6, no. 1, pp. 9–31.

Impey, Oliver & Arthur Macgregor (2018): *The origins of museums: The cabinet of curiosities in sixteenth- and seventeenth-century Europe*. Oxford: Ashmolean Museum.

- Iványi-Bitter Brigitta (2013): Hálózatokba szerveződő intézmények, interdiszciplináris gondolkodás – művészet-történeti és muzeológiai kutatások Németországban. *Múzeumcafé: A múzeumok magazinja*, 38. sz. 20–27. o.
- Jakobson, Roman (1960): Linguistics and poetics. In Thomas Sebeok (ed.): *Style in language*, pp. 350–377. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Kang, Juhyun, Jichul Jang & Chul Jeong (2018): Understanding museum visitor satisfaction and revisit intentions through mobile guide system: Moderating role of age in museum mobile guide adoption. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, vol. 23, no. 2, pp. 95–108.
- Kárpáti Andrea (2013): Múzeumterek egykor, ma és a jövőben. In Kárpáti Andrea & Vásárhelyi Tamás (szerk.): *Kiállítási kommunikáció*, 22–62. o. Budapest: ELTE.
- Koltai Zsuzsa (2011): *A múzeumi kultúrák közvetítés változó világa: A múzeumi kultúrák közvetítés pedagógiai és andragógiai szempontú vizsgálata*. Budapest: Iskolakultúra & Gondolat Kiadó.
- Kuttner Ádám (2021): Kiállítási kommunikáció elméleti háttérének elemzése az iskolai foglalkozások tükrében. *Iskolakultúra*, 31. évf. 1. sz. 86–98. o.
- Lazzeretti, Cecilia (2016): *The Language of Museum Communication*. London: Palgrave Macmillan.
- Nielsen, Jane K. (2017): Museum communication and storytelling: articulating understandings within the museum structure. *Museum Management and Curatorship*, vol. 32, no. 5, pp. 440–455.
- Panofsky, Erwin (1970): *Meaning in the visual arts*. Harmondsworth: Penguin.
- Patridge, Laura (2005). A visual and textual framing analysis of terrorism: The case of Beslan, Russia. *Unpublished master's thesis*. Iowa State University.
- Rodriguez, Lulu & Daniela V. Dimitrova (2011): The levels of visual framing. *Journal of Visual Literacy*, vol. 30, no. 1, pp. 48–65.
- Schröder, Klaus Albrecht (2017): *Geschäftsbericht 2017 Albertina*. Vienna: Albertina Wissenschaftliche Anstalt öffentlichen Rechts.
- Shannon, Claude E. & Warren Weaver (1964): *The mathematical theory of communication*. The University of Illinois Press.
- Simon, Nina (2016): *The art of relevance. Museum 2.0*. Santa Cruz: California
- Szűts Zoltán (2011): Az augmentált valóság média-és kommunikációelméleti hatásai. *Médiakutató*, 12. évf. 3. sz. 33–42. o.
- Vásárhelyi Tamás (2011): A múzeumi tanulás környezete. In: Kárpáti Andrea & Vásárhelyi Tamás (szerk.): *Múzeumi tanulás*, 131–136. o. Budapest: Typotex Kiadó.

Abstract in English

Possibilities of examining contemporary multimedia applications in exhibition communication

To date, visitors can encounter a variety of applications based on augmented and virtual reality technology in museums. However, there are currently few evaluation methodologies available to professionals to analyse and evaluate these tools in exhibition communication. In my study, I present a possible research and evaluation method based on the methodology of visual framing, which took place in 2021 at the Ludwig Museum in Budapest with the participation of 47 people. The findings of the research will hopefully contribute to the development of similar studies and evaluation methods.

Keywords: augmented reality, exhibition communication, museum, museum education, new media, visual communication, visual framing, virtual reality

Kuttner Ádám a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe az AR/VR technológia használata a múzeumokban. Munkája során két évtizede egy médiaskola tanára, ahol havi rendszerességgel szervez múzeumi programokat középiskolásoknak és felnőtteknek.

Függelék

1. Az 1. számú feladata, amely az „A” csoport feladatlapja

Név: ..... Dátum: .....

Türk Péter - Taposómalom

1. Mit látsz a képen?

_____

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

_____

Attalai Gábor - RED-Y MADE

1. Mit látsz a képen?

_____

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

_____

Csiky Tibor: Globus konzerv

1. Mit látsz a képen?

_____

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

_____

2. A 2. számú feladatlap, amely B), C) és D) csoport feladatlapja

Név: ..... Dátum: .....

Attalai Gábor - RED-Y MADE

1. Mit látsz a sorozat többi képen?

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

- Attalai piros színűt ízen valamit, amit nem definiál pontosan, de vélhetően egy irányt jelöl ki az új dolgok felé.
- Attalai fotóírásaitban a művészt és a befogadót viszonyít vizsgálja. A fotóírások kivételként szándékosan hétköznapi dolgok, amely kritika a művészmunkának.
- Attalai célja az egyszerűség szemléltetése volt. A piros festék és a cím csupán egy szöveg.
- Attalai piros színű hangzólyokat hoz létre, amely más összefüggésbe helyezi a történetet vagy éppen elfedi az érdekelten dolgokat.
- Attalai piros színű a hétköznapi tapasztalatát is megfogalmazza: „Itt minden piros volt, kimentél majus estélyén, akárhova mentél, mindenütt piros, piros, piros.”

3. Miért pont ezt vagy ezeket a gondolatokat választottad a 2. pontban?

Csiky Tibor: Globus konzerv

1. Mit látsz a képen?

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

- Csiky az új tárgyiaság szemléltetésének megfelelően a művészi rangjára emeli a hétköznapi tárgyát.
- Csiky a szegénység problémáira akarta felhívni a figyelmet, amely hivatalosan nem létezett a szocialista országokban.
- Csiky szerint a művészet pont olyan időálló termék, mint egy konzerv.
- Csiky szerint a művészet kereskedelmi termék és hasonlóan értékesíthető, mint a hétköznapi tárgyak.
- Csiky a képpel a 70-es évek kortárs valóságának feldolgozását tünteti ki céllal, amelyben a konzerv az egyik értékes magyar árucikk.

3. Miért pont ezt vagy ezeket a gondolatokat választottad a 2. pontban?

Név: ..... Dátum: .....

Maurer Dóra: Reverzibilis és felcserélhető mozgásfázisok

1. Mit látsz a képen?

_____

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

_____

Pernecky Géza: Art Bubble (1-2-3)

1. Mit látsz a képen?

_____

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

_____

Név: ..... Dátum: .....

Maurer Dóra: Reverzibilis és felcserélhető mozgásfázisok - Etüd 3.

1. Mit látsz a képen?

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

- Maurer szerint a képek önmagukban hordozott abszolút jelentése van, amely lehet pozitív vagy negatív egyaránt.
- Maurer szerint a képsorozat által elmesélt történet magától, ha felcseréljük az egyes képeket.
- Maurer szerint a képekben látható dolgok végtelen sokféle módon értelmezhetők.
- Maurer szerint a kép és a képsorozat jelentése a szemléltető függ, a köztük lévő kapcsolatot is ő hozza létre.

3. Miért pont ezt vagy ezeket a gondolatokat választottad a 2. pontban?

_____

Türk Péter - Taposómalom

1. Mit látsz a képen?

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

- A kép üzenete az, hogy a sok apró részlet teszi ki az embert.
- A kép üzenete az, hogy az embereket csak egyben érthetjük igazán.
- A kép célja a valódi nyelv tanulmányozása volt.
- A kép üzenete: az idő múlása nyomán az öregség nyomozható és frusztráló lesz.
- A kép üzenete az, hogy az élet egyhangú, a nehézségek mindezt is bedarálnak.

3. Miért pont ezt vagy ezeket a gondolatokat választottad a 2. pontban?

_____

Pernecky Géza: Art Bubble (1-2-3)

1. Mit látsz a képen?

2. Milyen gondolatok jutnak eszedbe a képről?

- A kép üzenete, hogy a művészet egy felhajt buborék, ami könnyen szétpukkan.
- A kép üzenete, hogy a művészet jelen van minden apró részletben és a legapróbb helyen találunk rá.
- A kép üzenete, hogy a művészet rövid életű, mint a buborék. Éppen ezért bármikor lehet művészet.
- A kép üzenete egy kritika, amely a hivatalos szocialista kultúra kritikáját tünteti meg.
- A kép üzenete, hogy a művészet olyan, mint a buborék sűrűkény, élettelenné pedig a környezeti légg.

3. Miért pont ezt vagy ezeket a gondolatokat választottad a 2. pontban?

_____

Béni Alexandra

Egy kommunikációs modell mind felett?

Charles Forceville *Visual and Multimodal Communication – Applying the Relevance Principle* című könyvéről¹

„Általánosan elismert igazság, hogy a vizuális információ egyre nagyobb szerepet játszik a modern kommunikációban”² – kezdi Charles Forceville *Visual and Multimodal Communication – Applying the Relevance Principle* című könyvének gondolatmenetét. A holland kutató legújabb monográfiájának célja az, hogy bemutassa a relevanciaelmélet alkalmazhatóságát a vizuális és a multimodális diskurzusban, olyan átfogó elméleti keretet biztosítva, amelybe a vizuális elemzések is beágyazhatók. A szerző meggyőződése, hogy a relevanciaelmélet a (média)kommunikáció inkluzív elméletévé fejlődhet. Bizonyításképp Forceville az elmélet finomítását, adaptációját és kiterjesztését javasolja, aminek gyakorlati szemléltetéséhez egyebek mellett a reklámok, a politikai karikatúrák és a képregények területéről hoz esettanulmányokat. A könyv Forceville korábbi, a multimodalitás kérdéseivel foglalkozó munkáin alapul (Forceville 1996, 2006, 2014), és tovább erősíti a szerző vezető szerepét a vizuális és a multimodális diskurzusok értelmezését és értékelését szolgáló kognitivisták elméletek területén.

A relevanciaelmélet kulcsgondolata az a mélyen rögzült tudat, hogy amikor egy személy kommunikál velünk, akkor azt várjuk, hogy az illető üzenete optimálisan releváns legyen számunkra (vö. Grice-i maximák), és úgy fogalmazza meg, hogy minél kevesebb szellemi befektetésre legyen szükségünk az üzenetben található információ értelmezésére (Sperber & Wilson 1995). A relevanciaelméletet azonban jellemzően rövid, többnyire diadikus és kitalált verbális párbeszédiken alkalmazták. Forceville könyve azért is üdvözlendő, mert elsőként terjeszti ki ezt az alapértelmezett alkalmazást a vizuális és a multimodális diskurzusokra egy átfogó, a gyakorlati megvalósítást is segítő munkával.

A „vizuális” jelzőt széles értelemben, szemmel érzékelhető, potenciális jelentést hordozó nonverbális reprezentációként használja a szerző, és elsősorban más modalitásokkal állítja szembe, különösen a verbális modalitással, amely kiváltságos és kizárólagos szerepet töltött be a relevanciaelmélet korábbi diskurzusában (Sperber & Wilson 1995). Multimodális kommunikációról akkor beszélhetünk, amikor a vizuális üzenet verbális vagy más modalitás kíséretében érkezik.

A relevanciaelmélet kiterjesztését és finomítását Forceville tizenkét állítás formájában ismerteti, egyben összegezve, hogy a könyv miként kíván hozzájárulni az elmülethez. Ezek közül kiemelendő az arra irányuló megállapítása, hogy a relevancia az egyén számára legalább annyira fontos a mediatisált, mint a személyes kommunikációban. Ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy a média intézményi, pénzügyi és ideológiai adottságai és korlátai hatással vannak a relevanciára. Annak ellenére, hogy a médiaüzenetek az optimális relevancia feltételezésével járnak, az üzenetek küldői olyan korlátok (például idő, pénz, jogi szabályozás, cenzúra) mellett működhetnek, amelyeket a célzott közönség részben vagy nagyrészt nem lát át. De bármilyenek is legyenek a hozzáférés feltételei, ez nem érvényteleníti azt az elképzelést, hogy a vizuális és a multimodális kommunikációban is a közönség saját személyes tudása, meggyőződése, attitűdjei és érzelmei kontextusában dolgozza fel az ingert.

A relevanciaelemélet további kiterjesztését jelenti Forceville azon megállapítása, hogy a vizuális üzenetek (képek, piktogramok, karikatúrák stb.) egy részét ugyanúgy „kódoljuk”, mint a verbális üzeneteket. Ezzel kapcsolatban kulcsfogalomként utal a *műfajra*, hiszen annak megfelelő ismerete és felismerése elengedhetetlen a

1 A recenzió az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2 „It is a truth universally acknowledged that visual information plays an ever greater role in modern communication” (Forceville 2020: 1, saját fordításom – B. A.).

relevancia levezetéséhez és az értelmezési stratégiák megválasztásához. Például egy online hír nyitóképének megfelelő értelmezéséhez szükséges a sajtófotó-műfaj bizonyos fokú ismerete.

Ami a könyv struktúráját illeti: a szerző az emberi kommunikáció általános kérdéseinek tárgyalásával kezd. A második fejezetben bemutatja és tisztázza a relevanciaelmélet kulcsfogalmait, hogy a következő fejezetekben értelmezhesse előbb a vizuális üzenetek tükrében, majd a mediatizált tömegkommunikáció jellegzetességeit is figyelembe véve. Ezt követően számos esettanulmányt ismertet, s ezeket műfajuk alapján öt kategóriába (valamint fejezetbe) csoportosítja. Az olvasók számára könnyen felismerhető a főbb gondolatok vázlata, míg a könyv második felét kitevő esettanulmányok hidat képeznek az elmélet és a gyakorlat között, olvasmányos szövegezésük pedig biztosítja, hogy a könyv egyaránt érthető és érdekes legyen a vizuális tanulmányokkal és a multimodális diskurzussal foglalkozó kutatók és laikusok számára is. A szerző több ponton is kifejezi abbéli reményét, hogy állításai egyaránt keltenek támogató visszacsatolást, kritikai észrevételeket, finomítási javaslatokat és akár teljes megkérdőjelezést.

Forceville lezárásképp felhívást indít az elmélet további kiterjesztésére és a nyitott kérdések megválaszolására. Ezek közül a legjelentősebbek: mennyire lehet biztos az ember abban, hogy amit észrevesz, azt valóban kommunikációs szándék vezérel? Pontosan mely vizuális és egyéb nonverbális modalitásra mondható, hogy az a közönség által dekódolható; milyen műfaji jelek szükségesek a helyes azonosításhoz? Mikor mondhatjuk, hogy új műfaj született? Lehetséges-e általánosítani arról, hogy az olyan tényezők, mint az idő, a hely és a különböző platformok miként befolyásolhatják a relevancia levezetését? Mindez kiegészíthető a közösségi médiában és az üzenetküldő alkalmazásokban történő vizuális és multimodális kommunikáció vizsgálatával, beleértve a fényképeket, a verbális-vizuális mémeket, a hangulatjeleket és a GIF-eket, illetve a vizuális és a multimodális metaforák és metonímiák fókuszált elemzésével.

A szerző átfogó munkát végzett a könyv céljának elérése érdekében, nevezetesen a relevanciaelmélet kiterjesztésében a személyes verbális kommunikáción túl. Mindezt pedig elérhetővé teszi az olvasók széles köre számára: a tömegkommunikáció vizuális és multimodális megnyilvánulásainak kutatóitól kezdve a vizuális kommunikáció iránt érdeklődő kommunikáció- és médiatudomány szakos hallgatókon, a politikai karikatúrákat tanulmányozó politológusokon és a vizuális/multimodális hirdetések tervező marketingeseken át a kognitív pragmatika elemzőiig. (Charles Forceville: *Visual and Multimodal Communication – Applying the Relevance Principle*, Oxford University Press, New York, 2020, \$99).

Irodalom

Forceville, Charles (1996): *Pictorial Metaphor in Advertising*. London: Routledge.

Forceville, Charles (2006): Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitivist framework. Agendas for research. In: Gitte Kristiansen, Michel Achard, René Dirven & Francisco Ruiz de Mendoza Ibanez (eds.): *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*, pp. 379–402. Berlin: Mouton de Gruyter.

Forceville Charles (2014): Relevance Theory as model for analysing multimodal communication. In: David Machin (ed.): *Visual Communication*, pp. 51–70). Berlin: De Gruyter Mouton.

Sperber, Dan & Deirdre Wilson (1995/1986): *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

Béni Alexandra a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskolájának hallgatója. Afrika médiareprezentációját vizsgálja az online hírekben, elsősorban a vizuális keretezés szempontjából. Tágabb értelemben médiareprezentáció-kutatással, vizuális kommunikációval és a politikai kommunikáció nyelvi vetületeivel foglalkozik. Email: alexandra.beni@uni-corvinus.hu

Gödri Rita

Sokszínű internet

Tófalvy Tamás *A magyar internet története*i című tanulmánykötetéről

A Tófalvy Tamás szerkesztette *A magyar internet története*i című tanulmánykötet a Typotex Kiadó gondozásában jelent meg 2021-ben. A könyv a hazai digitális kultúra és az online média feldolgozásával kapcsolatos hiányosságokat igyekszik pótolni, és reflektál arra is, hogy „habár fizikailag ténylegesen egy internet létezik, a valóságban azonban társadalmi és kulturális értelemben számtalan párhuzamos internetek élnek egymás mellett” (8. o.).

A kötet négy nagy fejezetből áll. Az első fejezetben (*Információ, társadalom*) három tanulmány kapott helyet, ebből kettő a *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához* című kiadványt vizsgálja. Szakadát István úgy érvel, hogy a technikai fejlődés következtében egyre több művelet végezhető el egyazon szövegen, így egyre több, pontosabb és újabb tudást tudunk kinyerni belőle. A digitális technológiának köszönhetően az adatbázisok egyre kiterjedtebbé váltak, egyre nagyobb befogadótábort értek el, ugyanakkor az adatok rendszerezése új kihívás elé állítja a kutatókat. A *Segédkönyv* tartalmi és formai értelemben is proto-adatbázisnak tekinthető, mert a korabeli hatalmi elit történetét mutatja be a kezdetektől 1989-ig három nagy adattípus (a Politikai Bizottság tagjainak életrajza, a PB-ülések kronológiai sorrendje, a tisztségeket betöltők neve) segítségével. Szijártó Zsolt és Németh Szilvia tanulmánya sokkal közelebb hozza a *Segédkönyv* lényegét: a szerzők az analóg és a digitális közötti időszak médiatörténeti és kutatás-módszertani sajátosságait vizsgálják, és úgy érvelnek, hogy a *Segédkönyv* fontos mérföldkőnek tekinthető a mai digitális kultúra létrejöttében. A kiadvány újszerűsége abban áll, hogy egy lezárt történelmi korszak számbavételére tesz kísérletet, méghozzá úgy, hogy az összes eddigi fellelhető adatot egy kötetben adja közre. Az első fejezet utolsó tanulmányában Andok Mónika a magyar nők digitális jelenlétét és lehetőséget vizsgálja a hálózati világban. Arra a kérdésre keres választ, hogy ebben a közegben is megjelennek-e a nemek közti egyenlőtlenségek. A szerző a hozzáférés, a használat és a használat minősége szerint csoportosítja a digitális megosztottságot, és arra a következtetésre jut, hogy a 2019-es adatok szerint a férfi és a női internethasználók között a hozzáférés terén lassan kiegyenlítődték az arányok. Az internetes zaklatást vizsgálva Andok azt találja, hogy a magyar internethasználó nők hét százalékát érte már valamilyen zaklatás; az újságíró nők körében pedig jelentős mértékben megnőtt az online zaklatások száma az elmúlt öt évben.

A kötet második fejezetében (*Web, archiválás*) szereplő tanulmányok az archiválás gyakorlatáról, az azzal járó kihívásokról, valamint a digitális világban rejlő akadályokról, veszélyekről szólnak. Golden Dániel az Internet Expo Magyar Pavilon példáján keresztül mutatja be a virtuális archívumok felállításának és működtetésének problémáit. A tanulmányból megtudhatjuk: annak ellenére, hogy ez volt hazánk egyik legnagyobb virtuális kiállítása, a magyar nyelvű interneten mégsem maradt fenn, létezéséről csak közvetett dokumentumokból van tudomásunk. Mester Tibor tanulmánya túlmutat a klasszikus archiválási gyakorlatokon: a Régi Pécs nevű Facebook-oldal példáján keresztül azt mutatja meg, miként szerveződnek a hálózaton a közösségi archívumoknak nevezett médiagyűjtemények, milyen jellegzetességgel bírnak, és milyen jövőbeli státusra tehetnek szert. Moldován István *A könyvtárak digitalizációjától a digitális könyvtárig* című tanulmánya az első kettőt kiegészítve fontos kérdéseket vet fel a szelektálás kérdésével tekintve, például azt, hogy mi alapján szelektálunk az archiválási gyakorlatok során, és mi az, amit érdemes megőriznünk.

A tanulmánykötet harmadik fejezetében (*Pop, kultúra*) Radnai Dániel az Omega együttes rajongói közösségeit és a rajongói diskurzusokat elemzi, majd az együttes karrierjének technológiai és médiahasználati aspektusait vizsgálja. Fodor Péter *A mémektől a Puskás Arénáig* című tanulmánya a Trollfoci weboldal brandjét és nemzeti identitását elemzi, és bemutatja a márka különféle médiaműfajokon és médiaplatformokon átívelő megjelenéseit. Ezt követi Molnár-Kovács Dorottya motivációs kultúráról és annak paródiájáról szóló tanulmánya, amely

az interneten megjelenő motivációs üzenetek és a demotiváló plakátok történetét, eredetét vizsgálja. A fejezet utolsó tanulmányát Márfa Molnár László jegyzi, aki a magyar nyelvű internet nosztalgia-tematikájú oldalai közül kettőt (Retronóm és Szétszedtem project) mutat be.

A kötet utolsó fejezetében (*Tartalom, szolgáltatás*) olvasható Gálik Mihály írása, amely az Origo internetes hírportál piacra lépését és életciklusát mutatja be a Matáv, majd a Magyar Telekom szervezetében. Ezt követően Tófalvy Tamás a *media capture* modellek segítségével arra a kérdésre keres választ, hogy miként értelmezhetők a strukturális függetlenség és függőség különböző formái az Index hírportál 2020-ig tartó történetében. Tófalvy vizsgálja a portál államtól való függőségének változását, a nagy techcégek és az Index kapcsolatában megjelenő infrastruktúrális függést, illetve az Index gazdasági elkötelezettségének mértékét. A kötet következő tanulmányában Barkóczi Flóra a képzőművészet és a kollektivitás kapcsán az Artpool, a C³ és az Éjjeli Őrjárat 1990-es évekbeli weblapját és tevékenységét mutatja be. Ezt követően Botházi Mária a *Szerkesztőségek lélegeztetőgépen* című tanulmányát olvashatjuk, amelyben erdélyi újságírókkal készített interjúk a szerkesztőségek munkájáról, az újságírói kihívásokról, az erdélyi magyar nyelvű média bulvárosodásáról, az uniformizálódásról és a függőségi viszonyokról mesélnek. A beszélgetések tanulsága szerint az erdélyi médiában magyar politikai befolyás érvényesül, homályos a finanszírozási rendszer, a sajtót pedig a személyes viszonyok és a politikai alkuk uralják.

A Tófalvy Tamás által szerkesztett kötet újdonsága abban áll, hogy szakít a klasszikus rendszerelméleti keretekkel, mert nem a hazai nyilvánosság és a média alakulásáról, és nem is az internet magyarországi térhódításának történetéről szól. Ezt maga a szerkesztő is jelzi, amikor úgy érvel, hogy a magyar internet történeteinek feltárását nem nagy narratívák mentén kell elvégeznünk, hiszen az ezek által sugallt ismeretelméleti bizonyosság megkérdőjelezhető. Sokkal inkább érdekesek azok a megközelítések, amelyek a történetek megélésének módjairól és értelmezéséről szólnak. A tanulmánykötet tudományos jelentőségét ez a szerkesztői elgondolás adja: a címben lévő többes szám azt sugallja, hogy a fizikailag létező egy internet valójában számtalan történetet rejt magában. Ezeket a történeteket eddig javarészt olyanok írták, akik maguk is érintettek voltak bennük, ám e kötet rávilágít arra, hogy az internet történetét számtalan módon el lehet és el is kell mesélni. Ennek a feltárása pedig nem kötődik szorosan egy tudományterülethez, mert olyan sokoldalú eredetmítoszról van szó, amelynek sokféleségét az itteni szerzők tudományos diverzitása és az általuk használt módszerek sokasága mutatja meg igazán. Ennek felismerése és bemutatása teszi ezt a tanulmánykötetet igazán relevánssá a tudományos szférában.

A magyar internet történetei egyszerre sokszínű, izgalmas és informatív kötet. Ugyanakkor a magyarázó ábrák, a grafikonok hiánya, illetve a szövegek csoportosításában érezhető bizonytalanság megnehezíti a könyvben szereplő tudásanyag befogadását. A Tófalvy szerkesztette tanulmánykötet a kommunikáció- és médiatudomány, valamint az információ-történet iránt érdeklődők számára nyújt hasznos olvasmányt (Tófalvy Tamás, szerk.: *A magyar internet történetei*, Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest, 2021 190 oldal, 3600 Ft).

Gödri Rita 2019 óta az Átlátszó Oktatás újságírója. Kommunikáció alap- és mesterszakos tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán abszolválta. Érdeklődési, kutatási területe: újságírás, oktatáspolitikai, migráció. E-mail: ritagodri17@gmail.com

Gódány Nikoletta

A konzervatív és nacionalista politikai rendszer és a média által közvetített nőtípusok a Horthy-korszakban

Balázs Sipos: *Women and politics: nationalism and femininity in interwar Hungary*

Bár a magyarországi nőttörténettel és a társadalmi nemek történetével foglalkozó kutatások tartalmazznak médiatörténet-írást vizsgáló írásokat, a média ezekben mint forrás és nem mint kutatási téma szerepel. Sipos Balázs részben ezt a hiányt pótolja jelen munkájával, amelyben a női szerepeket és a nőiességet tárgyaló médiaszövegeket vizsgálja. Feltételezése szerint a kettős monarchia liberális rezsimjének megszűnését követően, a jobboldal és a nacionalista autoriter rend idején a nőiesség részben vagy teljesen ellentmondó konstrukciói ütköztek egymással a médiában. *Women and politics: nationalism and femininity in interwar Hungary* című kötetében arra a kérdésre keres választ, hogy milyen hatással volt az 1920 utáni konzervatív politikai fordulat a nőiesség jelentésére és az új nők imázsára, továbbá a külföldi médiumok közvetítette eszmék és értékrendszerek milyen mértékben formálták és alakították a magyarországi társadalmat.

A szerző az első fejezetben összefoglalja a magyarországi eseményeket és azokat a média helyzetére, szabályozására vonatkozó fontosabb történéseket a két világháború közötti időszakból, amelyek kulcsfontosságúak a későbbi nőttörténettel kapcsolatos viták megértéséhez. Megismerhetjük azokat a magyar gazdaságban és társadalomban fennálló tendenciákat, amelyek jelentős mértékben befolyásolták a nők helyzetét a vizsgált korszakban.

A második és a harmadik fejezetben Sipos ismerteti a magyar nőttörténet fő trendjeit a 19. és a 20. század fordulójától a második világháborúig: az olvasó rövid összefoglalót kap a magyarországi nőttörténeti korszakolásokról. A szerző szerint a hagyományos és általánosan elfogadott nőttörténeti periodizáció több aspektusból is kritizálható. Az elfogadott korszakolás alapvetően a politikátörténet felől közelít, ezzel szemben Sipos hangsúlyozza, hogy a nőttörténet nem egyenlő a nők politikai szerepvállalásának történetével, ezért ennél sokkal tágabb kategóriaként kell kezelni. A szerző az intézményi megközelítés helyett a személyi narratívákra helyezi a hangsúlyt, és érvelése szerint a nők helyzetének változását a politikai szférán kívül is vizsgálni kell.

A századforduló idején aktív női mozgalmak nagy hatással voltak a magyar társadalomra is: megváltoztatták a nőiesség jelentését és az ideális nő képét. Az első világháború pedig visszavonhatatlanul megváltoztatta a nők és a férfiak közötti kapcsolatokat, továbbá a nők társadalomban betöltött helyét. Az emancipáció első nagy korszaka az „új nők” és a „modern lányok” típusok megjelenését eredményezte. A többes szám szándékos, hiszen az új nőnek számos eltérő típusa létezett. A médianak hangsúlyos szerepe volt abban, hogy reflektált a változásokra, és közvetítette a nőideálokat, ami általánosabb európai jelenség volt, mint maga a progresszív feminizmus. A szerző szerint nemcsak a dolgozó, politizáló és tanuló nők számának növekedése tekinthető általános európai jelenségnek, hanem az is, hogy a világháborút követően ezeket a nőket megpróbálták visszaterelni a családba, a hagyományos női szerepekhez. Magyarországon az 1920 utáni konzervatív, nacionalista politikai rezsim célja a nők kulturális és politikai demobilizálása, a tradicionális női szerepek népszerűsítése, a férfiak és a nők közötti patriarchális kapcsolatok megszilárdítása volt.

A negyedik fejezetben átfogó képet kapunk arról, hogyan ábrázolták a nőket a magyar médiában, és mely nőtípust állították be példaként. Sipos a korszak népszerű enciklopédiáinak a nőkre és a nőiességre vonatkozó jellemzéseit veszi sorra, és bemutatja, miként definiálták a férfi szerzők a nőket, a nőmozgalmakat és a feminizmust, majd ezen ábrázolások alapján megállapítja, hogy a konzervatív és antifeminista eszmék társadalomra

gyakorolt hatása nem tekinthető természetesnek, sőt e gondolatok népszerűsége is megkérdőjelezhető, hiszen a populáris média sokkal nagyobb olvasóközönséget ért el.

Az ötödik fejezetben a szerző az elsősorban középosztálybeli női olvasókat célzó Új Időket, illetve a legnagyobb nőszervezet, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSZ) orgánumát, a Magyar Asszonyt elemezte abból a szempontból, hogy miként viszonyult az új nőtípusokhoz. Arra a következtetésre jut, hogy egyik lap sem közvetített egységes képet, mert gyakran népszerűsítettek olyan nőtípusokat, amelyek egyszerre voltak feministák és nemzeti konzervatívok – ezért ezeket Sipos konzervatív feministáknak nevezi.

A hatodik fejezetben olyan nőtípusokat mutat be a szerző, mint a „flapper”, a „girl” és a „garçonne”, ugyanis a nők és a férfiak közötti kapcsolatot, emellett a nőiesség kérdését nemcsak a magyar, hanem a külföldi média is befolyásolta. A különféle modern nőtípusok reprezentációját magyar filmekben keresztül ismerteti a szerző.

Sipos kutatása alapján kirajzolódik, hogy a médiában ambivalens módon viszonyultak az „új nők” és a „modern lányok” típusaihoz: a média a női szerepek és identitások szempontjából a hibrid nőtípusokat népszerűsítette; az új normák pedig egyre szélesebb körben terjedtek el, és váltak elfogadottá.

Sipos Balázs új aspektusból közelíti meg a nőtörténetet és a médiatörténet-írást; könyve hiánypótló munka. Legnagyobb érdeme az, hogy árnyaltabb és komplexebb képet kínál arról, hogyan vélekedtek a két világháború közötti Magyarországon a nőiesség kérdéséről és az új nőtípusokról, és milyen mértékű befolyással bírt a nőkre nézve a konzervatív politika.

A szerző nagyszámú és különböző típusú forrással dolgozik, számos példán keresztül vizsgálja és szemlélteti a média társadalomra gyakorolt hatását. Mindezek ellenére a két vizsgált magyar sajtóorgánum mellett további lapok elemzésével még árnyaltabb képet kaphattunk volna. Az amerikai média kétségkívül hatással volt a magyar társadalomra, de felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy volt-e más irányú kulturális befolyás is? A kötet olvasmányos, a jól felépített struktúrának, a történeti bevezetőnek és a számos példának köszönhetően nemcsak a történészek és a társadalomkutatók számára jelent új megközelítést és újdonságot, hanem mindazok számára élvezetes olvasmány, akik érdeklődnek a nőtörténet és a médiatörténet iránt. (Balázs, Sipos: *Women and Politics: Nationalism and Femininity in Interwar Hungary*. Trondheim Studies on East European Cultures & Societies, No. 34, Trondheim, 2019, 165 oldal, ISBN: 978-82-691733-0-7).

Gódány Nikoletta diplomáit az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte meg előbb néprajz alapszakon, majd történelem mesterszakon. Jelenleg szintén ezen a karon a Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. Érdeklődési köre a 20. századi turizmustörténet, kutatási témája a két világháború közötti idegenforgalmi propaganda Magyarországon. Email: nikoletta.godany@gmail.com

Mátyus Imre

Van-e terem ebben az osztályban?

Szűts Zoltán *A digitális pedagógia elmélete* című könyvéről

Szűts Zoltán könyvének szerzői előszava Stanley Fish írására utalva azt a kérdést teszi fel, „van-e tanár ebben az osztályban?” (13. o.). E recenzió címe részben erre, részben pedig a digitális pedagógia egyik alaptapasztalatára kíván utalni: arra, ahogyan a digitalizáció egyre elkerülhetlenebb terjedése megváltoztatja az oktatás hagyományosan kiépült infrastrukturális, szervezeti és tartalmi kereteit. A digitális pedagógia alapélménye a hálózati kommunikáció fejlődésének hatására megtapasztalt delokalizálódás és mediatizáltság. Az osztályterem – amely a kötetben is fontos fogalommá válik – érzékletes metaforáját kínálja ennek a változásnak. Az információs és kommunikációs technológiai (IKT) eszközök elterjedésével a terem funkciói, „határai” kiterjedtebbek lesznek – az osztályterem egy kevésbé konkrétan megfogható, digitális keretté válik, amelyben a hagyományos tantermi funkciók nem vagy csupán változtatásokkal működnek.

A könyv megírása ugyan még a COVID19-járvány kitörése előtt megkezdődött, de nem tagadható, hogy a digitális, illetve hibrid oktatásra való áttérés kényszere még fontosabbá tette ezt a témát. *A digitális pedagógia elmélete* ugyanakkor közel sem csupán a pandémiás helyzet által kikényszerített praxisváltás miatt fontos: a benne foglalt ismeretek általános jelentőségük a pedagógia fejlesztésére vonatkozó törekvések szempontjából. Középpontjában a tudatos felhasználásra, illetve a folyamatos kontextuális változásokra való felkészítés szándéka áll.

A szerző arra vállalkozik, hogy egyetlen koherens keretben állítsa össze a digitális pedagógia elméleti alapjait. Szűts nagyszerűen tudja szintetizálni a különböző tudományterületek eredményeit. A digitális pedagógiát egy, a digitalizáció hatásait az oktatásra nézve szélesebben alkalmazó ernyőfogalomként határozza meg, amelynek elméleti alapjai csak egy szélesebb társadalomtudományos megközelítésben teremthetők meg. Ezen elméleti alapok létrehozásához elsődleges eszköztárként a kommunikáció- és médiatudomány, valamint a pedagógia fogalmi köreiből, tapasztalataiból, eredményeiből merít, ugyanakkor a szövegben számos egyéb diszciplína eredményei is megjelennek a filozófiától és a közgazdaságtudománytól a történettudományon és a szociológián át a pszichológiáig.

Szűts könyve két fontos szempontból különbözik a témában korábban megjelent hazai publikációktól (például Benedek 2008, 2013, Komenczi 2016). Egyrészt nem kíván konkrét gyakorlati ajánlásokat, jó gyakorlatokat megfogalmazni, hanem szemléletformáló munka kíván lenni. Másrészt elméleti téren szélesebb, gazdagabb teoretikus mezőből táplálkozik.

A könyv egyik alapgondolata az, hogy a digitális pedagógia a VUCA (*volatility, uncertainty, complexity, ambiguity* – változékonyság, bizonytalanság, komplexitás és kétértelműség, lásd például Mihalik 2020) világában működik. Ahhoz, hogy a jövő pedagógiája sikeresen alkalmazkodjon a változásokhoz, és releváns készségeket, tudásokat nyújtson a jövő generációinak, elengedhetetlen a változások háttérében álló folyamatok, jelenségek ismerete. Ennek eszköze a tudatos tervezés és felhasználás, amelyet a megfelelő elméleti tudás alapoz meg.

A kötet hat fejezetre oszlik. Ezek ugyan látszólag különböző tematikus egységekként működnek, ugyanakkor sok visszatérő gondolatot, elemet találunk bennük.

A bevezető egy rendkívül értékes programadó rész. Szűts röviden bemutatja azokat az okokat, hatásokat és kulcsgondolatokat, amelyeket a könyv további fejezeteiben részletesebben is taglal. A munka céljának, módszérének meghatározása, valamint az alapfogalmak tisztázása mellett kiemelten foglalkozik a digitális pedagógia szemléletének potenciális előnyeivel, illetve korlátaival. Jól átgondolt, releváns kérdéseket vet fel az oktatás átalakulásával kapcsolatban, és megfelelő érzékenységgel világít rá a pedagógiai gyakorlat jelenlegi, illetve potenciális kihívásaira az IKT-eszközök használata terén.

A második és a harmadik fejezet a pedagógia helyére, feladatára, értelmezésére igyekszik rávilágítani az információs társadalom kontextusában. A digitális pedagógia célját „a digitális ökoszisztémában zajló ... sikeres életre való” felkészítésben határozza meg (52. o.). Ennek érdekében vázolja a pedagógia, illetve a pedagógiai szemléltető eszközök történeti változásait, valamint a digitális pedagógia sajátos kihívásait a kortárs hálózati kommunikációban. A harmadik fejezet az oktatás szélesebb társadalmi keretét, az információs (hálózati) társadalom, valamint a digitális kultúra kérdéseit igyekszik bemutatni a kommunikáció- és médiatudomány perspektívájából.

A negyedik fejezetben tekinti át a szerző a digitális pedagógia elméletével kapcsolatos legfontosabb terminusokat és jelenségeket. Olyan alapvető elméleti kulcsfogalmak bemutatását találjuk itt, mint például a konvergencia, a részvételi kultúra, a figyelemgazdaság, a gamifikáció vagy éppen a képi fordulat. E kérdések tárgyalása nem csupán a kortárs hálózati társadalom megértésének, hanem a technológiai fejlődéshez való alkalmazkodásnak is megeremti az alapját.

Az ötödik fejezet a didaktika újragondolása, „dekonstrukciója” a kortárs digitális környezet hatásainak figyelembevételével. Részletesen foglalkozik a tanulók jellemzőinek, médiatapasztalatainak, elvárásainak változásával, átfogó képet kínál az új média kognitív hatásairól, valamint azokról a problémákról, amelyek a kortárs infokommunikációs technológiák használatával kapcsolatban kihívást jelentenek a pedagógiai gyakorlat számára. Tárgyalja továbbá a tanár megváltozott szerepét, a személyéhez kapcsolódó elvárásokat, a tipikus új gyakorlatokat is, amelyek a hagyományos előadó-/kútfőszereptől mozdítják el a kevésbé fölérendelt mentori, tutori, moderatori, illetve kuratori szerep irányába.

A hatodik fejezet egyfajta összefoglalása a korábban leírtaknak, amely hangsúlyozza a digitális eszközhasználat várható előnyeit és pedagógiai kihívásait is. Felvet olyan problémákat, amelyeket a jelen társadalmi helyzetben a pedagógia önmagában nem képes kezelni – ilyen például az eszköztelenek vagy a technológiai szempontból kevésbé előnyös helyzetben lévők bevonhatósága a digitális oktatási gyakorlatba –, illetve kitekint a terület jövőjére is, felvetve a mesterségesintelligencia-kutatás, a *big data*, valamint a gépi tanulás alkalmazhatóságának kérdését is.

A *digitális pedagógia elmélete* jól illeszkedik Szűts korábbi könyveinek sorába. A *világháló metaforái* (Szűts 2013) szélesebb elméleti keretben igyekezett elhelyezni a digitális kultúra jelenségeit, az *Online* (Szűts 2018) pedig az internetes kommunikáció technológiai és elméleti összefoglalására törekedett. A szerző nézőpontja továbbra is elsősorban médiatudományi perspektíva, amely ugyanakkor nyitott a más szemléletekkel való interakcióra, más eredményekből való merítésre. A könyv vitathatatlan erénye a technológia társadalmi hatásainak kiegyensúlyozott, visszafogott tárgyalása. Elzárkózik a technológiával kapcsolatos túlzottan optimista, illetve túl pesszimista nézetektől is – egyfajta technológiai realizmussal igyekszik bemutatni a hatásokat, lehetőségeket. Mindez teljesen összhangban áll a kötet azon mondanivalójával, hogy a digitális pedagógia szempontjából a technológiát nem célnak, hanem egyértelműen eszköznek kell tekinteni.

A könyvvel kapcsolatban megfogalmazható kritika az egyes jelenségek, fogalmak tárgyalásának változó kidolgozottságával kapcsolatos. Néhány kérdés inkább csak említés szintjén, kevésbé kifejtve jelenik meg a kötetben, míg másokat talán a szükségesnél terjedelmesebben tárgyal. Ez a szerző azon törekvésebből fakad, hogy átfogó képet nyújtson a digitális pedagógia környezetéről szolgáló jelenségekről, a terület ugyanakkor olyan hatalmas, hogy nehéz lenne minden fontosabb momentumát úgy beledolgozni a szövegbe, hogy ne maradjon az olvasónak hiányérzete.

A *digitális pedagógia elmélete* című kötet áttekintő, összefoglaló munka, amely igyekszik minél átfogóbb jelleggel bemutatni a digitális pedagógia szempontjából fontos technológiai, társadalmi hátteret, kiemelni a digitális kultúra fontosabb kortárs jelenségeit, és rámutatni olyan didaktikai kérdésekre, amelyeket mindenképpen szem előtt kell tartani az oktatás fejlesztése során. Témájából fakadóan elsősorban az oktatásban dolgozók, a tanári pályára készülők, illetve az oktatási rendszer adminisztrációjában résztvevők, a vezetők, a döntéshozók számára javasolt olvasmány. Ugyanakkor bátran ajánlható mindenkinek, aki átfogó képet szeretne kapni a digitalizáció szélesebb körű társadalmi és kulturális hatásairól. (Szűts Zoltán: *A digitális pedagógia elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020, 296 oldal, ISBN 978 963 454 585 9, 4500 forint)

Irodalom

Benedek András (szerk.) (2008): *Digitális pedagógia: tanulás IKT környezetben*. Budapest: Typotex.

Benedek András, szerk. (2013): *Digitális pedagógia 2.0*. Budapest: Typotex.

Komenczi Bertalan (2016): *Tanulási környezet a 21. század elején*. Saarbrücken: Globe Edit.

Mihalik Judit (2020): A bizonytalanság radikalizmusa: Egy gondolati térkép a fogalom értelmezéséhez. *Szabad Piac*, 2. sz. 58–37. o.

Szűts Zoltán (2013): *A világháló metaforái*. Budapest: Osiris.

Szűts Zoltán (2018): *Online – Az internetes kommunikáció története, elmélete és jelenségei*. Budapest: Wolters Kluwer.

Mátyus Imre újmédia-kutató, jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének mesteroktatója, valamint az SZTE Digitális Kultúra és Elméletek Kutatócsoport tagja. Elsődleges kutatási területe a kollektív identitások – különösen az infokommunikációs technológiák használatához kapcsolódó közösségek – online önreprezentációjának vizsgálata. E-mail: matyusimre@gmail.com